

JANA LEPÁŘE

POPIS

MOCNÁŘSTVÍ RAKOUSKO-UHERSKÉHO

KU POTŘEBĚ

STŘEDNÍCH ŠKOL.

Druhé, opravené a rozmnožené vydání.

V PRAZE.

Nakladatel kněhkupectví: I. L. Kober.

1872.

Předmluva k prvnímu vydání.

Za nejspůsobilejší knížku učební nejen k potřebám škol nižších, nýbrž vůbec k rukám obecnstva, které vyšších studií konati nemůže, považuji atlas, jenž by tak byl upravený, aby na mapách co možná nejjednodušších, avšak důmyslně po sobě uspořádaných a vespolek sebe doplňujících, zobrazoval vše, cokoli hledí k rozloze zeměpisné, při tom však otázkami rozumně sestavenými učně neustále vedl k tomu, aby řádně pozorující rozličné obrysy podob a poloh, pokud čeho zapotřebí, sobě smyslem i duší do mysli vstřípili. Druhá část atlasu obsahovala by tabulkové přehledy, které by měly zření ke všemu, čehokoliv třeba vysvětliti čísly, i byla by opatřena podobnými otázkami, o jakých právě stala se zmínka. Jediné věci takové, kterých ani návodem tímto, ani užitím jakýchkoli obrazců jiných na rozum uvést nelze, vykládal by na slušných místech text obšírněji, ovšem i ten tak se máje ke čtenáři, aby jemu nepodával nic hotového, čeho by z věcí již napověděných za spůsobilými otázkami on sám náležitě mohl se dovtípati. Že však knížka takto upravená, vyššího vyžadující nákladu peněžitého, síly soukromé tuším přesahuje, hleděl jsem tedy v „Popisu“ tomto jíti cestou, která by se k návodu nadepsanému alespoň pokud možná blížila. Učeň nahrazuj tedy náš krty svými, v čem dosavadní mapy školské buď nedostačují, aneb (čemuž častěji bývá) kde pro přesycenost matou. Všude však měj péči o to, aby nikdy neučil se názvům zeměpisným, opomíjeje spojovati název se slušnou místností.

V „Popisu“ měl jsem zření neustále k celku, avšak potřeb domácích škol českoslovanských nespouštěje s očí. Popis zemí jednotlivých sestaví si učeň sám na základě otázek, kterých se domyslí tuším bez obtíže.

Seznav z dosavadního zaměstnání svého třináctiletého co učitel na gymnasiu, že v šeoobecné popisy jistých věcí, jako na příklad povahy jednotlivých zemí, horstev a p., u žáků zůstávají buď mlhavé jenom názory aneb dokonce toliko holé fráse, kterých

vštipivše si dosti namáhavým způsobem přese všecken výklad přece velmi snadno a brzy zapomínají, zařídil jsem „Popis“ svůj tak, aby přihlížeje k mapám zevrubně, všeobecnou věcí povahu samoděk na mysl ukládal, a to jasně a trvale, sestavuje všeobecnost na základě pozorovaných nákrešů jednotlivých. Kolik pak bude třeba zapamatovati si ze samého popisu zevrubného, dílem ustanoví výklad učitelův, dílem po blízkosti domoviny sama napoví věci zajímavost. V té příčině měl jsem za to, že jest lépe „Popis“ rozšířiti než stenčiti.

Mluvě o vodstvu zvláště českoslovanském, pozastavoval jsem se tu tam na místech z dějin vůbec, a pak najmě z historie literatury památných, zhusta však méně známých co do polohy jejich; s dobrou-li jsem se v tom poradil, ponechávám milerád jiným na soud.

Odpovědi na otázky v knížce položené, když jsou slovy patřičně vyjádřeny, zapíše si učeň do příruční knížěčky, aby v čas opakování aneb jiné potřeby, počítání, porovnávání a sestavování nemusil vykonávati opět. Váha otázek, majících hlavně na zřeteli, aby žák samočinně, a to zhusta mimo školu, dopracoval se jasného vědění, tudíž aby také formálně se vzdělával, tím netratí ničeho.

Náškrty zeměpisné v „Popisu“ na slušných místech dané za úkoly konejtež se v obyčejné knížěčce, nikoliv na mapkách mřížemi stupňovými opatřených, ku kreslení ovšem pohodlných, avšak také více drahých než užitečných. Kdo v životě obecném na př. v rozmluvách o něčem jisté obrysy zeměpisné chce zobraziti, neběží teprv do kněhkupectví, aby si dotčených mřížových mapek honem zjednal; nápodobně nakreslí i žák při obyčejných zkouškách školských na holé tabuli ku př. rozlohu země štýrské, směr běhu Dunaje a t. d. dostatečně, jestli se jenom naučil na pořádných mapách dobře pozorovati, jak se věci k sobě mají.

V O p a v ě, dne 29. srpna 1. 1863.

J. L.

Předmluva k druhému vydání.

Za doby osmileté, která uplynula od vydání prvního, staly se tak mnohonásobné změny v říši, že „Popis“ přepracován býti musil. Mimo to postrádány v prvním vydání některé věci, které v novém bylo dodati, jako na příklad §. 50—52 a §. 134 a 135. Pronesena jsou jinak sice rozdílná přání, jako v příčině rozsáhlosti obsahu, nesouměrnosti látky orografické i hydrografické se statistickou, tázací metody a p.; avšak přání sobě v těchto kusech odporovala. Kdežto jedněm knížka v podobě své byla příliš stručnou a chudou, stěžovali si jiní na dalekosáhlé rozebírání látky, a kdežto jedněm dotčená metoda zvláště se líbila, měli za to jiní, že jsem měl místo otázek raději odpovědi k nim poskytnouti. U věcech tak sporných zůstal jsem věrným vlastní své zkušenosti a slovům k vydání prvnímu. A co nesouměrnosti výše položené se týče, mám za to, že sama ospravedlňuje se stupněm dospělosti těch žáků, pro které spis složen jest. Také to vytýkáno bylo, že jsem při řekách a dráhách zvláště železných zatajil jich délky a p. I v této věci trvám při zásadách didaktických, kterými jsem se řídil skládaje vydání první. Tabulkové přehledy ku knížce připojené předělal na větším díle p. kolega Jaroslav Zdeněk, kterémuž za laskavost jeho vyslovuji slušné díky.

V Praze dne 20. m. března l. 1872.

J. L.

Obsah.

	Strana
Hlava první.	
Zeměpisná poloha, území, název a erb.	
Část první. Říše co celek	1
Část druhá. Jednotlivé země	4
Hlava druhá.	
Povaha povrchu říše.	
Část první. Zeměště.	
Článek první. Horstvo	16
Článek druhý. Roviny	37
Článek třetí. Dutiny zemské	38
Část druhá. Vodstvo.	
Článek první. Moře	40
Článek druhý. Řeky	41
Hlava třetí.	
Podnebí	59
Hlava čtvrtá.	
Národopis.	
Část první. Historický úvod	61
Část druhá. Dnešní sídla hlavních kmenů rakouských	65
Hlava pátá.	
Lidnatost	71
Hlava šestá.	
Výroba přírodnin.	
Článek první. Hornictví	74
Článek druhý. Vody léčivé	78
Článek třetí. Hospodářství rolnické	79

Hlava sedmá.

Průmysl.		
Článek první.	Výrobky minerální	85
Článek druhý.	Výrobky rostlinné	89
Článek třetí.	Výrobky živočišné	91

Hlava osmá.

Obchod.		95

Hlava devátá.

Osvěta.		
Část první.	Poměry náboženské	105
Část druhá.	Školstvo	108

Hlava desátá.

Ústrojí státní.		
Část první.	Historický úvod	111
Část druhá.	Zřízení nynější	112

Tabulky.

- A. Přehled obyvatelstva po sepsání dne 31. m. prosince l. 1869.
 B. Přehled obyvatelstva hledící k národnostem v počtech prostých.
 C. Přehled obyvatelstva hledící k národnostem v počtech procentových.
 D. Výroba nejznamenitějších nerostů v zemích předlitavských z r. 1870.

Oprava.

Na stránce	2.	řádka	2.	s hora	stůj	10.816	místo	10.803
"	"	19.	"	12.	"	"	Kašperských	" Kašperských
"	"	21.	"	17.	"	"	38·8	" 80
"	"	29.	"	4.	z dole	"	Západními	" Západními.

Hlava první.

Zeměpisná poloha, území, název a erb.

Č á s ť p r v n í.

Říše co celek.

§. 1. *Zeměpisná poloha.* Nejjzápadnější místo na Rýně leží blíž Feldkirchu o $27^{\circ} 11' 35''$ v. d., nejjvýchodnější pak v Sibiňsku blíž 46° s. š. o $44^{\circ} 6'$ v. d.

Kolik stupňů, minut a sekund délky zajímá tedy mocnářství naše? Jaký rozdíl jeví se následkem toho v čase denním mezi nejjzápadnějším a nejjvýchodnějším místem říše?

Nejjjižnější místo v Dalmácii jest za Kotorem pod $42^{\circ} 10' 5''$, a nejsevernější v Čechách u Hilgersdorfu blíž Šluknova pod $51^{\circ} 3' 27''$ s. š.

O kolika stupních, minutách a sekundách šířky prostírá se tedy veškerá říše?

Jest který stát v Evropě, který by měl touž z. šířku s Rakousko-Uherskem? *)

*) Den nejdelší trvá:

a) mezi $41^{\circ} 24'$ a $45^{\circ} 32'$ hodin 15 a minut 30.

b) " $45^{\circ} 32'$ a $49^{\circ} 2'$ " 16 " --.

c) " $49^{\circ} 2'$ a 52° " 16 " 30.

O mnoho-li asi trvá den nejdelší v Brně déle nežli v Terstě? Jaký rozdíl je v též přičině mezi Kotorem a Krakovem? mezi Říškou a Opavou? Vídní a Prahou? Záhřebem a Lvovem? Solnohradem a Debrecinem? Gorici a Sibíni? Znojmem a Košicemi? Budějovicemi českými, Levočem a Stanislavovem, Lublaní a Šluknovem?

Spojme-li čarami přímými Cheb a Brašov, Tarnopol, Bregenz a Sučavu, setkají se čáry tyto na půl cestě a tož na zátoce dunajské v Ubrách. Z čehož jest patrné, že mathematický střed rozlohy říšské tam padá, kde za věků dávných vypínalo se sídlo králův uherských t. do okolí zřícenin Vyšehradských.

§. 2. *Území říšské.* Plocha zemí mocnářství našeho kryje 11305 □ mil zeměpisných neboli 10803 m. rak., ješto 1 □ m. z. se rovná 0.9567128 □ m. r. či 1 □ m. r. = 1.04524577 □ m. z. *)

Až na trojhran dalmacký činí území říšské dosti zaokrouhlený dřík, jehož průměrná šíř páčí se na 80, délka pak na 140 m. z. Trojhran nadřčený táhne se směrem jihovýchodním asi 70 m.; jeho nejrozsáhlejší šíř má 14 m., nejužší pak blíž Kotora toliko 1/4 m. V trojhraně tom jest území říšské dvakráte přetřženo úzkými pruhy turecké Hercegoviny. První pruh s objemem 2 □ m. dělí v tak zvaném Kleku kraj dubrovnický od vlastní severní Dalmácie; druhý pruh t. sutorinský v rozměru 2/3 □ m. vtírá se z okolí třebiňského ke východu do chobotu kotorského mezi kraj dubrovnický a kotorský. **)

Poněvadž se říše rakouská toliko 235 mílemi dotýká moře a to moře jen zavřeného, a poněvadž pak i z těchto mil opět jenom malá část na pomezí samého dříku se prostírá, kdežto rozhraní ostatní, jdoucí téměř pořád po suchu, čítá 830 mil, stojí Rakousko v řadě mocností kontinentálních. ***)

S kterými státy hraničí naše císařství? S kterými na západě, na východě a t. d. Kde mají hranice říšské směr paralelek, kde směr meridionální, kde diagonální a kde obloukovitý? Mezi kterými státy jdou podlé řek, kde podlé hor? a kde není na pomezí ani těch ani oněch? Na kolika místech táhne se rozhraní říšské přes jezera? Povšimnouce si polohy říše francouzské i říše naší k moři, objasněte, kterak Francouzy a země říše naší nemohou míti stejné podnebí, ač mají jednostejnou zeměpisnou šířku.

*) Co do pouhé délky rovná se 1 m. z. 0.97811696 m. r., a 1 m. r. = 1.0223726 m. z.

**) Mluvívá se o státech I., II., III. a IV. velikosti. K prvým počítají se státové rozsáhlejší 10.000 □ m. z., t. vedlé Ruska (s. 96.450 □ m. z.) a zemí švédských i norvežských (s. 13.825 □ m. z.) naše Rakousko-Uhersko. K státům velikosti druhé náležejí země evropské s rozlohou přesahující 1000 □ m. z.

Francie o	9.850	□ m.
Španěly o	9.200	"
Německý spolek severní o	7.542	"
Prusy o	6.393	"
Turecko o	6.175	"
Vel. Britanie o	5.762	"
Italie o	5.380	"
Rumuňsko o	2.197	"
Portugaly o	1.716	"
Bavory o	1.382	"

Za dělidlo mezi státy III. a IV. druhu běže se 100 □ m. z.

Státové, jenž po úmluvách a pořádku století našeho nejznamenitěji působí v evropských příbězích politických, slovou velmoci. Jest pak jich vůbec uznaných nyní pět, t. dvě západoevropské, Velká Britanie a Francouzsko, tři středoevropské, naše císařství, Prusy a Italie, jedna pak východoevropská t. Rusy.

***) Mocnostmi námořskými zovou se Velká Britanie, Francouzy, Portugaly, Španěly, Italie, Holand, Dánsko a Rusy; vesměs tedy 8 států evropských.

§. 3. *Název.* Začátkem 9. století zřídil Karel Vel. v zemi, které byl před nedávnem na Avarích dobyl, několikero markrabství. Jedno z nich rozestíralo se nad Dunajem po levé straně v mezích nedosti známých, po pravé pak mezi řekou Enží a Lesem vídeňským. Toto území, stojící tehdež pod vrchní správou hrabat travenských, kteří nad ústím enžským v Lorchu sídlili, pro polohu svou nazýváno jest od Bavorů krajinou východní (orientales partes l. 898, a v 10. stol. Osterrichi); Čechoslované sousední pak přenesli naň jméno dávných těch končin obyvatelů, t. Rakatů č. Rakúsů. Vzalo sice za své krajiště rakouské vpádem maďarským kolem r. 900, avšak obnoveno jest z části již l. 955 Ottou I. po bitvě nad Lechem. Jak uvádí listina ode dne 1. listopadu l. 955 zněl tehdejší německý název sem slušící Oesterreich (l. Austria). Název ten znenáhla přenesen jest na veškeru krajinu alpské, když po sobě spojeny jsou s Rakousy pod panovníky habsburskými, tak že z posledních dob středověkých rozeznávalo se již horní, dolní, vnitřní a přední Rakousko. Za nešťastných dob Napoleónových přijal František I., panovník tehdež nad větším dílem zemí mocnářství dnešního, za příkladem Napoleónovým název dědičného císaře a tož rakouského (11. srp. 1804). Od té doby sluly součástí říše naší císařstvím rakouským, neměvše prvé patrného názvu obecného. Avšak za našeho času dosáhli mezi národy říšskými Uhři takového postavení ke koruně, že i název říšský změnil se v ten způsob, aby také koruna uherská v něm se zvláště značila. Protož slove říše naše nyní (ode dne 14. list. l. 1868) mocnářstvím rakousko-uherským.

§. 4. *Erb císařský.* Hlavní znak erbu císařského původ svůj má ve známém orlu římském, jenž napodoboval se s dvěma hlavama od té doby, co říše nadví se rozpadla, t. na západní a východní. Do Němce zaveden jest znak ten za erb říšský v době válek křížáckých císařem Konradem III. Z Němce dostal se k nám za císaře Františka jako zvláštní erb císařství. Jest nyní trojí: velký, střední a malý.

Velký erb jest černý dvouhlavý orel, na obou hlavách koruny nesoucí, se zlatými zobany a vyplazenými z nich červenými jazyky. Pravým drápem drží zlaté žezlo říšské a meč státní s rukovětí zlatou na spůsob kříže; levým drápem drží zlaté císařské říšské jablko, na němž kříž zlatý postaven jest. Na prsou orlových leží hlavní štít ozdobený příznaky řádu a v devíti hlavních polích obsahující erby zemské i pamětní. Střední hlavní pole představuje rodinný erb císařského domu: stříbrné přímé břevno v červeném poli; v pravo korunovaného červeného lva habsburského v poli zlatém; v levo erb lotarinský, t. v zlatém poli kosmé břevno červené, na němž tři kusé stříbrné orly jeden nade druhým se nacházejí. Dvouhlavý orel nalezá se na spodním štítě, nad kterým se rakouská císařská koruna skvíje. Spodní štít co štítonoši podpírají dva grifové černou a zlatou barvou napříč rozdělení, mající zlaté zobany a červené z nich vyplazené jazyky.

Střední erb jest dvouhlavý orel, na jehož prsou spočívá rodinný erb domu císařského, ověšený dole příznaky řádu železnokorunného v levo, leopoldského v pravo, svatoštěpánského, teresiauského a zlatého rouna v pro-

střed, jednoho pode druhým. Po pravé straně hlavního štítu rozkládají se erby uherského, lombardobenátského a illyrského, po levé pak království českého a haličského a erb dolnorakouský; pod drápami orlovými jsou v pravo znak sibiňský a v levo solnohradský, pod zlatým rounem konečně umístěn jest erb tyrolský, jenž má po pravé straně znak Moravy a Slezska a po levé erb štyrsko-korutanský.

Malý erb rovná se střednímu: jen že na něm není oněch příznaků řádův a erbů.

Barvy říšské jsou zlatá a černá; barvy domu císařského stříbrná a červená. Barvy praporu námořských lodí čili flagy říšské (ode dne 1. srpna r. 1869) činí dvě pole: jedno, připojené k tyčce praporeční, záleží ze 3 vodorovných pruhů, z nichž prostřední jest bílý a horní a dolní červený; druhé, vnější pole, má také tři pruhy, avšak horní červený, prostřední bílý a dolní zelený. Obě prostřední pole opatřena jsou štíty dvěma, štítem císařského domu a štítem uherským.

Č á s ť d r u h á .

Jednotlivé země.

§. 5. *Čechy.* Podoba země české zavírá se:

- a) přímoú čarou severozápadní mezi městysem Ašem a městem Rumburkem,
- b) poněkud na sever vypouklou čarou sv. mezi Rumburkem a Králíky,
- c) přímoú čarou jv. mezi Králíky a puchořskou Myslivnou,
- č) přímoú čarou j. mezi Myslivnou a vsí Něm. Rychnovem, kde průplav Švarcenberský podruhé opouští Čechy,
- d) přímoú čarou jz. mezi N. Rychnovem a Ašem.

Za čáru sv. zabíhá okolí šluknovské, fridlandské a broumovské, kdežto mezi Šluknovem a Fridlandem naopak do Čech se vtírá klín žitavský. Za čáru jv. vybíhá okres poličský a novobystřický.

Do kolik částek dělí se dotčenými výběžky rozhraní jv.? Kterak se mají k sobě co do délky? Porovnejte délku pomezí jz. a jv., sz. a sv. Kde se dotýká Čech 30°, 32°, 34° v. d.? kde 49°, 50° a 51° s. š.? Povšimněte si zeměpisné polohy Prahy, Budějovic a Šluknova; Chebu, Prahy a Králík; Budějovic a N. Bystřice. Kterak se má poloha z. u Drážďan, Šluknova a Vratislavi? u Prahy a Frankfurtu? Jaké položení má Praha v rozloze země české? Jakým směrem pro-

stupuje Čechy čára tažená přes Plzeň, Prahu a Jičín? Na které straně leží podlé ní větší část země? S kterými zeměmi, odkud a pokud bráníí království české?

Jméno své mají Čechy od kmene slovanského t. Čechův, jenž sedě uprostřed země již v dobách nejstarších stal se byl vládním střediskem pokrevných větví okolních. Německý název odvozuje se od celtického kmene Bojův, nejstarších prý obyvatelů země české.

Erb zemský jest stříbrný lev s dvojitým ohonem, nesoucí na hlavě korunu, v červeném poli. Odtud jsou barvy české bílá a červená.

Názvu království nabyla země česká následkem mocného působení svého ve věcech středoevropských a jmenovitě za znamenité služby, které vykonali knížata čeští ve prospěch císařů německých.

Ponejprv udělen takto název královský knížeti Vratislavovi II. l. 1086 za pomoc poskytnutou císaři Jindřichovi IV. ve sporu s papežem Řehořem VII. o investituru. A když po Vratislavově smrti císařové němečtí knížatům českým důstojenství královského popírali, získal si ho kníže Vladislav II. opět l. 1156 úmluvou s císařem Frídřichem I., kterému pak pomáhal válčiti v Itálii proti městu Milánu. Ale i po smrti Vladislavově odníмали císařové němečtí potomkům jeho název královský, až si jej konečně a po třetí vymohl Přemysl Otokar I. l. 1198 a dal i od papeže potvrditi r. 1204. Pro úpadek říše německé, který hned potom vzal svůj začátek, nemohli mocnářové němečtí v této věci již nikterak překážeti.

§. 6. *Morava.* Podoba Moravy zavírá se:

- a) přímou čarou **sz.** od výběžku novobystřického taženou vedlé Králík ke Psímu Hřbetu,
- b) přímou čarou **sv.** mezi Psím Hřbetem a vrchoviskem Bečvy,
- c) obloukem poněkud k **juv.** vypouklým, rozloženým mezi vrchoviskem Bečvy a vtokem Dyje do Moravy,
- č) opačným obloukem jižním mezi vtokem Dyje a rakouským městem Lavou, potom pak téměř přímou čarou až po výběžek novobystřický.

Za čáru **sv.** zabíhá trojhran novojičínský, jenž s po- bočným výběžkem fulneckým mezi Odrou a Ostravicí dělí Slezsko rak. do dvou nesouvislých částek t. Opavska a Těšínska. Mimo to náležejí k Moravě tak řečené enklavy či obvody moravské, na mapách obyčejně Opavsku přidělené, t. okres osoblažský, zabíhající do Slezska pruského, klín jaktarský mezi Dvorcem a Opavou, a obvod slatinský blíž Bilovce.

Jakou polohu má na rozhraní **sz.** český klín poličský? Kterak se mají k území moravskému 49° a 50° s. š. a 33° a 36° v. d.?

Kterak se mají k sobě co do z. délky nejsevernější a nejjihnější místa uzavřeného území moravského (v okolí Starého Města a Břecloví)? Jakým směrem probíhá Morava čára tažená přes Znojmo, Brno, Olomouc a Opavu? Jak se mají k sobě co do rozlehlosti částky po obou jejich stranách ležící? Kterou polohu má Jihlava mezi českým klínem novobystřickým a poličským, a kterou Olomouc mezi klínem poličským a Novým Jičínem?

Morava jméno má od hlavní řeky, ač se v němčině dnešní název země a řeky poněkud od sebe liší (Mähren a March).

Erb markrabství moravského jest orlice zlatě (neb po starším způsobě stříbrně) a červeně kostkovaná pod korunou s rozprostřenými křídly v modrém poli.

Které jsou tedy barvy zemské?

Název markrabství není původu domácího a pochází z doby, kdy císař německý Frídrieh I. sporů v knížecím rodě Přemyslovském užiti mnil k odtržení Moravy od Čech a k podřízení pod vládu říše německé (l. 1182). Když však řečení sporové vzali za své, odstraněn i onen název markrabský (l. 1186), až l. 1197 zase obnoven, avšak s tím znamenitým rozdílem, že Morava zůstavši sloučena s přirozeným celkem národním byla potom lénem koruny české a nikoli říše německé.

§. 7. *Slezsko*. Vojvodství slezské skládá se z opavského trojhranu a těšínského čtverhranu. Nejkrajnější místa prvního jsou: u pruského města Reichensteinu, pod Odry a v ústí Opavy do Odry. Těšínský čtverhran naznačen jest ústím Olše do Odry, vrchoviskem Ostravice a pak Visly, a konečně ústím Bjalé.

Kterak jsou rozloženy po Opavsku obvody moravské? Jakou polohu v trojhraně mají Vidná, Cukmantl, Krňov a Opava? Kterak se má k rozloze čtverhranu Těšín? S kterými zeměmi hraničí Slezsko a kde?

Říčka Slenza (Lohe) dala jméno okolí Vratislavskému a potom i odlehlejším krajinám pooderským. Dnešní rákouské Slezsko jest jenom zbytkem Slezska původního, jehož hlavním městem byla Vratislav, a jež spojil s korunou českou před 500 let král český Karel IV. Slezsko skládalo se tehdež z více knížetství čili vojvodství; jedním z nich bylo Těšínsko. Opavsko bylo od Moravy po smrti Přemysla Otakara II., krále českého, odtrženo jakožto zvláštní knížetství syna jeho Mikuláše; v 15. století vstoupilo do spolku knížat slezských a zůstalo v něm potom napořád.

Erb vojvodství jest černý orel pod korunou se stříbrným na prsou křížkem, ve zlatém poli. Křížek sám spočívá na stříbrném půlměsíci, jehož rohy mají podobu trojlístků jetelových.

Z jakých barev skládá se prapor slezský?

Kterak se má co do plochy Slezsko samo o sobě, a pak Morava se Slezskem k zemi české? Srovnajte rozlohu Moravy a Slezska s rozlohou země české co do šířky zeměpisné. Jak se mají v též příčině k sobě Cheb, Praha, Králupy a Krňov? Nakreslete země koruny české v celku i poznamenejte na obrazei polohu míst posud zmíněných. Kterak se má Jihlava k Praze a Břeclav? Pod kterým stupněm z. š. leží Plzeň a Těšín? Všimněte si položení Domažlic na záp., pak Polné na vých. hranicích českých a vrchoviska řeky Bečvy. Jaké položení má Broumov k Fridlandu a Osoblaze? Které země obkličují území koruny české, a kde?

§. 8. *Halič*. Rozhraní království haličského i vladiměřského, spojeného s velkovojvodstvím krakovským a s vojvodstvími osvětimským i zátorským, běží:

- a) na jihu vypouklým poněkud na sv. obloukem položeným ve směru **ju.** mezi vrchoviskem Visly a prameny Čeremoše,
- b) obloukem jdoucím po Čeremoši a potom po klikatém Dněstru až pod ústí Zbručé,
- c) na východě ve směru **sev.** po Zbručí,
- č) na severu čtverým obloukem vypouklým na jih t.
 - 1. mezi temeniskem Zbručé a Štirovicemi nad Styrem,
 - 2. mezi Styrem a Buhem,
 - 3. mezi Buhem a Vislou,
 - 4. na větším díle po Visle a pak k pruským Myslovicům nad Přemší,
- d) na západě po Přemši, Visle a Bjalé k vrchovisku Visly.

Přes hranice nadřečené vyběhá na jihu západním klín živecký a novotržský.

Sokalský poledník (42°) značí největší šířku, Živecká rovnoběžnice (49° 40') pak největší délku území haličského. Kde se jeho dotýká 37° a kde 44° v. d.? Jakou polohu z. mají Krakov, Tarnov, Řešov, Jaroslav, Žolkjev a Brody? Jakým směrem postupuje Halič čára tažená přes Řešov, Přemysl, Stryj, Stanislavov a bukovinské Černovice? Kterak se má též směr k pomezí j. a s.? Všimněte si z. polohy Opavy a Lvova, českých Budějovic a Stanislavova, Vidně a vrchoviska čeremošského. Srovnajte co do plochy rozlehlost území haličského s územím koruny české. Naškrtněte podobu území haličského naznačíte tolikéž místa zvláště vytknutá. Jmenujte sousední země.

Jméno zemské Halič a Vladiměř vzato jest od měst Haliče (49° 6' s. š. a 42° 12' v. d.) a Vladiměřě nyní ruské (50° 49' a 42° 6' v. d.). Rovněž mají i západní velkovojvodské a vojvodské části veškerého území po městech Krakově, Osvětimě a Zátore názvy své. Největší část země náležela v dávnověkosti k říši ruské, kteráž dělila se na více knížetství podřízených jednomu velkoknížeti. Knižata haličtí a vladiměřští přijali v polovici 13. století titul královský v dorozumění s papežem, a když rodové

jejich vymřeli, dostaly se země jejich k Polsku, od něhož přešly v držení našich mocnářů s Krakovskem, od nejstarších dob polským, a s knížetstvími zatorským a osvětimským, odtrženými od Slezska, a náležejícími tudý ke koruně české podlé práva lenního. Nový titul královský, hledící ke vši zemi od Polska nabyté, jest obnovením titulu knížat ruských a vznikl teprv v našem století.

Erb haličský ukazuje pole modré rozdělené na dvě úzkým, příčným břevnem červeným. V polovici hořejší stojí na břevně tom černá kavka, v dolejší tři zlaté z ostra se končící koruny, dvě a jedna.

Kolik m. z. kryje pruh zemí severních, t. j. zemí, které mají podílu v říšském rozhraní severním? U které zemi jest podíl ten nejznamenitější, u které nejnepatrnější? Kde jest dotčený pruh nejuzší? Kolikátý stupeň d. v. značí úžinu tuto? Jak se má týž stupeň k místu veškerého pruhu nejzápadnějšímu a k nejvýchodnějšímu? S kterými státy hraničí západní, s kterými východní část pruhu toho? Jaké zvláštnosti v příčině hraničení se státy cizími pozorovati jest při Moravě a při Slezsku?

§. 9. *Bukovina*. Území vojvodství bukovinského naznačuje se dvěma oblouky uvnitř vdutými, jichž konce se nacházejí na severu pod ústím Seretu tarnopolského a pak na jihu u vřídla Bystřice Dorny. Na oblouku východním vybočuje několik výběžků menších podél řek z Bukoviny tekoucích do Multan.

Všimněte si rozlohy měst Černovic, Seretu a Sučavy. Jak se má k podobě zemské 48° s. š. ? a jak 43° a 44° v. d. ?

Jméno Bukoviny odvozuje se od bukův, kterými veliká část země jest porostlá. Titul vojvodství jest nový.

Erbu bukovinského v erbě císařském není. Byl erb říšský posléze ustanoven l. 1836, kdy byla Bukovina ještě krajem haličským.

Pro mnohou srovnalost, která se jeví mezi ní a zemí haličskou, počítati lze Bukovinu také k severnímu pruhu zemí rakouských, ač se daleko nedotýká severního rozhraní říšského.

O kolik mil jest Bukovina větší než Slezsko? Kolikátý díl říše činí pruh zemí severních co do plochy? Nakreslete země tyto v souvislosti a to s městy posud známými.

§. 10. *Rakousky Dolní*. Pomezí čáry arcivojvodství rakouského pod Enží jsou:

- a) diagonálka mezi Myslivnou a klínem novobystřickým,
- b) hranice dotčená při Moravě pod lit. č.,
- c) dvojí k Rakousům vypouklý oblouk, jehož konce jsou nad ústím Dyje, nad Břetislaví a na hoře Wechslu,
- č) podobný oblouk mezi Wechslem a Přední Alpou,
- d) diagonálka mezi Přední Alpou a ústím enžským, paralelka po Dunaji jdoucí k městyse Niederwallsee a konečně oblouk na sv. povypouklý mezi týž městysem a Myslivnou.

Nakreslete podobu naznačenou, poznamenajíce zvlášt konce nej-
krajnější podlé š. a d. z. Všimněte si z. polohy Vídně, Sv. Hipolyty
a Medlic. Porovnejte z. š. Dolních Rakous a Bukoviny, Vídně a Čer-
novic.

Vysvětlete původ názvů Dolních Rakous a Podenzí (podlé §. 3.
str. 3. a podlé polohy nad tokem dunajským a enžským).

Původní markrabství rakouské, rozšířené jsouc za rozličných
dob na všechny strany kus po kuse, povýšeno jest r. 1158 na
vojvodství; v době císaře Karla IV. osobovali si vojvodové ra-
kouští titul arciknížat, a když potom rod jejich dosedl na stolec
císařský Fridrichem III. (v polovici 15. století), potvrzena jest ta
věc jmenem císařským, i zůstala v platnosti podnes.

Erb zemský jest modrý štít s pěti zlatými orly, z nichž
čtyři po dvou k sobě jsou obráceni, jeden pak přímo postaven jest.

§. 11. *Rakousy Horní*. Hranice arcivojvodství rak. nad
Enží jdou:

- a) na **jihu** mezi Přední Alpou a Dachsteinem (vyjmouc
štyrské vrchovisko Travny),
- b) na **jz.** obloukem do Rakous vypouklým mezi Dachsteinem
a hornorak. vesnicí Wildshutem,
- c) na **z.** oklikou po Salici a pak vdutým do Bavor obloukem
po Jinu; potom diagonálně po Dunaji až pod městys
Engelhardszell a pak severně k Plöckelsteinu,
- č) podél hranic českých mezi Plöcksteinem a Myslivnou.

Všimněte si z. šířky nejzápadnějšího cípu hornorakouského a
nejvýchodnějšího koutu dolnorakouského. Kterak se mají v též pří-
čině Dachstein a Wechsel?

Nakreslete území obojího Rakouska. Jakou polohu má Vídeň
v objemu Dolních, a jakou Lince v objemu Horních Rakous? Oč leží
Praha východněji než Lince, a oč Vídeň západněji než Brno. — Vy-
světlete původ názvů zemských. — Nakreslete území koruny české
s obojím Rakouskem. Všimněte si rozlohy měst Lince, Jihlavy a
Vídně (ve Slezsku); pak Vídně, Lavy a Broumova; Vídně, moravské
Břeclavi a N. Jičina; pruské Vratislavi, mor. Břeclavi a uherské Bře-
tislavi; Plzně a bavorského Pasova. S kterými zeměmi, odkud a po-
kud hraničí naškrtnuté území?

§. 12. *Solnohrady*. Podobu vojvodství solnohradského zavírá:

- a) vdutý oblouk mezi hornor. Wildshutem a Vyso-
kým Gollinkem; pak jiný vdutější mezi Gollinkem a
Stolcem Královským,
- b) parallelka tažená odtud na vrchol Štítu Třípanského,
- c) na západě 1) čára polední až za proluku gerloskou; 2)
oblouk vypoukle tažený po předěli mezi Jinem a
Salicí až po hranice bavorské; 3) odtud pak až po Wilds-
hut opět podobný oblouk, jenž však přetřžen jest bavor-
ským okličím berchtesgadenským.

Kterak se má hlavní město Solnohrad k rozloze zemské? Odkud pochází název vojvodství? Udejte z. polohu míst nejkrajnějších.

V erbu mají Solnohrady štít nadél rozpoltěný, v levo se stříbrným břevnem příčným v červeném, a v pravo s černým lvem ve zlatém poli.

Země byla od dávných věků až do našeho století v zeměpanském držení arcibiskupů jakožto léno říše německé; teprv když se tato rozpadla, dány jsou Solnohrady mocnárům našim náhradou za jiné země v Němcích.

§. 13. *Štýrsko*. Vojvodství štýrské obklopuje:

- a) na s. v dutý oblouk mezi Dachsteinem a Wechslem (kromě zákliky hornotravenské),
- b) na v.: 1) téměř přímá čára polední tažená s Wechslu po Radgonu nad Murou, a 2) diagonalka jdoucí odtud nad Varaždin,
- c) na jv. oblouk do Štýrska vypouklý, jenž končí při ústí Sutlavy na Sávě,
- č) potom na jz. diagonalka tažená odtud na horu Grintovec,
- d) na z. oklika s Grintovce na poledník hřbetu Packého, pak tamní poledník a potom asi 47° s. š. až na Stolec Královský, kde začíná známé pomezí solnohradské.

Kterak se má k podobě Štýrska 47° s. š. 33° v. d.?

Jakou polohu má v části severní čili horní město Bruck, jakou ve střední Hradec a v jižní čili dolní Mařibor a Cele? Všimněte si z. délky těchto měst, jakož i nejsevernější končiny štýrské v okolí nejproslavenějšího v Rakousku místa poutnického, t. Cele Mařianské.

Jméno své vzalo vojvodství štýrské od říčky Štýry a hradu nad ní stojícího, ješto travenští markrabata zde sídlící državu štýrskou právě založili (l. 1070) a znenáhla rozšířili. Země všechna povýšena jest na vojvodství koncem 12. století a sloučena brzy potom s obojím Rakouskem. Mírem břeťislavským, zavřeným mezi českým Otakarem II. a králem uherským Belou IV. l. 1254 po válkách o dědictví babenberské, odloučeno však jest od ostatního vojvodství skutečné poríčí štýrské, a přiděleno k Rakousům.

Erb zemský má stříbrného levharta v poli zeleném přímo stojícího, jemuž ze všech otvorů vyšlehuji plameny.

§. 14. *Tyroly*. U knížecího hrabství tyrolského spojeného s Vorarlberskem vychází s. hranice pod Bregenzem z jezera potamského, jdouc klikatě avšak v celku směrem paralelním k okličí berchtesgadenskému, odtud splývá pomezí v. až po Vysoký Zvon s rozhraním solnohradským, za nímž vybočujíc do Korutan táhne se jižně na vrchovisko řeky Piávy na hřbet hory

Křížové; rozhraní **ju.** postupuje dále po klikaté diagonále s hory křížové na hřbet hor lesinských, jižní zatáčí přes severní část jezera gardského na pahrbí iderské; západní konečně táhne se meridionálně až k průsmyku finsterminkému, načež se vrací obloukem v dutým pod Bregenz.

Kterak se mají k rozloze tyrolské 47° s. š. a 29° v. d. ? Všimněte si z. d. severotyrolského města Jinomostu a jihot. Bolzana; pak polohy měst vorarlberských Feldkirchu a Bregenze. Nakreslete to vše. Srovnajte rozlohu tyrolskou s plochou obojího Rakouska. S kterou zemí rakouskou mají Tyroly téměř stejnou z. šířku?

Název svůj dostala větší část země tyrolské l. 1500 od hradu Tyrolu (Teriolis, pod $28^{\circ} 48'$ v. d. a $46^{\circ} 44'$ s. š.). Severozápad slove Vorarlberk pro polohu před horou Arl ($47^{\circ} 5'$ a š., $27^{\circ} 48'$ v. d.). Politickým celkem zvláštním a samostatným před stoletím naším Tyroly nikdy nebyly; rod habsburský rozmnožil původní hrabství koupěmi a úmluvami v rozdílných dobách a více za příčinami dynastickými a politickými než ethnografickými.

Erb tyrolský jest orel červený v bílém poli, s korunou na hlavě v pravo obrácené a kolem do kola věncem z drobnolistého vavřínu ozdobené, s rozestřenýma křídly, jež u prostřed nesou stříbrný trojlístek jetelový.

§. 15. *Korutany.* Nejkrasnější kouty vojvodství korutanského jsou Vysoký Zvon, Hřbet Packý, vrchy Karavanky nad Hradcem Slovinským a vrchovisko Piávy.

Jakou podobu mají tedy Korutany? Které země, odkud a pokud obklopují je? Kterak se má k území 47° s. š. a 32° v. d.? Kterou délku z. mají Celovec, Sv. Vid a městys Krk? a kterou š. z. mají Bělák a Celovec? Srovnajte délku z. Celovce, Lince a Prahy.

Mezi Celovcem a Sv. Videm prostírá se nastolováním knížat památná rovina řečená gosposvetsko-polje, kde za dob šedých stávala Karantána, co sídlo vojvodské. V této Karantáně hledá se původ dnešního názvu zemského (u Slovinců Koroš). Vojvodství samo vzniklo rozdrobením Bavoraka starodávného r. 976, bylo zpočátku muchem větší, avšak stenčeno jest během několika století až na dnešní hranice.

Štít erbu korutanského kolmo rozdělen jest na dvě. Půle levá má napříč stříbrné břevno v červeném, půle pravá tři nad sebou krácející černé lvy v zlatém poli.

§. 16. *Krajina.* Pomezí vojvodství krajinského sestupuje s Tříhlavu šikmo po oklikách dosti znamenitých k pramenisku Řečky, jde potom v stranou Sněžníka a pak po Kupě v celku směrem východním, obrací se ještě na Kupě obloukem vypouklým k ústí Sutlavy a vrací se konečně kosmo pod Tříhlav.

V jakém poměru probíhají rozlohy krajinskou 32° v. d. a 46° s. š.? Jaké místo zajímá v též příčině hlavní město Lublaň?

Kterak se má poloha Idrie k nejsevernějšímu a k nejjihnějšímu konci rozhraní západního?

Název „Krajina“ znamená původně krajní část zemskou dá se snadno vysvětliti polohou, jakou měly části krajinské na jv. říše německé. Krajina zavírala kdysi větší území, které však mívalo více zeměpánů pod nejvyšším panstvím císařů německých. V druhé polovici 14. století dostaly se některé tyto části pod vládu rodu habsburského a činily odtud zvláštní vojvodství.

Nakreslete území tyrolské, solnohradské, štyrské, korutanské a krajinské pohromadě i zanešte do náskrtu polohu měst posud známých. Srovnejte plochu zemí těchto s rozlohou haličskou a pak s plochou zemí českých.

§. 17. *Přímorie*. Knížecí hrabství gorické a gradištské s markrabstvím istrianským a městem Terstem s okolím jeho zavírá se:

- a) klikatou diagonalkou krajinskou,
- b) diagonalkou mezi prameniskem Řeky krajinské a koncem mysu istrianského,
- c) diagonalkou mezi mysem tímto a bařinami gradskými,
- č) klikatou čarou odtud kolem vrchoviska sočského na Tříhlav.

V území tom obsažen jest čtverhran zálivu Terstského. Naproti tomu vyloučen jest z objemu dotčeným způsobem obmezeného čtverhran castuanský a pak ostrovy Kerk, Čres a Lošiň mimo několikero ostrůvků menších, které vesměs počítány jsou před r. 1798 ještě k Dalmácii, nyní však k Přímorí náležejí.

Ustanovte z. polohu veškerého Přímorí. Jaké místo zajímá na rozloze zemské Terst? Kterak se má z. délka města Castue k Celovci, k Linci a Praze? Všimněte si polohy Gorice a Gradišky.

Korutany, Krajina a Přímorie slovy královstvím illyrským, jehož erb jest v poli modrém zlatý koráb s vesly podlé starého způsobu. Naškrtněte území illyrské. Kterak se má co do oploší k Moravě se Slezskem? a kterak co do délky z.? Zanešte do náskrtu místa posud známá. Jakým směrem prostupuje území illyrské čára tažená přes Gradišku, Gorici, Idrii a Lublaň? Udejte polohu zemí okolních. Která z nich hraničí s Illyrskem tratou nejdelší? a která nejkratší?

Obojí Rakousko se Solnohradskem, pak Štýrsko, Korutany, Krajina a větší část Přímorí a Tyrolska činily pod panstvím rodu habsburského v Němcích zvláštní souhrn zemský, kterému hledíc k jiným zemím habsburským dostávalo se názvu „německých zemí rakouských.“

§. 18. *Dalmácie*. V příčině podoby království tohoto viz §. 2. str. 2.

Jméno země pozůstatkem jest po nejstarších tamních obyvatelích, t. Dalmatech. Již z rozdrobeného území jde na jevo, že politický tento celek vznikl umělým způsobem. Rod habsburský

získal jednotlivé části r. 1797 a 1814 náhradou za některé země ztracené ve válkách proti Napoleónovi I. a spojil je pod jednou spoječnou vládou a titulem královským.

§. 19. Země koruny české, haličské s Bukovinou, německo-rakouské, a pak Dalmácii nazývají se nyní zkrátka ač nikoli po zákoně zvlášť daném Předlitavskem čili Cislaitaním naproti ostatním zemím mocnářství, t. zemím uherským č. Translithaním neboli Zálitavskem.

Jakou polohu mají tyto země, hledíme-li k Lítavě? Kolikátou část říše zajímá plocha jejich? Do kolika zeměpisných a dějepisných skupení rozkládá se Předlitavsko? A jak se mají k sobě plochy jejich?

§. 20. *Uhry.* Nakreslivše pohromadě veškeré posud probrané podoby zemské, popište severní a západní hranice území uherského; potom dodejte k náskrtu pomezí uherské jižní jdoucí 1) kosmo mezi štýrským cípem nad Varaždinem a zátokou dunajskou pod ústím drávským; 2) odtud podél poledníka vukovarského k Sávě pod Drenovice; 3) klikatou parallelkou dále až nad Novou Ršavu a 4) obloukem vypouklým kosmo se rozkládajícím mezi N. Ršavou a horou Bučečí; východní hranici číní oblouk v dutý jdoucí z Bučeče k pramenisku Bystřice Dorny.

Pod Vukovarem naznačte srémský klín podél Frušky Hory, jenž náleží k Slavonsku.*)

Kde se stýkají 47° s. š. a 38° v. d.? Jakou polohu má Solník uvnitř hranic uherských? Kterak se má k Uhrám poledník vídeňsko-varaždinský? a pak poledník sokalský? Jakým směrem prostupuje Uhry přímá čára tažená přes Břetislav, Solník a Sibiň? Jakou polohu na též čáře mají Budín a Pešť? Jakou polohu mají k Solníku Budín a Debrecín? Kterou délku z. mají Vukovar, Budín a rozhraní těšínskohaličské? Jaké místo zajímá po též délce Budín mezi jihem a severem uherským? Kolik stupňů v. délky vzdálen jest Budín od Štýrska, a kolik od Budína Debrecín? Kolikátou část plochy říšské číní Uhersko?

Název zemský pochází od Uhrův či Maďarův, kteří země středodunajské opanovali koncem devátého století. Titul mocnáře jakožto panovníka uherského jest apoštolské veličenstvo čili apoštolský král, a pochází od papeže Sylvestra II., kterýž titulem tím vyznamenal sv. Štěpána, toho jména I. v Uhrách, a to pro jeho horlivost v rozšiřování učení křesťanského v národě maďarském.

Erb uherský jest štít podél rozdělený nadví: půle pravá má osm přičných pruhův střídavě červených a stříbrných; na půli levé stojí v poli červeném stříbrný kříž patriarášský na zlaté koraně, kterou ozdoben jest vrcholok středního ze tří pahorkův.

*) Do území uherského zahrnuto jest také Sibiňsko a pak i Vojvodina Srbská s Banátem a příležičí Vojenskou Hranicí. Název Sibiňska odvozen jest od Sibiň = Sibinburg, a odtud Sibenburg, které nedorozuměním na Siebenbürgen neboli zem o sedmi hradech se vyložilo.

§. 21. *Charvatsko-Slavonsko.* S kterými zeměmi hraničí království charvatské a slavonské na *sz.*, s kterými *s.* a *v.*? Ostatní pomezí táhne se na *j.* 1) jako u Uher klikatou parallelkou počnouc pod Drenovicemi a jdouc až k pramenům Korany; 2) šikmo mezi vrchoviskem koranským a zrnaňským; 3) diagonalnou dále taženou k Trstenici nad zálivem velebitským. Na *jz.* poněkud nakřivlá čára mezi Trstenicí a městem Rěkou dělí zemi od moře adriatského.

Kterak se mají k rozloze charvatskoslavonské poledník pražský a budínský? Kde prostupuje zem 45° a kde 46° s. š.? Jaké položení k celku zajímají Záhřeb a Osék? Jakým směrem táhne se přímá čára přes Varaždín, Záhřeb, Karlovec a Seň? Jakou polohu mají na pomoří Rěka, Seň a Bag?

Jména zemská vzata jsou dílem z názvů národních, dílem z povinností, kterou obyvatelé sousedící s Turkem měli na sobě hlavně v dobách již zašlých, která však posud není docela s ních snáta. Sama Hranice Vojenská, pokud náleží k Charvatskoslavonsku, sestává z tří částek. Nejrozsáhlejší z nich zajímá jižní pruh země, širší na západě, užší na východě; jiná část prostírá se mezi Charvatskem a Slavonskem civilním; třetí pak a nejnepatrnější leží ve středu pomezí oblouku krajinského.

Knížata charvatští upevnili během 10. století mezi franskou a byzantskou říší svou samostatnost, které pak i proti Maďarům a Bulharům dovedli uhájtí. Nazývali pak se tudy králi. Avšak majíce potom v 11. století tuhé boje jednak s Benáťčany, jednak s císaři byzantskými došli konečného uznání důstojenství svého teprv pomocí stolice papežské za Řehoře VII., který knížete Zvonimíra odznaky královskými obdaroval (l. 1076). Ale již po 14 l. vymřel královský rod domácí. Za bezvládi potom vzuiklého v zemi zmocnili se králové uherští (Ladislav a Koloman) během několika let (1091—1102) celého Charvatska a Slavonska, museli však přísahou stvrditi zemskou samostatnost pod vládou domorodých bánů.

§. 22. *Náskrt veškerých částí říšských.* Nakreslete postupem vykonaným veškeré země říšské dohromady.

Po které straně máte země drobnější a kde jest tomu naopak? Zaneste do náskrtu nejznamenitější z měst posud známých. Jakým směrem provlíká říší čára mezi jižním mysem istrianským a pruskými Myslovcemi? Kterak se má k délce též čáry poloha hory Wechslu? Které země leží na západě té čáry? Kolikátou část západního území činí země koruny české s oběma Rakousy? Které země rozkládají se podél říšského rozhraní jižního? Jak se má k těmto zemím 26° v. d.? Jak se má k veškeré ploše říšské poledník Budínský? Které země náležejí docela a které jen z částí k východní polově říšské?

Pozn. Čísła povrchu jednotlivých zemí a skupin zemských zapamatují se trvale mnémotechnickou pomocí touto.

1. Dáme souhláskám platnost cifer nad nimi postavených, t.

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
l	t	u	m	r	s	b	f	h	g
z	ř	ň	w	ř	š (sch)	p		j	k
ž	d	v		q	e				ch
	ď				č				

2. Platnost souhlásek mění se dle místa, jehož ve spůsobilých slovech zajímají, rovněž tak jako v soustavě číslové.

3. Má-li slovo více souhlásek než žádá počet, který si chceme pamatovati, tož zůstávají poslední souhlásky co zbytečné nepovšimnuty. Ve více slovech mnémotechnických k jednomu počtu slušících všimneme si souhlásek toliko začátečních.

4. Domyšlením se přidá, co se snáze pamatuje.

5. Nepatrná odchýlka od skutečných počtů se promíjí.

Zapamatujeme si tedy oplošnost

- A. I. 1. *Čech* pomocí slova *Krkonoše*
 2. *Moravy* " " *Orlice*
 3. *Slezska* " " *Krňov*

(Dědictví říše česko-slovanské):

- II. 1. *Halíce* pomocí slova *Tarnopol*
 2. *Bukoviny* " " *Díl knížetství multanského*

(Dělení Polska nabyté země):

- III. 1. *Rakous Dolních* pomocí slova *Moravské pole*
 2. " *Horních* " " *Nadenží*
 3. *Solnohrad* " " *Táry*
 4. *Stýrsko* " " *Radgona*
 5. *Korutan* " " *Thasilo*
 6. *Krajiny* " " " "
 7. *Přimoří* " " *Terst*
 8. *Tyrol* " " *Schwatz*

(Německé dědictví habsburského rodu):

- IV. *Dalmácie* " " *Neretva*

- B. I. *Uher* pomocí slova *Štěpan*

(*Sibiňsko* " " *Kokel*)

- II. *Charv.-Slavonska* " " *Bajan*

celek pak říše " " dědictví dom u rakouského.

U Korutan a Krajiny, u Charv.-Slavonska, u Rakous Dolních, u Bukoviny, u jednotlivých skupenin a říše vůbec vzata jsou slova mnémotechnická z úpominek historických. Pod Thasilem kolem 750 r. po Kr. stalo se spojení Korutanska a Krajinska s okolními zeměmi německými, spojení to rozhodné na osudy tamního obyvatelstva. Za Bajana chagana avarského zpuštěny jsou země posávké, i připraven tím samým příchod Charvatů a Srbův do krajiny těchto. Moravské pole rozhodlo za Přemysla O akara II. a Rudolfa Habsburského osud země rakouské. Území království illyrského ve slově Slovinci, území koruny Zvonimirovy obsaženo jest ve slově *Zagrab*.

Ostatní mnémotechnická slova nepotřebují dalšího výkladu, připomeneme-li to jediné, že u říše vůbec, pak u Rakous Dolních a u Solnohrad doplněk se teprv musí domyslíti, a to ovšem jedním spůsobem.

Hlava druhá.

Povaha povrchu říše.

Č á s ť p r v n í.

Zemiště.

Článek první.

Horstvo.

§. 23. *Říše, rostliniště, pásy a patra květeny.* Povrch zemský rostlinstvem krytý jmenujeme říši květeny, a podobně mluvíme také o říši jednotlivých rostlin, kdykoli máme na mysli soujem všelikých místností, kdekoli rostou. Jednotlivá místa povrchu zemského pro povahu svou zvláště působilá, aby na nich rostliny jistého druhu se dařily, slovou rostliniště. Mimo působilost tuto zakládá se však zdar různých rostlin a různých druhů jejich hlavně na teplotě místnosti. Kde průměrná teplota roční nevystupuje nad bod nullový, tam bývá země kryta věčným sněhem. Na povrchu země ubývá však tepla nejen podlé odlehlosti místa od rovníku, nýbrž i podlé kolmého se vypínání jeho nad hladinu mořskou. Tudyž rozeznáváme trojí čáru sněhovou, t.: 1) čáru, za níž leží severní pás věčného sněhu; 2) podobnou čáru na polokouli jižní a 3) spodní čáru věčného sněhu na horách. Spodní tato čára vystupuje vůbec nejvýše blíž rovníku (výše uprostřed rozlehlých zemí, níže v okolí mořském, vůbec prý k 14.760'); čím dále k půlnoci neb k poledni, tím níže sestupuje. V mocnářství našem leží na jižním úbočí alpském asi 9.200' vysoko,

na severním však již jen 8.400', a na severním svahu karpatském toliko kolem 8.000'. Místnosti zemské nad spodní čarou sněhovou zoveme patrem věčného sněhu. A nápodobně rozeznáváme také v příčině rostlinstva pásy a patra. Mluvíme tedy o pásu:

1. rovníkovém, po obou stranách rovníku až k 15° čili mezi 28°—26° C. roční teploty
2. tropickém dvojmí mezi 15°—23° s. a j. š. 26°—23° " " "
3. subtropickém " " 23°—34° " " 23°—17° " " "
4. teplejším mírném dvojmí mezi 34°—45° s. a j. š. 17°—12° C. roční tepl.
5. chladnějším " " " 45°—58° " " 12°—6° " " "
6. subarktickým " " " 58°—66° " " 6°—4° " " "
7. arktickým " " " 66°—72° " " 2°—0° " " "
8. polárním " " " 72° po sněhový pás pod 0° " " "

Kolik z těchto 15 pásův, a které se týkají mocnářství rakouško-uherského?

V příčině zrůstu rostlin srovnává se kolmá výška as 1800' s rozsáhlostí oněch pásů různých.

Kolik pater květeny počítáme tedy nad rovníkem? Kolik v dřívku državy naší pod 45° a kolik nad 45° s. š.?

Dle jednotlivých druhů rostlin nazývají se různé pásy a patra takto:

1. jmenují se palmovými,
2. " " smokvoňovými (fikovými),
3. " " myrtovými (vavřínovými),
4. " " pásem a patrem listnatého stromoví stále zeleného,
5. " " " " " " " " jen v létě zeleného,
6. " " " " stromoví chvojného,
7. " " " " alpských růží,
8. " " " " " zelin.

Patro listnatého stromoví stále zeleného slove jinak patrem lesů nižších, kdežto patrem lesů vyšších nazývá se patro pod č. 5. uvedené. Vyšší les jest buď zelený, když sestává ze stromoví listnatého, buď černý, když ze chvojného.

V krajinách našich československých rostou níže psaní stromové buď po různu buď lesem v patrech těchto:

bříza	roste n. m. ve výšce	400' — 4300'
olše	" " "	400 — 4300
líška	" " "	500 — 1500
dub	" " "	" — 1800
topol	" " "	" — 2000
jeseň	" " "	" — 2400
javor	" " "	" — 2400
lípa	" " "	" — 2500
jilma	" " "	" — 3000

osyka	roste	n. m.	vo výšce	500' — 3500'
vrba	"	"	"	— 4000
habr	"	"	"	800 — 2000
bor	"	"	"	"
modřín	"	"	"	"
jedle	"	"	"	1200 — 3200
smrk	"	"	"	— 4200
buk	"	"	"	1800 — 3200
řeřáb	"	"	"	4000 — 4300

S výškou lísky, dubu, topole, habru, boru a modřinu srovnává se celkem ona část půdy, která pro teplotu svou hodí se k zahradnictví, k orbě, k vinařství a vůbec ke zvelebování obecného hospodářství a tedy i k zakládání stálých sídel lidských. Odtud vysvětluje se, proč nejstarší obce předků našich v nejnižších krajinách se nacházely, a proč časem osady ve vyšších a vyšších vrstvách nejvíce podél řek a proti proudu vod se zakládaly. Osady německé bývají u nás v nejvyšších krajinách, poněvadž jsou nejpozdějšími. Čím více se šířila a čím více vystupovala sídla lidská, tím více ubývalo lesů, pastvin a luk. Ve vrstvách vyšších než 2000' rolnictví bývá již sporé, ale za to prostírá se tu hlavní patro luk, pastvin a lesů až do 4000'.

§. 25. *Vysočina českomoravská.* Nazýváme tak asi 1500 □ m. z. rozlehlý severozápadní cíp mocnářství rak., jenž se zdvihá po levém boku Dunaje, omílán jsa na východě řekami Moravou, Dyjí, Svratkavou a Cezavou, pak Hanou, Bečvou a Odrou. Koryta řek Ohře, Labe, Orlice Tiché a Moravy horní prorývají vysočinu tuto na dva díly nestejně rozlehlosti, t. na menší díl severní, do polovy toliko rakouský, a na mnohem prostrannější díl jižní, klonící se jenom nepatrnou částí za hranice říšské k Dunaji a Nabě.

§. 26. *Jižní díl vysočiny českomoravské.* A. Západní a to nejvyšší kraj jižního dílu vysočiny této činí Šumava co přirozený násep mezi Bavorskem a zemí českou, který však přetržen jsa kolem průsmyku novotrzského (1420' n. m.), na dvě se rozkládá. Severní část Český Les slove, jižní pak vlastní Šumava. Konce obou částí značí na dotčeném průsmyku Čerchov (3282') a Hora Jezerní (4050'). Čerchovem začíná se Č. L. a končí Dyleň (2875') jižně od Chebu. Středem jeho jest Přimda (2669'). Na straně české dosti náhlý svah dodává jemu místy podobu dlouhé stěny nad okolí málo vyzdvížené. Sem tam vybíhají od něho řady malebných chlumů. Průměrná výška Č. L. dosahuje 2200'.

Na východě přiléhají k Č. L. tepelské čili karlovarské hory, rozbrázděné četnými roklami jmenovitě na severní a východní straně.

Šumava vlastní obsahuje pohraničné horstvo české mezi průsmykem novotrzským a soutěskou stoky švarcenberské.

Jsou to hlavně dvě téměř jednosměrné řady hor, podélnými údolními a dolinami od sebe oddělených, porostlých na velkém díle hustým neschůdným lesem. Na vrchovisku vltavském (49° s. š.) spojuje je tak zvaná Pláně (Kvildy), v průměru 3200' vysoká. V řadě pohraničné vysoké 3500'—4000' vynikají po tratě severozápadní t. ve Hvozďě Královském Jezerní Stěna (4239') a bavorský Javor (4604'); na vrchovisku vltavském Rokle bavorská (4580') a Luzen (4332'), pak na rozhraní českorakouském a bavorském Hora Třístoličná (= Řřruřec 4116'), Plöckstein (4352'), pod kterým ve výšce 3376' malé, hluboké jezero se nachází, a Hochfichtel (4226'). Vnitřní hřbet skládá se z Brückelu (3894'), pak z Kašparských Hor (Ždánická hora 3305'), z Boubína (= Kubany 4296'), nejvyšší to hory šumavské na straně české, Liščí Louky (3720'), Spicáku (3846') a pak nejvýchodnějšího výběžku t. Blanského Lesu, z něhož hora jižní, řečená Schöninger, ještě 3420' se vypíná.

B. S popsaným horstvem tímto bezprostředně souvisí asi 700 □ m. rozsáhlá stupňovitá krabatina českomoravská, kteráž pozdvihnuvši se dosti náhle nad Dunaj k průměrné výšce 1850'—2000' n. m., za vrchoviskem Lužnice a za Dyjí znenáhle klesá, na straně české přecházejíc v roviny, na Moravě pak povolně se kloníc v dlouhotáhlé pahrbiny, do kterých se dráhně potokův a menších řek brzy hloub, brzy mělčeji zaryvá.

Rozeznávajíť pak se na vši krabatíně tři stupně, t. rakouský čili horní, pak prostřední prostírající se po Svatkavu moravskou a českou Sázavu i Berounku, a konečně severní čili nejnižší, zasahující až k Ohři, Labi, Orlici Tiché a Moravě.

Na horním stupni malezají se nejvyšší vrchy, jako na př. chlomy Myslivna (3564') a Stolní Hora (3510'), pak hřbet Lesu Weinsberského (3288') a pahrbí Manhartské.

Na stupni prostředním vysokém 1600'—1800' dosahují kupy sem tam rozestavené výšky toliko 2000'—2500', kdežto rybníčné roviny kolem Budějovic a Třeboně jenom 1200'—1300' výšky mají. Nejsouvislejší řadě podélných chlumů rozestavených po pravém Poberouní říkají Brdy. Pohoří brdské skládá se z vrstevnatých břidlic a vápencův, a liší se tudy vnitřní podstatou svou od ostatních prahorských částí jižní a jihovýchodní krabatiny českomoravské, kdežto naproti tomu se shoduje v téže přičině se severozápadním Poberouním.

Stupeň severní, jenž pahrbím Lesu mladějovského (1500'—1600') přiléhá k severnímu dílu vysočiny č.-m., drží se v polovici východní na výši 1200'—1400', kdežto půle západní k 900'—1000' spadá. Jediné pahrbí Žbánského lesu na rozhraní kraje pražského a žateckého vystupuje značně výše (na Louštině 1670'). Co do vnitřní povahy své jest nejnižší tento stupeň z největší části pískovcový.

Kde řeky a potoky krabatínu č.-m. těsněji probíhají, tam nabývá krajina jakéž takéž podoby hornaté. Za příčinou touto mluví

se zhusta o leccjakých horách neboli pohořích českomoravských, kdežto ve skutečnosti jich není (ku př. na rozhraní mezi Moravou a zemí českou, kde není ani náležitého předělu mezi vodstvem českým a vodstvem moravským).

§. 27. *Severní díl vysočiny českomoravské.* A. Na vrchovisku oheřském rozkládá se půvabnými údolními rozryté skupení vrcholů, kterým Smrčiny aneb i Černé Lesy říkají. Vrchol nejvyšší (nejzápadnější) řečený Býčí Hlava vystupuje k 3155', leží však v Bavořích. K nám do říše zabíhá jenom východní předhoří veškerého skupení. (Hainberg u Aše 2412'). Debrí halštrůvskou odtrženy jsou Smrčiny od nevysokého pohoří halštrovského, které činic temenem jižním politické rozhraní země české, povolným několika potoky přetrhaným svahem vyplňuje prostoru mezi Halštrůvkem, Ohří a Svodavou, nad níž v okolí kraslickém se spojuje s hlavním severozápadním náspem českým, t. s Krušnými Horami.

Krušné Hory táhnou se od proluky kraslické k sedlu nokléřovskému (2085') v délce as 16 m. a v průměrné výšce 2200'. Na hřbetě prostírají se dlouhé a širé plochy, poli ano i vesnicemi zdobené. Město Boží Dar leží zvýší 3129'. Pro bohatství na rudy stříbrné, kobaltové a niklové slove veškerá tato vypulina prahorská odedávna Rudohoří. Větší část povrchu jeho náleží ke království saskému, kde však pro znenáhly svah nikde nemá povahy pravých hor. Jenom na české straně padají Krušné Hory příkrě, jsouce rozryty krátkými a hlubokými debřemi; pročež od té strany jeví se co pohoří značné velikosti. Nejvyšší temena jejich jsou Keilberg (4002'), Fichtelberg (3720') a Spitzberg (3498') blíž Jachymova a Božího Daru.

Za sedlem nokléřovským zdvíhají se tarasitě v půvabném skupení a podobách rozmanitých pískovcové vrchy a skály děčínské, mezi nimiž prodralo si Labe cestu z Čech do nižších krajin severních. Nejznamenitější vrch jest Sněžník, jenž nad ložem Labským (365') strmí 1900.'

B. Téměř podobné formy na povrchu ukazují žulové vrchy lužické, které dosahující výšky sotva 1500—1700' tvoří okolí šluknovské a rumburské. Na nich má počátek ono pásmo horské, ježto v délce 40 mil a v šíři 3—5 m. směrem jv. pode jmenem Sudet postupuje až k řekám Bečvě a Odře. Dělíme pak celé pásmo sudetské na tři: a) na Sudety západní čili vrchy lužické; b) na Sudety střední č. českoslezské mezi úžlabím Nisy lužické a kotlinou Nisy kladské; c) na Sudety východní č. moravskoslezské.

V Sudetách středních rozeznáváme opět západní polovu vyšší od polovy východní zvláště na straně české mnohem nižší. Obě odděleny jsou od sebe průsmekem trutnovsko-libavským (2500'). Vyšší prahorská polova Sudet středních rozstupuje se opět na dvě a to sedlem blíž světoznámé sklárny Nového Světa na vrchovisku

jizerském. Na západě téhož sedla prostírá se spousta horstva jizerského průměrně 3000' vysokého, zakrytého vůbec hustým lesem.

Po stranách hory Tafelfichte (3558') činí jizerský hřbet politické hranice české na výběžku fridlandském; jizerské hřebeny obstupuje dotčený výběžek po straně jižní, vysílající hřeben Volský k jihovýchodu po pravém boku Jizery.

Po levém boku Nisy lužické přiléhá k horstvu jizerskému břidličný hřbet ještědský. (Ještěd 3206').

Po východní straně sedla novosvětského počíná nejvyšší hřbet sudetský, v průměru 4000' vysoký, hlavní-tě to jádro hor Krkonošských. Boky tohoto hřebetu jsou skoro až k temenu pokryty lesem, temeno samo však vypíná se již nad patro stromové, nescouc rozsáhlé bařinaté „louky“, poseté četnými dřevěnými boudami, ve kterých horalé v létě přebývají. Jednotlivé kupy ohromnými balvany pokryté vyzdvihují se nad široký hřbet.

Tu strmí nejvyšší hora na veškeré vysočině čm. Sněžka zvýší 5070', poskytující přerozkošné panoráma v průměru 80 mil. Podlé Sněžky na západ řadí se hora M. Šišák, Vys. Hřeben (4764') a V. Šišák (4468), Labská Louka (4764') a Krkonoš (4140'). Jižně od Labské Louky, na pravém boku mladého Labe vypíná se Krkonoš 4520', od něhož na z. vyběhá Kesselberg a na j. Žaly; mezi Krkonošem a Sněžkou rozkládá se po levém břehu hlavního proudu labského, a pak kolem prameniska Oupy hora Studničná, Liščí a Černá a pak Kozí Hřbet 4300'.

Jako hory jizerské padají i Krkonoše náhle k severu; jejich svah jižní prorývají na přič četné bystřiny; pročež strana tato velmi bohatá jest na rozmanité podoby romantické.

Východní nižší polovice Sudet středních má do sebe tu zvláštnost, že se skládá z více pohoří stejnosměrných, zavírajících staročeskou kotlinu kladskou. Nezápadněji prostírá se pohoří pískovcové, vůbec řečené hory Žaltmanské po jz. straně klínu broumovského; dosahuje temenem 2000'. Malebné rozsedinly a rokly rozrývají tento pískovcový útvar zvláště na sz. v pověstných skalách Adersbašských či Zámrských. Do údolí broumovského srážejí se skály tyto téměř kolmo, a zde slovou od starodávna Stěny, kterýžto název přenáší se tytýž na veškerý pískovcový útvar v Čechách. Ke stejnorodým krajinám jz. spadají hory Žaltmanské zvolna a stojí tu ve spojení s horami děčínskými prostředkem polokruhu nižšího předhoří Krkonošského, táhnoucího se přes Hodkovice, Semily, Novou Páku a Oupici až po Náchod. Též povahy jsou pak i vlnité krajiny jižní podél toku labského.

Za prolukou náchodskou zdvíná se prahorské dvouhřebení Orlické, jež však toliko Hřebenem Českým po pravém boku Orlice Divoké stojí na půdě rakouské, kdežto druhý

hřeben pode jmenem pohoří Bystřického na levém břehu Orlice Divoké Kladsko probíhá.

Z Českého Hřebene vypíná se nejvýše kupa Deštná (3614').

Na Orlici Tiché končí jižní pruh východní polovice Sudet středních. Z Kladska táhne se směrem vjv. pohoří Rychlebské, činic teprv od vrchu Javoru nad Bílou Vodou hřebem 2000'—2500' vysokým politické rozhraní mezi Kladskem a Slezskem rakouským. Končí na sedle ramzovském (2419'). Jihozápadní svah jest náhlý; na sever vybíhá dráhně příčných ramen, čím dále tím více tratících i na výšce i na šíři.

Planina sama provázející jejich konce leží 800'—850' nad hl. m. Nejznamenitější rámě jest nejvýchodnější, které odštěpuje se na Psím Hřbetě (3550') přes Turov (3711') vedle pověstné léčitelný Gräfenberské, pak přes Falkenberg (3030') a Černou (2550') se táhne až po samé severní pomezí rakouskoslezské.

Sudety východní čili moravskoslezské prostírají se ve dvou co do směru i podoby povrchní od sebe se znamenitě lišících spoustách: na západě od sedla ramzovského zdvíhá se mocný uzel horský kolem V. Sněžky kralické, na východě pak hřbet Jesenický.

V. Sněžka kralická strní na vrchovisku Moravském nade hřbetem 3000' vysokým 1483' zvýší. Jest to kupa podlouhlá, nahoře široká a rovná, jenž zcela osamotněle stojíc z rozličných stanovišť daleký rozhled poskytuje.

Od V. Sněžky rozbíhá se několikero ramen, z nichž nejvyšší jest rameno Suchého Vrchu s nejvyšším vrcholem 4158' mezi Moravou a Krpou. Suchý Vrch vysílá opět více nižších ramen na jih, vesměs zakončených dosti vysokými chlupy. Mezi Moravou, Nisou a Orlicí rozkládá se rámě Malé Sněžky, tolikéž horami Kralickými zvané, jež ve Starém Lesu na Hoře Kamené (3030') a na Boudě (3005') nejvýše vystupuje do země Moravy sblíhajíce. Pod Starým Lesem prostírá se na jih až k deři sázavské (900'—800') pahorkatina 2000'—1100' vysoká, t. površí Jabloniské, k níž se za Sázavou přidružuje známé pahrbí Lesu mladějovského.

Na východní straně spojuje V. Sněžku s pohořím Rychlebským as 3000' vysoký hřbet velkovrbenský, jinak řečený Salviz, jenž opět několik krátkých ramen příčných po obou stranách rozestílá.

Povrch hřbetu Jesenického jest z části skutečné pásmo horské s povahou hor krkonošských, z části pak toliko pahrbitá široká vypnulina; za rozhraní obou platí čára tažená mezi moravskou Lihavou a slezským Krňovem.

Horské pásmo začíná náhle za sedlem ramzovským a táhne se zvýší více než 4000' přes Vysoké Radlo (4254') a Koprník (4462') jediné vedle Červené Hory (4200') znamenitě jsouc pohnuto (3232'), 2¹/₂ míle až na hnízdo Hor Sněžných, kde Praděd (4716'), Děd (4356') a Leiterberg (4344') strní. Ostatně vybíhá z hlavního hřbetu dráhně tu delších tam kratších ramen. K delším počítati sluší po straně moravské křídlo novolosiňské na pravém boku Děsné, po straně slezské pak pohoří Urlišské.

Co někdejší rozhraní mezi Moravou zemí a Slezskem (či mezi Opavskem a knížetstvím Nísským) přiléhá pohoří Urišské prolukou valdenburskou (3106') k Leiterberku, i táhne se potom směrem severovýchodním zprvu 3200', pak 2800' zvýší k Cukmantlu [přes Jelení Horu (3678'), Vysoký Uriš (3795'), Zlatou Kupu (2836') a Příčnou (3071')]. Za hnízdem Hor Sněžných vybočuje hlavní hřbet Jesenický přes Vysokou Holí (4620') jihozápadně pode jménem hřbetu janovického, kdež více chlumů, jako Máj (4434'), Jelení Hřeben (4415') a Backofen (4137') ještě přes 4000' výšky mají. Ze hřbetu janovického vybíhá pak k řece Moravě asi 4 míle dlouhá a 1--1½ široká vypnulina zvýší 2800--3000', která za Haidšteinem (3037') stupňovitě padá do roviny Moravské. Bradlo blíž Libiny moravské má toliko 1889' zvýší.

Na východě od pohoří Urišského rozvětňuje se Jesenické předhoří. Hlavním jeho jádrem jest dlouhý, úzký, hustým lesem krytý hřbet, jenž zvýší 2000' od města Vrbna se táhne přímo k Cukmantlu, kde se zakončuje Biskupským chlumem (2804'). Na západě náhle se vypíná, vysílá na východ dvě rovnoběžných ramen k Albrechticím a ke Krňovu. Z chlumů ramena zakončujících otevírá se do severních krajin rozhled mnohem malebnější než ze samých vyšších vrcholů Jesenických.

C. Ostatní pahrbitá vypnulina Jesenická, v průměru 2000--1000' vysoká, čítá málo znamenitějších vrchů, těch pak jenom ve směru hlavní osy Jeseníků vysokých (Čertův vrch jižně od M. Moravky 2598', Moravský vrch jižně od Nižší Moravky 2338' v.). Do okolních rovin a dolin klesá více méně příkře.

Dělí se pak na čtvero planin, t. a) benešovskou mezi Opavicí a Moravicí řekami (Hradisko u Krňova zvýší 1370'); b) brunzeifskou, obrubující rovinu nad Olomoucem (Sv. Kopeček 1085'); c) libovskou mezi potokem Bystřicí a Bočvou (na severním konci kuželovitá Rudná hora zv. 2460') a d) vitkovskou mezi Moravicí a Odrou.

§. 28. *Různé hory na vysočině českomoravské.* Hory pálavské tvoří tři rovnoměrných u prostřed příčným hrbem srostlých hřbetů jurského tvaru, které zajímajíce asi 3 □ m. nad okolím dyjským (vysokým průměrně 550') k 1000' prosté výšky se vypínají.

Nejnemenitější jest hřbet západní; tu se zdvihá nade vsí Pálavou nejvyšší vrch t. hora Divčí (1728'), tu se nachází nad Mikulovem pro své díry známý vrch Turolď. O něco dále na západ plouží se méně patrný hřbet dunajovický.

Na západní straně roviny žatecké rozkládá se mohutná souvislá vypnulina čedičová, jejíž střed u Doupova dosahuje 3000' nadmořské výšky. Od střediska tohoto vybíhají jako paprsky ke všem světům úhlům nižší hřbety, oddělené od sebe údolními a posázené jednotlivými kuželi. Celku dává se název hor doupovských.

Téhož původu i povrchu, ač poněkud nižší jest litoměřické Středohoří na východě od roviny žatecké až k dolině

č. lipské a děčínské. Z homol jeho nejpočetnější jest Milešovka (2640').

Bezdězí, dvouhomolí 1900' a 1820' vysoké, jest jako odstřelek litoměřického Středohoří u prostřed rovin českolipských a mladoboleslavských, poskytující s vrcholku svých rozsáhlou vyhlídku přes dobrou čtvrtinu země české.

(L. 1278 uvězněn jest na hradě zdejším Václav II. od Oty Braniborského.)

U Roudnice strmí Říp (1440'), známý z pověstí historických, s kaplí sv. Jiří, vystavenou na památku vítězství pod Chlumcem a vysvěcenou l. 1126 slavným biskupem olomouckým, Jindřichem Zdíkem. Nad Pardubicemi zdvíná se Hora Kunětická (1020').

Ralsko (Rollsberg) u Mimoně, Trosky, Kumburg a jiné menší hory vypínají se malebně nad kotlinami na severu jičínském v předhoří krkonošském.

Náškrtnouce území koruny české i obojího Rakouska, naznačte v náškrťé polohu nahoře jmenovaných průsmyků o proluk. Kolik jest jich na *z.*, kolik na *sv.*, kolik na *sv.* straně země české? Kolik jich vede z Moravy do Slezska? Zaneste do náškrty otvory pohraničné podél řek Ohře, Labe a Nisy lužické. Udejte polohu nejznamenitějších pohoří, vytknouce tolikéž nejvyšší vrcholy. Kterak se mají k sobě přední hory sudetské a šumavské co do výšky i co do polohy? Po které straně jsou nejvyšší a nejnižší místa v Čechách, a jak jest tomu na Moravě? Zaneste do náškrty polohu měst dotčených v popisu jednočtiny českomoravské, všimněte si pruhu Moravy a Slezska, jenž z povrchu právě popsaného jest vyloučen. Na kterých stranách mají Čechy nejpřirozenější hranice? Kde je rozhraní zemské méně určité? A jak lze vysvětliti si trvalost rozhraní mezi zemí českou a zemí moravskou?

§. 29. *Vysočina Karpatská.* Na jihovýchodě vysočiny českomoravské prostírá se po levém boku dunajském vysočina karpatská zdělí 110 m., avšak v šířce velmi nestejná, jsouc klínem nížiny uherské téměř uprostřed zúžena na 15 mil, kdežto na západě a na východě téhož klínu přes 40 mil se roztahuje. Prostřední i nejužší část jest tolikéž nejnižší. Západní vysokou rozlehlinu jmenujeme hornatinu slovenskou, východní slove vysočina sibiňská, prostředek nazýváme vypnulínu ruskou.

Úhrnkem obnáší oploší karpatské v říši naší něco přes 4000 □ m. z.

§. 30. *Hornatina Slovenská.* U samé Břetislavi zdvíná se asi 1000' nad okolní krajinu po levém Podunají hustým lesem kryté žulové pohoří, ježto pak v délce osmi mil mezi řekami Moravou a Váhem postupuje na severovýchod, po obou bocích zvolna se kloníc k rovinám nadřečených řek. Jsou to tak zvané Malé čili břetislavské Karpaty.

K těm přiléhá horské pásmo pískovcové téhož směru, avšak složené z více hřbetů opět téhož směru a místy spojených mezi sebou hřbety příčnými. Pásmu tomu říkáme Moravské Karpaty. Hřbet východní, shodující se s rozhraním mezi zeměmi

Moravou a Uhrami, nejvyšší jest, dává pak se jemu název Javorníků neboli Bílých Karpat. Jsouce přetrhané místy debřemi přítoků vážských (nejznamenitější jest průlom vlářský), ukrývají se Javorníky na straně moravské nemálo za jednosměrnými pobočnými svými, kdežto na straně uherské smělymi obrisy obrazovnost obdivovatele všelijak vábí.

Z chlumů vynikají nad průměrnou výšku hřbetní (2000—2500') přes 500': Javořina (3060') na rozhraní mezi Moravou a pak Nitranskou a Trenčanskou stolicí, Lopeník (2871'), Holý Vrch (2618') nad Brumovem, Makytka (2904'), Javorník nad Mlynářikem (3000') a Bezkyd neboli Trojačka (3000') na vrchovisku Horní Bečvy.

K pobočníkům východní část Moravy probíhající počítáme:

1. hřeben hory Leštné, rezsouchami spojený s Javořinou a Lopeníkem. Pobočník ten týž ráz jeví v povrchním ústrojí, jako pásmo vůbec, jehož členem jest: rozvětvuej se na straně moravské až k úžlabí olsavskému, i spadá náhle proti Uhrám;
2. pohoří vyzovské, odštěpující se od Bílých Karpat u Makytky ve směru jihozápadním.

Jsouc potokem senickým spěchajícím k Horní Bečvě u Čertovy Skály (na levém b.) přetrženo již po délce 1½ m., postupuje ještě asi 4 m. dále. Ze hřbetu vystupuje několik kup nejvíce lestnatých, avšak nezřídka malebně nahore zdobených ohromnými skalisky, ve zdejší mluvě řečenými „Čertůj Kámen.“ (Hora Sveradova 2334', Dúbrava blíž Vyzovic 2286', Malenisko severně od Luhačovic 2136').

Za prodloužení pohoří vyzovského pokládati sluší také hřbet stejnorodý, celkem 1400'—1500' vysoký, napajedelskou soutěskou odtržený, jehož střed jest na Hradě (1725) u Střilek. Jihozápadní pále hřbetu tohoto slove Hora Hřiběcí, severovýchodní pak zdounská. Pahorkatina východní u Buchlovic má název Hor Maršových.

V Horách zdounských vystupuje nejvýše Brdo (1865'), v Hřiběci h Holý Kopec (1663'). Z Holého Kopce odštěpují se na západ Lesy Žďanické, jež končí Vejhnem (1110') nad ústím Cezavky do Svratkavy. S Brda odštěpuje se povří litenšické mezi Cezavkou a Hanou.

Směr pohoří vyzovského splývá se směrem hlavního hřbetu Bílých Karpat mezi Makytkou a Javorníkem, za kterým Hora Vysoká podobně vysílá do Uher znamenitý hřeben mezi Kysuccou a Váhom.

3. pohoří vsetské, jež mezi oběma Bečvama přikře se vypíná do výšky 2500'—2800'. Mezi Vysokou (3227') a Trojačkou svázáno jest s bílými Karpatami příčným hřbetem. Na Šerhovně (2872') se rozštěpuje. Hlavní avšak mnohem kratší hřeben táhne se k vrchu Capu (2647') a pak oklikou až ke vtoku potoka senického do Horní Bečvy. Nižší, ale nejen delší, nýbrž i složitější hřbet vleče se polokruhem po levém Boku Bečvy rožnavské až k prorvě Horní Bečvy, potom pak pode jménem kopců bystřických přes Javorník kelecký (2714') na pověstný Hostýn (2317'). Nízká pahrbina (kelecké předhoří) rozkládá se mezi kopci bystřickými a Bečvou, údolí bečovské a jihovýchodní část roviny Hané vkusně obrubujíc;

4. pohoří radhoštské, přes 3500' vysoké.

Co do směru tvoří pohoří Radhošťské přechod z povahy Karpat moravských se směrem od jz. k sv. ke Karpatům těšínským, postupujícím od z. k v. Vezmeme počátek u Vysoké na vrchovisku bečském táhne se asi $\frac{3}{4}$ míle sz., pak se rozchází; krátká haluz jde s., kde se zakončuje jehlančevým vrcholem Smrkem (4100'); ostatek vleče se sz. k podlouhlému lesem téměř všude pokrytému hřbetu zvýší 2200'—3000', z něhož se vypíná tři lysých kup t. Kněhyně (3962'), Okrouhlý Kopec (3762') a proslulý Radhošť (3556'). Za Radhoštěm spadá dotčený hřbet na proluce rožnavsko-frenštátské k 1800', pak se zdvíhá opět poše jmenem Lesu Mořkovského (na Javorníku 2896' a na Hoštínce 2358' vystupuje). Za Hoštínkou ubírá se na sever zvýší 1500' a končí o 1716' na Svinci blíž Nového Jičina, k Lubině vysílaje nízkou pahrbatinu, nad kterou čumějí Pekla (1926'), Červený Kámen (2182') a pověstný dvojvrch Kotouč (1656'). Ondřejník (2857') a Skála (3037') vynikají mezi Horní Lubinou a Ostravicí téměř co osamělé vrchy, jsouce odděleny od Kněhyně a Smrku sedlem tobáškovým a čeladským (1140'). Pod Svincem na straně západní rozkládá se vlnité povrch až k samým Hranicím, kdež je děl přelom obou Bečví od předhoří kelekého.

Na temenisku ostravickém běže hlavní hřbet karpatský směr východní, vysílaje kratinká sice ale mohutná ramena na s. Ješto rozhraní politické po samém hřbetu se táhne, rozkládají se jeho pobočnický asi po třetině: Těšínská i slovou tudy Karpaty těšínské.

Na hřbetě hlavním sedí Sulov (2963'), Malá i Veliká Polom (3334' a 3362'), za níž se nachází veledůležitě sedlo jablunkovské (1860'), a pak Jirová 2164'.

Příčných ramen počítá se pět:

1. rameno Lysé Hory s nejvyšším temenem Karpat moravsko-slezských o 4176' (mezi Ostravicí a Mohelnicí);
2. r. strmého jehlance Travného (3786', mezi Mohelnicí a Moravkou);
3. r. kopce Javorového (3259', mezi Moravkou a Olsou; Prašivka 2652');
4. Velikého Stočku (3109') a V. Čantoryje (3130', mezi Olsou a Vislou);
5. ze všech nejsložitější i nejdelší rameno Baraně (4060') Magárky a Klimčáku (3524').

Pokud činí území českomoravské jeden a to zvláštní plastický celek? Na kterých stranách vedou z tohoto celku otvory do sousedních zemí? Jak se to dá vysvětliti z plastické povahy země moravské, že Morava v dějinách hranice své více měnila než Čechy?

Okolo vrchoviska haličské Soly otáčí se pískovcové pohoří karpatské na jv. Ačkoliv pak nevyniká výškou, vábí přece náhlými srázy k debrí bystřické. Nad prameny oravskými se rozpoluje, i co do výšky nabývající větší znamenitosti. K sv. táhne se hřbet Babí Hory (nejvyšší vrchol má 5660'), na východ pak pohoří oravské. Za Babí Horou postupuje s. část opět co hřbet jednoduchý směrem východním zvýší Bílých Karpat až po sedlo dukelské, jsouc však dvakrát přetrženo řekami Dunajcem a Popradem.

Nejvyšším vrcholům karpatským, počnouce od Trojačky moravské až po sedlo dukelské, dává se od okolního lidu slovanského název Bezkydů, t. j. hor bez kydy nebohí chrastu, tedy hor travou toliko porostlých aneb lysých.

Pohraničným Bezkydům uherskohaličským předbílá k severu několikero čím dále tím nižších rovnoměrných podhůří, kteráž místa nejen mezi sebou ale i s pohraničným Bezkydy spojená jsou příčnými sedly, a však tolikéž i protrhaná řekami hrnoucimi se na sever. (Srov. Karp. morav.)

Od Bílých Karpat oddělena jest korytem važským 19 m. dlouhá, as 1 míli široká řada kopců dosti souvislých, které se zahrnují pode jménem Hor nitranských. V povaze rovnají se protějšímú pohoří závažskému, ač jsou svahu strmého na západě a mírného na východě. V severní části výše vystupují než na jihu, kde se ve způsobě pahorků znenáhla ztrácejí v rovině. Blíž Rájce dosahuje jeden vrchol výšky 4200'. Z hnízda toho vybíhá příčné rameno na **ju.** co rozhraní mezi stolicemi nitranskou a turčanskou, blíž horního města Kremnice dotýkajíc se

Fater, pohoří to, jež mezi Nitrou a Turcem na západní, pak mezi Hronem a Revucou na východní straně od města Nitry až po ústí Oravy do Váhu, v délce 22 a v šířce 1—2 m. se prostírá, na Černém Kameni 4500' a na Vysoké Fatře 5628' nadmořské výšky dostihujíc. Co do složení geognostického jeví Fatry nejrozmanitější směsici tvarů prahorských, činíce takto znamenitý kontrast s drobovými a žulovými velhorami

Vysokých Tater, ježto nad ústím oravským (1282') se zdvíhající rychle ke 3000', pak 5000' a 6000' hřbetné výšky se pnou, strmými srázy holých, sem tam úzkými kotlinami od sebe oddělených stráuí spadající do okolních kolem 2000' vysokých dolin podél řek Oravy, Váhu, Popradu a Dunajce.

Nejvyšší věžité vrcholy (turně) jsou: Příkop (5580'), Roháč (6599'), Hora Rackova čuňjící na jihu vedle hřebene hlavního, a Vysoký Krívan (7818'), u něhož počíná skupení nejvypnutější s Gerlachovkou (8850') a Lomnicí (8304'). U Roháče vybočuje na **s.** rameno stejné výšky s hřebenem hlavním (t. 5000'); nejznamenitější výšky dosahuje na Bobrovcí (6000'). Za štítem lomnickým klesá hřbetná výška náhle k 3600'.

Veškerá délka Tator od ústí oravského až po soutěsku popradskou vynáší 21 mil, nejdleší šíř jejich má 6 m. Ačkoliv pak nejvyšší vrcholy taterské již nad čarou sněhovou strmí, není nikde v Tatrách spoust ledovcových, a to za tou hlavně příčinou, že úzký jejich hřeben nikde netvoří alpských rozlehlín ledovcům příznivých. Nicméně nacházejí se i na Tatrách menší dolce ledové, kam totiž pro zvláštní skupení podob horských nelze padati paprskům slunečným. Mimo to nalezá se tam několikero jezírek vysoko ležících („mořských ok“), ve kterých se stékají horské vody. Čára lesního stromoví vine se ve výši 4600' n. hl. m.

Slemenem Vysokého Lesu (2690'), z Tater vybočujícího na **ju.** mezi Popradem, Hernadem a Váhem stojí prahory taterské ve spojení s Nižními Tatrami (Horami liptovskými).

Pohoří to jest jednostejného původu s taterským velehorstvem, 26 m. dlouhé, 2 m. široké, a však jenom 3000' vysoké. Nejznamenitější vrcholy od z. na v. jsou Prašivka (4100'), Dumbír (6344') a Králova Hole (5877'). Drahně kratičkých deblí protékaných horskými potůčky zdobí i severní chladné i jižní mírné úbočí. Stejnorodé předhůří, souvislé se samými Tatrami Nižními rozvětňuje se malebně mezi přítoky hernadskými, obtačeno jsouc za Hernadem sopečným podhůřím Hegyalya, kteréž počínajíc u Košic a končíc u V. Tokaje zdobeno světoznámou révou tokajskou.

Jihovýchodní končiny hornatiny slovenské neskládají se již ze souvislých pohoří, anobrž ze skupin mezi Hronem, Dunajem, Tisou, Hernadem a Šajavou rozestavených v poloukruhu.

Počítáme sem as 2000' vysoké skupení kolem Věporu mezi Hronem a jeho přítokem slatinským na Zvolensku. Dále k jihu rozestírají se hory ostrovské, dvakrát tak vysoké jako skupení předešlé; opodál na východ zahybají sopečné Krušné Hory štávnické. Zátoku dunajskou obrubují tolikéž sopečné vrchy novohradské; k nim přiléhá na sv. pohoří čerhatské, a k tomu přidružují se na v. Hory Býkové. Nejjižnější skupina jsouc sopečné Matry, jichž nejvyšší vrch má 3186'.

Jakou podobu má horská rozlehlina slovenská? Po kterých zemích se rozkládá? Po kterých více, po kterých méně? Přesahuje kde hranice říšské? Které jsou její meze? Jaké místo zaujímají v ní V. Tatry? V čem se zřejmě liší od vysočiny českomoravské, hledíc k rozloze výšky jednotlivých částek? V čem jsou podobny k sobě bařiny na hřbetě sudatském a mořská oka taterská? Jest něco podobného na Šumavě? Kterak stojí k sobě nejvyšší vrcholy šumavské a taterské v příčině šířky zeměpisné? Napodobte rozčlenění vysočiny slovenské na papíře.

§. 31. *Vypnulina rusínská.* Na sedle dukelském a za řekami haličskou Vislokou a uherskou Teplou počíná vypnulina rusínská, prostírajíc se potom dále směrem jv. až na vrchoviško řek Prutu i Tisy. V příčině složení geognostického rozeznáváti jest dvojí pásmo, t. jižní a severní. Pásmo jižní sopečné skládá se z řady tu delších onde kratších hřbetů horských, i jsouc množstvím dolin všelijak propleteno, probíhá severní část stolice berežské a téměř veškeré jižní Marmaruško zvyší 1500'—3360'. Vůbec slove Vrcholet. Pásmo severní písčovcové, čím dále na východ tím vyšší a drsnatější, podobá se i co do hlavního pohoří pohraničného i co do pobočných předhůří západním Bezkydům haličským. Po nejvyšším vrcholu t. Černé Hoře (6381'), kde Černá Tisa zniká, nazývá se drsnatější část východní Černé Hory, kdežto ostatek západní Nízké Bezkydy se jmenuje. Po pahorkatině mezi Sánem a Dněstrem přecházejí Nízké Bezkydy k stejnorodé rusínsko-podolské pahrbině, četnými řekami probrázděné.

§. 32. *Vysočina sibiňská.* Sibiňsko, jsouc nad okolní nížiny znamenitě povýšené, obeháno jest na způsob pevnosti vysokými hradbami horskými. Vnitřek sestává z několikera nejvíce klíkatých koryt, mezi nimiž se rozkládají pahrbiny nerovné výšky; nejvyšší pahrbí (přes 1400' vysoké) dělí od samošských koryto marošské. Z hradeb jižní jest nejvyšší (5000—6000'); po té vystupuje

nejvýše severní (3000—4000'); západní jest nejnižší (něco přes 2000'). Do vnitřku klesají větším dílem náhle, na venek vysílají množství ramen a předhoří. Před hradbou východní, ze všech debřemi přítoků multanských nejvíce protrhanou, rozestírá se uvnitř předhoří téhož směru, sedlem temeniska marušského s ní spojené. V Hargittě (5424') po pravém boku řeky Olty má nejvyšší vrchol.

Hradba severní řočená pohoří rodenské opírá se několika hřbety příčnými o Černé Hory rusínské. Na vrcholu Inicu má výšky 7159'.

Hradba východní či pohoří sekelské počítá několik průsmyků kolem 2800' vysokých, které do Multan vedou.

V hradbě jižní jmenují se Hory burzenské, kde stojí Bučee 7972' vysoký, Hory fogarešské, kde Negoj strmí o 8069' a Surul o 7276', Hory sibiňské s kuželi toliko kolem 6000' vysokými, a Hory střelské, na nichž Retězát se zdvíná k 7872'. Pod Retězatem rozvětňuje se po banátské Hranici Vojenské s vrchy až 7000' vysokými jihozápadní z části pralesy výběžek Hor mehadských až k samému Dunaji, jež strmými srázy po dlouhé tratě svírá s protějším horstvem zádunajským.

Hradba západní nejznameněji přetržena jest průlomem marušským. V Červených Horách, po jejichž hřbetě se vleče jz. rozhraní sibiňské, vystupuje Pojana Ruska 4433' vysoko. Od níh vybíhá na jz. pohoří banátské, pak na z. mezi Begou a Maruší dlouhá zvolna se zplauňující pahorkatina, anaž končí před Novým Aradem a před Temešvárem. Po severní straně průlomu marušského rozkládá se Rudohoří sibiňské s Biharem 5842' vysokým, i zplauňuje se na z. podobným způsobem jako Černé Hory.

Co do složení geologického jest horský pruh sv. kolem vrchoviska Zlaté Bystřice, potom hlavní hřbet hor jižních i západních útvaru prahorského; kolem temeniska marušského i obojí Kokely rozkládají se hory sopečné rovněž jako na prameništi Bílé Köröše; ostatní povrch vysočiny sibiňské náleží k útvaru třetihorskému.

V čem jsou rozdílny obě vysočiny českomoravská a sedmihradská, hledíce k svahu povšechnému, k rozloze nejvyšších hřbetů i vrcholů, k průlomům a k středohoří? A v čem se podobají k sobě? Kterak se mají v zeměpisné šířce? Jakou polohu zajímá mezi nimi hornatina slovenská hledíce k délce z.?

§. 38. *Alpy*. Nejprostrannější, nejsložitější i nejvyšší toto horstvo Evropy kontinentální dělíme na tři díly, t. na Alpy západní, na A. střední a na A. východní. Západním nazýváme A. rozvětňující se za 25° v. d. mezi Itálií severní a Francií jv.: střední slovou A. mezi 25° a 30° v. d. na severu nížiny padské; ostatním dává se název A. východních.

V příčině složení geologického mluvíme tolikéž o trojím pásmě alpském, t. o A. prahorských, o A. vápencových severních a vápencových jižních. Alpy prahorské vlekouce se v pásmě nejvíce uvnitř mezi Alpami vápencovými slovou také vnitřními či centralními, kdežto Alpám vápencovým za touže příčinou dává se název Alp vedlejších či zevnitřních.

Severní pásmo Alp vápencových obestřeno jest na straně severní a východní dosti širokým pruhem kopcovitým (z velké části pískovcovým a slínovitým), jenž nedosahuje nikde nadmořské výšky 5000', při pohledu na daleko vyšší Alpy ostatní slove nízkým předhořím. K vápencovým Alpám jižním přiléhá podobný pruh kopcovitý hlavně jenom na východě.

Alpy východní rozvětvují se šmahem na půdě mocnářství našeho, střední náležejí k horstvu rakouskému toliko svou východní a to menší rozlehlinou.

Úhrnkem obnáší oploší Alp rakouských o něco méně než 3000 □ m. z.

§. 34. *Rakouské Alpy prahorské či vnitřní.* Pásmo Alp prahorských vstupuje do císařství našeho trojím pohořím, t. dvěma pobočníky, severním a jižním, a pak samým pruhem hlavním.

Z hlavního totiž pruhu prahorského odštěpuje se na vrchovisku řeky Inu ve Švýcařích pobočník severní, jenž pak provází po levé straně tok řeky přes hranice tyrolské až po Landek, z okolních údolí příkře se vypínaje do výšky 6000'. Na rozhraní mezi Švýcarskem a Rakouskem prostírá se kolem Hlavy Albuinovy (10.230') spousta horská krytá rozsáhlými ledovisky Jamthalskými. Odtud vybíhá s. pohoří arlberské co rozhraní mezi Vorarlberskem a Tyrolskem, jež se zakončuje Arlberkem (9158'), a pak na sz. pohoří Rhätikon co přirozená hranice říšská proti Švýcařum a Lichtensteinsku.

Na vrchovisku řeky Addy rozchází se hlavní pruh prahorský opět. V pravo vleče se pobočník jižní co řada velikánských spoust ledovcových až k 46° s. š. vůbec zvýší 9000'. Po hřebětě jde jihozápadní hranice tyrolská. Podlé ní strmí nejvyšší vrchol císařství rakouského, pověstný to tříboký jehlanec Ortles, 12.393' vysoký. Po něm dostává pobočník jižní název hor ortlesských. Hojné rozsochy vybíhají na východ, jihozápadní Tyrolsko všelijak prostupující.

Za vrchoviskem řeky Addy táhne se hlavní pruh prahorský směrem východním přes prostřední Tyroly až ke Štítu Třípanskému*), vysokému 11.349' (pod 30° v. d.). Sedlo brennerské (4264') dělí prahorský pruh tyrolský téměř u prostřed. Na západní straně strmí nejmohutnější rakouská rozlehlina ledov-

*) Název ten odvozuje se odtud, že se horou jím zmeananou před časy dělily země tří páův, gorického, solnohradského a tyrolského.

cová (36 □ m.), zvláště na jihu roztrhaná příkrými úžlabinami, po nichž sestupují ledovce dolů na způsob křišťálových paprsků až do zelených úvalů. Po nejpřednějším údolí rozlehliny této říká se spouště ledovcové Ötztthaler Ferner. Nejvyšší vrchol jest Drsnák o 11.911' v.

Údolí paserské proslulé hrdinským Ondřejem Hofrem dělí ledovce ötztthalské od skupení sarnthalského, majícího název po dolině, která je uvnitř prorývá směrem jižním. Mezi hory ortlesské a ledovce ötztthalské vtírá se dlouhá, místy až míli široká dolina, již jmenují Ladou malskou. Lada sama má na nejvrchnějším kraji výšky 4837'; vrchy po jejích bocích vystupují nad ni 4900'—5000'.

Za sedlem brennerským zdvívá se hlavní hřbet alpský již na samém Brenneru k 6430' a pak dále k 8000'. Mezi Brennerem a Štítem Třípanským rozestírá se řada ledovců celských, ze kterých i v pravo i v levo vybíhá několikero znamenitých ramen, mezi nimiž nejdůležitější jest rameno nesoucí na sobě rozhraní mezi zemí tyrolskou a Solnohradskem až na sedlo gerloské (4548').

Za Štítem Třípanským udržuje se hřbet prahorských Alp na výši a ve směru ledovců celských až po vrchovisko murské, kdež rozejda se opět nadví, čím dále na východ tím více spadá, v křídle severním se 6000' k 4000', v jižním se 7000' k 4000'. Vrcholům mezi Brennerem a vrchoviskem murským říká se vůbec Vysoké Tůry, další křídlo severní jmenuje pak se Nižší Tůry, kdežto křídlo jižní Alpami korošskými či korutanskými slove. Vlastně prý nazývaly se Tůry (po Tauriscích) vysoké nesjezdné proluky v prahorských Alpách východních, kterýž název pak přičten jest samým horám. Vysoké Tůry honosí se nejvyšším vrcholem túrským, vůbec pak nejvyšším vrcholem na vnitřku říšském, t. 11.991' Vysokým Zvonem, na kterém se do okolí otevírá pře-velebný rozhled, jaký prý neposkytuje ani Montblanc.

Z vrcholů rozestavených mezi Štítem Třípanským a V. Zvonem vyniká Venediger sulzbašský zvýší 11.622'. Pozoru hodné jest však to, že veške é vrcholy Alp prahorských ne ze samého jich hřbeu, nýbrž z postraní jeho se vypínají, a to nejvíce z postraní jižního, nad severní mnohem příkřejšího. Spouště ledovců, od okolního lůdu Kees zvaných, pokrývají také Vysoké Tůry, spouštějíce se na mnohých místech až k samým údolím, tarasitě sestupujícím do doliny hlavní. Pod vysokým Zvonem odštěpuje se od hlavního pruhu prahorského příčné rameno, jež prolomeno jsouc korytem drávským na rozhraní tyrolskobanátském končí ve vrcholu hory Křížové (5285'). Nejméně významnější proluka v ramene tom jest pole toblašské (3688') vedoucí z Podráví do Porienzi. Jižní pále dotčeného ramena slove pohoří zilské po Zilji, přítoku drávském, jenž na něm sbírá své vody.

Směr Nižších Tůrů jest sv., jdoucí s vrchoviska murského k proluce vordernberské (Prebübel 3900'). Ledovců zde již není; příčných, kratších ramen však veliké množství. Nejčelnější vrchol jest Vysoký Golling (9045'); z proluk nejpamátelnější jsou radšadská (5499') a rottenmanská (5600').

Alpy korošské vlekou se podlé 47° s. š. ve směru hlavního pruhu prahorského přes Stolec Královský (7375') k pramenům říčky Labudy neboli po Hřbet Packý (5000'). Vyslavše na jih po pravém pobřeží labudském Svinskou Platinu (6557'), rozcházejí se u Hřbetu Packého. Jedním křídlem táhnou se sv. přes Speikogel (6388') a Vysokou Alpu (5184'), za níž je proráží údolí murské, k hoře Wechslu (5445'); druhým postupují j. i končí, jsouce pod Golovcem (6759') přetrženy Dravou, paloukovitými kopci pochořskými, slovními pro daleký z nich rozhled. (Veliká Kupa 4867'). Ke křídlu sv. přiléhá na straně j. řada vrchů, namnoze nesouvislých, pode jménem Alp rabských (Rabenwaldkopf 4026', Schöckl 4545') z křídla j. vybíhají na v. slovinské Gorice.

§. 35. *Území rak. Alp prahorských.* Končiny Alp prahorských naznačeny jsou patrným obrubem, t.

- a) na severu Illou, údolím klášterským, sedlem arlským, údolím stanzským, Inem, úžlabím celským, dolinou a prolukou gerloskou, Salicí a Enží, prolukou vordernerskou a pak údolím murským a murickým;
- b) na jihu Adiží, Eisakem, Rienzou, dolinou ampezsou (na vrchovisku piavském), prolukou zilskou, Dravou (mezi Ober-Drauburgem a Unter-Drauburgem), potokem hradeckým, sedlem slovinským (mezi Hradcem Slov. a Bystřicí Slov.), polem ptujským a pak opět Dravou;
- c) na východě čarou taženou s Wechslu směrem údolí labnického po rozhraní štyrskouherském až k Radgoně, konečně Murou.

Ustanovte zeměpisnou délku i šířku rak. Alp prahorských. Které země mají podílu v nich? Po které zemi se nejvíce rozkládají? Kde se shodují s politickým rozhraním? Kde se rozbíhají uvnitř zemí? — Naškrtnouce v souvislosti podoby dotčených zemí alpských naznačte v náskrté poloze vrcholů i proluk.

§. 36. *Alpy vápencové severní.* Pásmo severních Alp vápencových, podobajíc se rozbořeným vlnám oceánu, rozvětňuje se téměř v též délce zeměpisné jako pásmo Alp prahorských.

Nejzápadnější vrch (7000') zdvíhá se nad údolím klášterským blíž města Bludence ve Vorarlbersku. K němu přiléhá po straně sv. Červená Stěna (8000'); za tou pak rozkládají se po východním poříčí bregenzké Achy Alpy Algavské, z nichž však jenom málo jižních vrchů rozhraní rakouského se dotýká.

V Poleši a v Pojizeří vypíná se drahně vysokých vrchů (Mutte Kogel 8754', Wetterschrofen 9064' Veliký Sollstein 9357' na j. s Martinskou stěnou a Sonnjoch 7735') vedle jiných menších, jenž vesměs podobají se na jihu příkře strmícím stráním a zděm, mírněji se kloníce k severu. Názvu obecného nemají.

Vápencovým Alpám rozestřeným po severním boku Vysokých Tůrů říká se obyčejně Alpy solnohradské po zemi, kterou pokrývají.

Nejznamenitější jejich rozvaliny jsou: Kamenné Moře (6680') a Věčný Sněh (9288') mezi Salou a Salicí, hora řečená Tünne s vrcholem Raucher zvaným (7682'), jež nad Radštemem po nevysokém slemeně ve spojení stojí se skupinou Dachsteinskou, na které strmí nad spoustou ledovcovou dvojitě skalisko jmenem Thorstein (9313') a Dachstein zvýší 9500'. Z ostatního horstva vápencových Alp s. nad Travnou a za ní nedosahuje již ani jediný vrchol výše 8000'. Nejvíce navštěvována bývá Hora Ovčí (5630') pro přerozkošnou vyhlídku na 19 jezer bavorských, solnohradských a rakouských. Nemálo proslula Stráž Travenská (5239') pro podobu ke stranorysu franc. krále Ludvíka XVI. Nejvýše se vypínají: Mrtvá Hora (6000'), Vysoký Předěl (7945') nad prameny travenskými; Pyrgas (7086') a Buchstein v ohybu enžském (7003'); mezi Enží a Štýrou hora Sengsen (5000') po levém, pak ve Štýrsku Hochthor (7212') po pravém boku Pyrgase; opodál na sv. Hochschwab (7174') a Veitschká Holina (6246'), po jejichž straně s. se rozestupují: Přední a Suchá Alpa (5000'), Oetscher (5969') ze všech nejsevernější, Raxalpe (5000') a Sněžka vídeňská (6566'), již se zavírá na severu pásmo Alp vápencových.

Pro vápenitou podstatu svou rozlišují se Alpy zevnitřní od Alp vnitřních světlohnedou barvitostí, nepravidelnými tvary děsného způsobu a četnými průsmyky a průlomy. Hřbety jejich širší jsou (zvláště v částech východních) nežli na Alpách prahorských. Z údolí podobají se tolikéž vyššími býti pro příkré a zhusta lysé úbočí své.

Všimněte si z. délky obou Sněžek, t. krkonošské i vídeňské, a pak nejvyšších českých vrcholů v Šumavě a nejvyššího skupení v s. Alpách vápencových. Po kterých zemích prostírá se popsané pásmo? Kterou zem prostupuje prostředkem? Kterak se mají k témuž pásmu řeky podunajské a jaký jest v té příčině rozdíl mezi Alpami vnitřními a vedlejšími? Naškrtnouce země alpaké zaneste do náškrtu nejznamenitější vrchy.

§. 37. *Nízké předhoří po boku s. Alp vápencových.* Z homolitých, protáhlých, hustými lesinami, tučnými lukami a úrodnými poli až k samým vrcholům ozdobně posetých předhor, jež čím více se vzdalují od pásma Alp vápencových, tím více tratí na výšce, a jež krajinám, které probíhají, pro mírný svůj svah k neckovitým dolinám zvláštní půvabností propůjčují, rozkládá se sice nemalá část po království bavorském za rozhraním tyrolským a solnohradským, avšak jich daleko prostrannější rozlehliny náležejí císařství rakouskouherskému.

Nejznamenitější jsou tyto:

1. Les bregenzský ve Vorarlbersku.
2. Les hausrucký mezi Jínem a Travnou v H. Rakousích, kdež vlnitými výpustky až k Dunaji zasahuje. (Nejv. vršek má 1700').
3. Les vídeňský, ze všech předhor nejsevernější, zvýší 3200—2300', ve výpustcích k Dunaji a k rovině badenské však toliko 2200—1700' vysoký. Nejsevernější křídlo slove Lysohoří a končí vrchem Leopoldským (1829') u Dunaje.
4. Pohoří litavské, málně nad okolní krajiny k 1000' se zdvíhajíce, roztrženo jest korytem litavským v severní půli. Lesem císařským, ve kterém hora Svatorozálská dosahuje 2088', stýká se P. I. se sourodým Wachsem. Sedlo Severník má 3069' zvýší.

5. Les bakoňský. Pahorkovitá vypnulina tato ze všech předhoří alpských nejrozlehlejší, zdvihá se homolitými kupami k 3800'. Výběžky vrchů vertešských lemují příkrým krajem břeh Dunaje mezi Ostřihomem a Budínem. Podobné úkazy viděti jest na jezeře blatenském a na horní Rábě. Východní straně vypnuliny zdobí výnosná budínská réva, jižní úpatí její pak provázejí několikeré teplice (Aquincum).

[Těsna dunajská mezi Ostřihomem a Vácovem jest vlastní kolébka říše maďarské; na Vyšehradě zdejšího chovala se za středověku koruna říšská a sídlivali zde až do XIV. století králové uherští. Ostřihom posud jest středem katolické hierarchie maďarské.]

6. Pahorkatina a pětikostelská dosahuje blíž města, po jehož jméně se nazývá, v několika kopcích 1300' prostě výšky.

§. 38. *Aply vápencové jižní.* Pásmo toto vstupuje na půdu říšskou při jezeře gardském. Zvláště znamenitá jest skupina Monte Baldo s vrcholy 6000'—7000' vysokými, zdobícími východní pobřeží gardské.

Nejprostrannější a pak co do rozervanosti i co do svahu nejrozmanitější ze všech vápencových Alp jižních jest horská spousta rozestřená mezi Adiží, Eisakem, Rienzou a Piavou. Řískají jí Alpy Fassanské po údolí adičského přítoku Avisio, které se vleče vnitřkem jejím.

Údolím brentským řečeným val Sugana oddělena jest poněkud jednotvárnější část jižní od drsnatější severní. K naznačení toho rozčlenění užívá se v příčině jižního dílu názvu Alp tridentských, strany ostatku pak jména Alp kadorských. Z Alp tridentských vybihají Alpy Lesinské paprskovitě do nížiny padské; v horstvu kadorském nejvýše se vypíná Vedretta di Marmolata (10.322'), zdobena jsouc věčným sněhem i ledem, a pak podobná k ní v té věci hora Antelao (10.297').

Po levém boku řeky Piavy a na východě prahorského ramena zilského rozestírají se vápencové Alpy karnské, a tož trojím pruhem. První táhne se mezi Dravou a Ziljí až k Běláku (nedaleko města strmí lysé skalisko Dobrač k 6814'). Druhý čili pruh vnitřní, v užším smyslu Alpami karnskými zvaný, postupuje směrem v. až po Ziljici u Trbíže, nesa na hřbetě hranici mezi Korutanskem a Furlánskem. Z vrcholů žádný nedostihá výše 7000'. Stupňovitými srázy lemuje. levé pobočí tagliamentské, proruté napříč několika potoky. Třetí, t. jižní pruh karnský nenáleží již k říši naší.

Za sedlem trbížským a předělským vypíná se z hlubokých dobří podlouhlá skalnatá hora na hřebenu do výše 5000'; na vrcholích až k 9000'—9036'. Po podobě vrcholu nejvyššího slove Tríhlav. Rozhled z Tríhlavu považuje se za nejspanilejší v říši, byť i nebyl nejrozsáhlejším a nejvelebnějším. Na východě Sávy bochyňské přiléhá k předešlé hoře lesnatá planina, která k jihovýchodu po stupních se snižuje a v nízké návrší rozbíhá.

Debří Sávy korěnské odtrženo jest od Tríhlavu pohoří karavanské, na východ se vlekoucí až k samým kopcům pochořským.

Jsouce na vrchu hřebene lysé a místy hluboko puklé, padají Karavanky příkřeji po straně severní než polední, lišice se tím poněkud od obecného rázu alpského. Nejznamenitější proluky karavanské jsou sedlo korénské (2544') a Ljubel (3900'). Mnoho vrcholů převyšuje 6000'. Ve směru jihovýchodním vybíhají z Karavanků mezi Bystřicí, Savou a Sutlavou Hory savinské, rozjeté napříč dolní Savinou. Západní část má po Kamnku nad Bystřicí název Hor kamnických, a vypíná se na z. nejvýše (Grintovec či Rinka má 8085', Ojstrica pak 7426'). Úzlabím sutlavským, vysokým toliko kolem 700', zavírá se na v. jižní pásmo Alp vápencových.

Jaký směr má předpiavská část jižních Alp vápencových, a jaký část zápiavská? Které země mají podíl v první, a které v druhé? Kterak se mají k sobě co do šířky z. hory Vedretta di Marmolata, Antelao, Tříhlav, Grintovec a Ojstrica? Která část krajiny bude se nazývati Gorenskem a která Dolenskem? Kterak se mají rozličné části j. Alp vápencových k rozhraní politickému? S kterým politickým rozhraním souhlasí východní kraj týchž Alp? Naznačte to vše ve zvláštním náskrtě.

§. 39. *Nízké předhoří po boku vápencových Alp jižních.* Vlastní pás předhorský, rovněž jako na severu pokrytý lesem, přiléhá k váp. Alpám j. toliko na východní straně, počínaje kopci makolskými na pomezí štyrskocharvatském a pak zabíhaje mezi Dravou i Savou pod rozmanitými jmeny [Ivančica, Kalník, Záhřebská Slemená, Réka, Papuk, Fruška Gora (= franská hora) Vrdník] až k Dunaji, kde příkrými spády krásí jinak jednotvárné pobočí dunajské.

Co do rozčlenění jeví veškerá pohoří tato na straně severní jakousi obdobu, kdežto strana polední mnohem jest vyvinutější, vysílajíc proti Sávi několikero rozsoch, mezi nimiž sevířeno jest tolikéž půvabných dolin. Podoby vrcholů nejvíce jsou homolitá. Veliký Slěm zábřebský dosahuje výše 3274'.

Jaký rozdíl jest v povaze jednotlivých pásem alpských, hledíc k výšce, k šířce, k souvislosti, k údolím a dolinám a jejich směru, k ledoviskům a p.? Které země rakouské lze nazvati výhradně alpskými? Které mají kromě Alp podíl v jiných soustavách horských? Které větve alpské shodují se na hřbetě svém s rozhraním zemským? Jaká místa v Alpách zaujímají města, známá z dosavadního popisu? Naškrtnouce podoby zemí alpských, zaneste v ně polohu nejznamenitějších průmysků, všimajíc si tolikéž směru jejich k čelnějším známým městům.

§ 40. *Kras.* Asi 700 □ m. z. prostranný jižní cíp mocnářství rakouského na severovýchodní straně moře Siného složen jest z pohoří, planin a dolin útvaru křídového, řečeného za doby naší vůbec Kras. Od jiných soustav horských liší se na povrchu již zvláštní povahou tou, že doliny jeho (tak řečené dolce) jsou téměř samé kotliny horami obklíčené, kam tedy vcházeti lze jenom přes hory, nikoliv však, aspoň jen zřídka kde, úvalem neboli nížinou, kterou by se řeky dále ubíraly. Takové doliny, po názorech obyvatelstva cizího nepravdělné, jsou třebaš několik hodin dlouhé, jakž takž vzdělané a k našim rovinám poněkud podobné až na to, že potoky, proběhše je v tom neb onom směru, po krátkém běhu pod některou horou aneb skalou v zem se ponořují. Takové

místo slove tudíž ponor, a každý dolec, má-li svůj potok, má na svém nejnižším místě přirozený trativod v ponoru. Než i mimo ponory nachází se po celém Krasu nesčíslné množství propastí, jeskyň, slují a rozpuklin všelikého druhu. Nemenší rozmanitost jeví se také ve strminách, skaliskách a stráních horských, tu lysých, tam lesnatých, všude však příkrých a pořádku schůdných. Co do povšechného rozčlenění Krasu rozeznává se trojí pruh stejného směru, totiž pruh západní, prostřední a východní.

Pruh západní zdvýchá se co poušť vápencová krabatého povrchu k 1600' pode jmenem Krasu v původním slova smyslu mezi zálivem terstským, Sočí a Vipavou, postupuje pod názvem planiny české v průměrné výši 1900' k chobotu charvatskému (Quarnero). Istrianský pálostrov padá s hřebene obrubujícího planinu českou na jz. po třech stupních do moře, nad nímž na konci poledního strmí 117'. Jako na rozhraní mezi prvním stupněm a planinou č., tak vypínají se i na východních krajích ostatních dvou stupňů vápencové hřbety, stupeň od stupně se různíce. Hřbet nejsevernější temenem Učkou (monte maggiore) dosahuje ještě 4400', z prostředního vyniká hora Sissol již jenom k 2631, kdežto hrby hřbetu posledního nikde více nemají výšky 1500'. Ostrovy istrianské i dalmatské sluší považovati za kusovité prodloužení západního pruhu krasového.

Pruh prostřední, jinak také Kras vysoký řečený, počíná mezi Idricí, Sočí a Vipavou planinou Lesu tarnovského o výši průměrné 2500' (Mrzavec 4448') a postupuje pak podlé vlastního Krasu a planiny české pode jmeny Frušice (Nános 4098') a Pivky planiny na Sněžku lazskou (5332'). Potom blíží se k samým břehům mořským, jež až do nejjižnějšího kouta říše rakouské klikatě obrubuje stráněmi zhusta na překot strmými. Nejdrsnatější část pohoří pomorského o hřbetné výšce 3600'—5000' slove Velebit, i dosahuje blíž ústí zrnaňského 5559' na teměně Světo Brdo řečeném.

Východní pruh krasový prostírá se počátečně mezi lublaňkou, Savou a Kupou po Dolensku několikero planinami, na nichž sedí některé vrchy o výšce 3000'. Pohoří Gorjanec mezi Krkou, Savou a Kupou dělí Krajinu od Charvat.

Na vrchovisku kupském vstupuje Kras východní do Charvatska krabatou vysočinou maje na Bitoraji 4300' výše. Potom přechází ve skupinu Vysoké Kapely, kde Bělolazica strmí 6000' a Klek 5210' vysoko. Za sedlem senjským zdvýchá se Malá Kapela a podal Plěšivica (4858') a Čemernica na vrchovisku zrnaňském.

Jižní konce Krasu východního řečené po nejvyšším vrchu Dinaře (5728') Alpy dinarské táhnou se po rozhraní mezi zeměmi tureckými a Rakouskem.

Pamětihodná jest také změna stupňovitého svahu krasového na pevnině rakouské: jestiž svah na sz. dvojí a to o stejné šířce, k moři totiž a k Sávě; nad chobotem charvatským a průlivem velebitským jest toliko jednostranný, totiž východní, za vrchoviskem pak zrnaňským zase naopak se kloně, t. jenom na z.

Hory a planiny dalmatské jsou nyní téměř šmahem lysé; někdejší lesy jejich zpotřebovali Benátčané dílem na hotovení lodí, a ještě větším dílem na domácí své stavby.

Srovnajte všechna čtyři horstva rakouská co do rozsáhlosti jejich oploší; pak hledíce k jejich z. délce i šířce. Které země rak. mají podíl ve dvojnásobku?

horstvu? Kde se rozkládá hornatina po Vojenské Hranici? Která země rakouská leží nejvýše nad mořem? Na kterou stranu kloní se větší část plochy zemí severních? Na kterou pruh vnitrorakouský? Kam se kloní země jižní? Která země rak. má svah západní? Srovnajte v též příčině říši rak. s Francouzskem, s Pruskem, pak s Ruskem a Tureckem. Jakou zvláštní povahu má tedy v té věci říše rakouská? Kterak se mají k též povaze rak. země drobnější?

Článek druhý.

Roviny.

- §. 41. Znamenitější roviny v říši rakouskouherské tyto jsou:
1. Žatecká, proslulá úrodou vůbec, pak zvláště úrodou na chmel.
 2. litoměřická.
 3. kolínská i pardubská.
 4. budějovská i třeboňská.
 5. Úval hornomoravský, 12 m. dlouhý, 1—2¹/₂ m. široký, mezi Zábřehem a Napajedly. Nízké pahrbí mezi Prostějovem a Olomoucem. Haná.
 6. Úval dolnomoravský, vbíhající do Moravského Pole; 10 m. dlouhý, 1—2 m. široký.
 7. Čtyřicet m. dlouhá a až k 12 m. široká nížina v Pověsí krakovském.
 8. Čtyřicet m. dlouhá a as 7 m. široká nížina nad Dněstrem.
 9. Lada welšská nad Lincem podél Travný.
 10. Gosposvetsko Polě nad Celovcem.

Na rovině té viděti jest podnes zbytky starořímského města s pozdějším „knížecím stolcem“ t. j. kamennou stolicí, na které vojvoda korutanský, přijav v Krnském Hradě slib věrnosti, se usadil a po starodávním způsobě léna uděloval.

11. Dolina lublaňská.
12. Kotlina pod Hradcem Štýrským.
13. Ptujské Pole nadě Dravou.
14. Úval tulenský, 9 □ m. veliký.

Jeho částky: na levém břehu dunajském přeúrodné pole vogruňské, na pravém pak pole tulenské.

15. Úval vídeňský, asi 70 □ m. obnášející.

Jeho částky: Úrodné Pole Moravské; pod Vídní lada simmerinská, pod Novým Městem lada novoměstská, mezi oběma lada münkeudorfská, nad Novým městem Kamenué Pole.

16. Úval břeťislavský neboli menší nížina uherská, o 300 □ m.

Jakou podobu má severní úrodná a pŕvabná část mezi Břeťislaví, Nitrou a Ostřihomem? A pak jakou jižní bahnitá a písčítá plocha mezi Břeťislaví, Šoproní, Kysekem, Kŕrmentem a Rábem? Obrub horský?

17. Velikánská nížina dolnouherská, obsahující kolem 1800' □m.

Mez nížina jde blíž Mukáčova, Tokaje, Jágru, Pešti, Muháče, Osčka, Karlovic, Pančovy, Veršeco, Temešváru, Arađu, Világoši, V. Váradu a Německých Sathmar. 1000 □m. jsou úrodná pole; zvláště pak vynikají úrodností krajiny banátské, kdež se hojně i rýže a bavlna pěstuje. Pro příkrost kontinentální teploty neostává se tu však v některých letech náležitá vláha, a tehdyž mívá rolník špatnou žeň. Ostatek nížiny dolnouherské skládá se dílem z pastvin, dílem z krajín bařinami a vátým pískem pokrytých. Pověstné jsou zdejší pustý, t. j. neobyčejně prostranné krajiny bez obydlí lidských, nejvíce pastvinami, avšak částečně i poli, ano někdy i lesem pokryté.

18. Oblouk roviny bělehradské, asi 100 □m. rozsáhlý (mezi Lesem bakoňským a pahorkatinou pětikostelskou).
19. a 20. Dlouhotáhlé nížiny v Podráví a v Posáví.
21. Rovina dolnobělehradská v Sibiňsku.
22. Rovina brašovská.

Naškrtnouce souzemí rakouskouherské poznamenejte v něm nadepsané roviny s městy u té příležitosti podotknutými.

Článek třetí.

Dutiny zemské.

§. 42. Mimo úvaly, kotliny, dolce, údolí, debře a podobné jiné prohlubiny povrchní kůry zemské dodávají vlastem našim zvláštní půvabnosti dutiny zemské. Nejsou-li kolmo otevřené jako jámy a propasti, nazýváme je sluje, nemají-li uvnitř vod tekoucích; jeskyně pak, kdykoli vnitřek jejich proplachuje nějaká říčka. Kromě toho bývají jeskyně zdobeny krapínky prerozličných podob, za kterou příčinou na jisté části jeskyň rozličná jména se přenášívají. Hory vápencové čítají nejvíce dutin, zvláště však útvar krasový.

Na Moravě nalezájí se nejrozlehlejší dutiny zemské podél levého boku řeky Svítavy mezi Sloupem a Lišní.

Sem náležejí:

1. Jeskyně sloupské, podlouhlé to skupení nepravidelně spojených dutin prerozličné výšky, délky i šířky. Kdo by je projítí chtěl všechny, zapotřebí by měl 5—6 hodin. V prostranné síni gotické asi 200 kroků ode „Vchodu sloupského“ se pnučí rozevírá se 70' hluboký „Černý Kotel“ v objemu 18', jenž čím hloub, tím více se úží.

2. Asi ¼ míle zdálí od Sloupu otvírá se pověstná Macocha, propast to u vrchu 50' dlouhá a 30' široká, mající 84' hloubky. Pohled do ní usnadňuje pevná pavlač železným zábradlím opatřená, vystavená na temeni na překot strmého skaliska. Denní světlo vniká až na dno Macochy. S pavlače jest pozorovati ve hlubině živý potok, který velikánskou kamennou branou do propasti vchází, a na druhé straně opět pod skálu se tratí, aby teprv po další pouti pod zemí v tak zvaném suchém žlebu co silný potok vystoupil, který pak Půnkavou slove a hned blízko východu ze skály mlýny a rozličné stroje při pověstných tamních železných dílnách pohání. Blíž Macochy ukazuje se tak

17. Velikánská nížina dolnouherská, obsahující kolem 1800' □m.

Mezní čára jde blíž Mukačova, Tokaje, Jágru, Pešti, Muháče, Osěka, Karlovic, Pančovy, Veršee, Temešváru, Arađu, Világoši, V. Várađu a Německých Sathmar. 1000 □m. jsou úrodná pole; zvláště pak vynikají úrodností krajiny banátské, kdež se hojně i rýže a bavlna pěstuje. Pro příkrosť kontinentálné teploty nedostává se tu však v některých letech náležitá vláha, a tehdaž mívá rolník špatnou žoň. Ostatek nížiny dolnouberské skládá se dílem z pastvin, dílem z krajín bařinami a vátým pískem pokrytých. Pověstně jsou zdejší pustý, t. j. neobyčejně prostranné krajiny bez obydlí lidských, nejvíce pastvinami, avšak částečně i poli, ano někdy i lesem pokryté.

18. Oblouk roviny bělehradské, asi 100 □m. rozsáhlý (mezi Lesem bakoňským a pahorkatinou pětikostelskou).
 19. a 20. Dlouhotáhlé nížiny v Podráví a v Posáví.
 21. Rovina dolnobělehradská v Sibiňsku.
 22. Rovina brašovská.

Naškrtnouce souzemí rakouskouherské poznamenejte v něm nadepsané roviny s městy u té příležitosti podotknutými.

Článek třetí.

Dutiny zemské.

§. 42. Mimo úvaly, kotliny, dolce, údolí, debře a podobné jiné prohlubiny povrchní kúry zemské dodávají vlastem našim zvláštní půvabnosti dutiny zemské. Nejsou-li kolmo otevřené jako jámy a propasti, nazýváme je sluje, nemají-li uvnitř vod tekoucích; jeskyně pak, kdykoli vnitřek jejich proplachuje nějaká říčka. Kromě toho bývají jeskyně zdobeny krapníky prerozličných podob, za kterou příčinou na jisté části jeskyň rozličná jména se přenášívají. Hory vápencové čítají nejvíce dutin, zvláště však útvar krasový.

Na Moravě nalezájí se nejrozlehlejší dutiny zemské podél levého boku řeky Svítavy mezi Sloupem a Lišní.

Sem náležejí:

1. Jeskyně sloupské, podlouhlé to skupení nepravidelně spojených dutin prerozličné výšky, délky i šířky. Kdo by je projítí chtěl všechny, zapotřebí by měl 5—6 hodin. V prostranné síni gotické asi 200 kroků ode „Vehodu sloupského“ se prouci rozevírá se 70° hluboký „Černý Kotel“ v objemu 18°, jenž čím hloub, tím více se úží.

2. Asi 3/4 míle zdáli od Sloupu otvírá se pověstná Macocha, propast to u vrchu 50° dlouhá a 30° široká, mající 84° hloubky. Pohled do ní usnadňuje pevná pavlač železným zábradlím opatřená, vystavená na temně na překot strmého skaliska. Denní světlo vniká až na dno Macochy. S pavlače jest pozorovati ve hlubině živý potok, který velikánskou kamennou branou do propasti vchází, a na druhé straně opět pod skálu se tratí, aby teprv po další pouti pod zemí v tak zvaném suchém žlebu co silný potok vystoupil, který pak Puncavou slove a hned blízko východu ze skály mlýny a rozličné stroje při pověstných tamních železných dílnách pohání. Blíž Macochy ukazuje se tak

zvaný komin, přehluboká kolmá dutina ve skále, a naž téměř až ke dnu propasti sahá. Kamení s vrchu tam hozené na písek se rozdrtí a pak teprv otvorem dolejším vypadá.

3. Blíž Adamova otvírá se Býčí Skála, t. j. jeskyně 486' dlouhá, v níž jsou síně přes 60' vysoké, ku kterým vede mnoho postranných chodeb. V pozadí Býčí Skály klesá strop jeskyně až k samé vodě tam tekoucí, která s jinými podzemskými vodami po neznámých dutinách souvisí. V pravo vedle vchodu do Býčí Skály otvírá se asi 20' dlouhá chodba do Eviny jeskyně vedoucí, v levo pak od Býčí Skály jest jiná světlá jeskyně, jenž slove Kostelík, poněvadž vnitřek její gotickému kostelu se podobá.

4. „Výpustek“ u Křína.

5. Jeskyně ochozská, 270' dlouhá s několika malými výklenky.

V horách pálavských jsou těžce přístupné sluje mikulovské; v Kotouči díry štramberské, zvláště „čertova díra.“

Blíž maďarské vesnice Agtelek čuní na rozhraní stolic gemerské a torňanské pabrbeček, jenž končí na jedné straně kolmou asi 45' vysokou skalou čili bradlem (baradlem). V bradle tomto n samé zemi asi 60' širokým otvírá se v samém prostředku jícen 1' široký a 5 loktů vysoký, jímž se vchází do jeskyně nepochybně v celé Evropě největší posud známé. Hlavní dílek až po tak zvanou železnou bránu má 850' délky, odtud pak až na konec ještě 2211', v celku tedy 3061'. Délka všech pobočných síní 80—40' vysokých udává se k 4194'.

V lipovské stolici pověstná jest blíž vesničky Demanovy dračí čili černá jeskyně.

Z planiny rozestřené na západě pod Sněžkou lazskou valí se k Postojně říčka Pivka, tu pak v ponoru nepřístupném se skrývá. Nad ponorem však vede k podzemskému řečištku pohodlný průřev, odkudž pak podlé říčky samé se vchází do síně 16' dlouhé, kde vede přes Pivku moat, za kterým se po schodech vystupuje do tak zvané „jeskyně císaře Ferdinanda.“ Dílek jeskyně této zdělí 900' rozvírá se semtam ve prostranné síně, z nichž jedna jmenuje se „tanečním sálem“, proto že se v ní a to o Sv. Duchu v skutku tančívá. Nejkrásnější pohled poskytuje však jeskyně postojenská před tak zvanou „záclonou“ a pak na konci svém, kdež se ve velikánské síni vypíná tak zvaný pabrbeček kalvarský, 90' vysoký, zdobený řadou překrásných sloupů krapulkových. Délka dílku s pobočnými výklenky hádá se na 3000'. Samo řečiště Pivky dá se však toliko 500' stopovati, načež přiléhá strop k vodě jako v Býčí skále. Teprva u Planiny městysu vychází říčka ta pod skalou 200' vysokou opět na slunce. Z výnoru zdejšího lze proti vodě pod zemí Pivku 1600' stopovati, až se i tu další plavba zamezí nadřečeným apňosem. Na cestě té kráší velebný vodopád a pak jezero 40' dlouhé a 25' široké nádherně zdejší klenby. Neméně divů viděti jest na istrianské Řece, kde se ona na jižovýchodním konci vlastního Krasu pode dvěma vesničkami (Mattau a St. Canzian) brzy tratí, brzy na dně ohromných propastí objevuje, jednou 24' náhle padá a konečně mezi mnohými balvany se prodírajíc opět mizí.

Část druhá.

Vodstvo.

Článek první.

Moře.

§. 43. Hladina moře adriatského, jemuž Římané říkali „mare superum“ neb „Hadriaticum“, jest barvy temnomodré, která však přechází do světlozelena ubýváním hloubky. Pro barvu tuto nazýváno jest od Slovanův mořem siným. Dno mořské na západě vůbec mělké jest, na východě však hluboké. Na moři pozorovati jest dvojí stálé proudění, t. tak řečené „corrente generale“ od jv. k sz. podél břehů východních; a pak „moto radente“ na pobřeží západním od sz. k jv. *)

Přílivy a odlivy celkem slabé jsouce, výšku hladiny málo mění.

Na západě obnáší příliv obyčejný 1·28', za novoluní a za úplňku v slunovratí vystupuje 2·5', v rovnodenní pak 3·8'. V létě bývá za dne silný příliv a za večera slabý odliv, v noci slabý příliv a z rána silný odliv. Opak toho jeví se v zimě. Toliko kdy za rovnodenního novoluní aneb úplňku ostří jiho-východní větrové (scirocco) vějí, vystupuje mohutný příliv (acque alte) až k 10'; tu pak někdy odlivu ani pozorovati nebývá, ješto po nějaké přestávce nový příliv se objevuje. Naopak nevidáti přílivu za první a poslední čtvrti měsíce v slunovratí, kde severovýchodní vítr (bora) buráčí.

Bouřky na moři adriatském jsou řídké, ale nebezpečné, zvláště času zimního („turbidus Adria“).

Dno pobřeží adriatického srovnává se co do útvaru s okolní pevninou; i jest tedy na v., počínajíc blíž hradu Doviny na nejsevernějším výběžku zálivu terstského, příkré a skalnaté, na z. pak písčité, svahu tak povolného, že rozhraní mezi zemí suchou a mořem takřka pochybným se stává, vystupujíc v čas přílivu, spadajíc v době odlivu. Následkem těchto věcí jest východní pobřeží adriatské plavcům příznivější než západní. Přízni té pak dodávají zálivy a ostrovy, které ono východní pobřeží mnohonásobně rozčleňují, ještě vyšší ceny. Naproti tomu znamenitě překá-

*) Proudění toto základ svůj má v proudech moře středozeemského. Moře toto přijímá z pokrajních zemí málo řek (které jsou to?) a tudý stálým vypařováním svého vodstva klesalo by hladinou svou, kdyby nevnikaly do něho vody z moří sousedních, t. z atlantského oceánu a z moře černého. Proud oceánský provází břehy africké směrem východním; proud černomořský omílá pobřeží evropská a to ve směru západním.

žejí plavbě naplaveniny, které způsobují řeky italské na nízkém pobřeží západním, vůbec jednotvárném.

Ze zálivů zvláště vynikají: terstský, řecký, velebit-
ský (či novohradský neboli morlašský), splitský, pelěšecký
(Sabioncello) a kotorský, jenž nehloub do pevniny se kroutí.

Přední ostrovy podél pobřeží východního jsou: Kerk či
Velja, Čres (Cherso), Větší i Menší Lošiň (souostroví) a
Rab (Arbe); pak Bag (Pago), Grossa, Brač (Brazza), Hvar
(Lessina), Korčula a Mlět — mimo ostrovy tak řečené iónské.

Důležitost východního pobřeží adriatského znali zvláště Benát-
čané, kteří činíce téměř tisíc let (800—1800) samostatný stát, o města
a o ostrovy na východě adriatském s říší byzantskou, s Charváty,
Uhry a Turky staleté války vedli. Ze střední Evropy vede mořem
adriatským nejkratší cesta napříč přes moře středozezemské do průplavu
suézskeho a moře rudého; kterážto dráha vodní pro obchod se zbožím
indickým jest nejdůležitější. (Má-li tedy úzký pruh dalmatský pro říši
naši velikou cenu? . . .)

Článek druhý.

Řeky.

§. 44. Řeky oúmoří adriatského.

1. Přítoky pádké.

- a) Chiassa protéká jz. kout Tyrolska a pak dopravivši se jezera ider-
ského opouští říši.
- b) Mincio vzniká pod ledovisky kolem vrchu Adamella, slove v toku
hořejším Sarca a tratí se v jezeře gardském.

2. A diže beře počátek na západních hranicích tyrolských
nad ladou malskou, tvoří tokem hořejším v údolí Wintsch-
gau řečeném až pod staroslavny hrad Tyrol a město
Meran k jihu vyponklý oblouk, proudí dále směrem jv.
k ustí Eisaku a pak jz. skrz soutěsky borghetské do
Benátska.

Pod vtokem Eisaku jest splavnou.

- a) Potok Paserský padá do Adiže pod Meranem. (Ondřej Hofer.)
- b) Eisak vzniká blíž sedla breunerského a přijímá pod Brixenem
Rienca z doliny bystřické a pod Bolzánem potok sarnthalský.
(Směr toku jeho podobá se směru řeky Moravy, rovněž jako Rienca
Bečvá.)
- c) Lavis čili Avisio. Hořejší údolí slove fassanské.
- d) Nos č. Noce.

Jaký směr mají Mincio, Nos a Adiže?

3. Plava (Piava) sbírá své prameny na úpatí pohoří zil-
ského.
4. Soča (Isonco) sebravši své prameny na západním úpatí
Třihlavu pádí po několika oklikách přes největší příčné

- údolí jižních Alp vápencových směrem v celku meridionálním, jsou pro přílišný svůj spád jen 3 míle před ústím spůsobilá k plavbě. Přítoky její jsou Idrica přichozí od jv. a Vipava v. tekoucí.
5. 3000' dlouhý Timavo, domnělý to výliv istrianské Řeky pod hradem Dovinou; přístupný též loděm námořským.
 6. Kvieto, splavný mezi Novým městem (Cittanuova) a Montanou.
 7. Rasa (Arsa) vzniká uprostřed polostrova istrianského a tratí se v širokém průplavu stejného jména.
 8. Zrmaňa vylévá se do zálivu novohradského.
 9. Kérka vychází z jihov. bařinatého koutu charvatské hranice, prorývá skalnatou rovinu severní Dalmácie, padá blíž Skradina náhle skrze skalnatý, mechem a chrastím pokrytý poloukruh, načež po několika oklikách vylévá se pod Šibenikem do ostrovnatého moře. Pohled na vodopád skradinský upomíná prý poněkud na vodopád niagarský.
 10. Cetina má až k samému téměř ústí směr jv. a vtéká, otočivši se na z., pod Omiši (Almissa) do moře.
 11. Neretva (Narenta) náleží k říši téměř jediným svým ústím deltovým na pobřeží zálivu pelěseckého; pro znamenitou hloubku jest přístupna i loděm námořským. Oblast moře Siného páčiti lze k 500 □ m. z.

Sledujte na mapě severní a východní kraj oúmoří adriatického počnouce na vrchovisku Adiže.

Které země mají v něm podíl?

Udejte hory po oúmoří tom se rozprostírající.

§. 45. Řeky černomořské.

I. Dunaj, „životní tato žíla mocnářství rakouského“, protéká co splavný veletok země naše toliko prostředním svým během, ovšem však 180 mil dlouhým, kdežto veškerý běh obnáší 380 mil.

Nakreslete podlé mapy běh Dunaje:

- a) od pramenů jeho až po Řezno,
- β) od ústí Řezny (Regen) ke vtoku Enže,
- γ) od města Enže ke vtoku Moravy naznačice tolikéž oblouk mezi Medlicemi a Schwechaty,
- d) od Děvina a Břetislavi, kde se řeka rozchází do roztoků tvořící ostrovy veliký a malý Žitný (Čalokéz) (gr. u kl. Schütt) pod pavnost Komárno a pak k Vácovu, kdež po straně k zříceninám vyšehradským obtéká ostrov Sv.-Ondřejský,
- e) od Vácova pod Vukovar, naznačice též ostrovy Čepelský, kde prý Arpad pochován jest, a Marketský,
- č) od ústí přítoku Vuky ke vtoku Tisy, všimnouce si okliky u Nového Sadu, Petrovaradina a Karlovce,
- η) od Slaného Kamene pod Zemlin,
- θ) od ústí Sávy za Starou Ršavu ke vtoku Černé,

- e) od Železné brány oblouk mezi Valašskem, Srbskem a Bulharskem k ústí Seretu,
 *) od Galce a ústí řeky Prutu do moře, kdež se vylévá hlavně trojím ramenem, totiž severním Kilijským, prostředním Sulinským a jižním Sv. Jiřským.
 Kterak se mají k běhu Dunaje 31°, 34°, 40° a 47° vých. délky, pak 48° a 45° sev. šířky?

Které země rak. leží po obou stranách Dunaje? a na kterém břehu prostírají se větší jejich části?

Kterým břehem dotýká se Dunaj dříve mocnářstvi našeho a kterým opouští je prvé? Mezi kterými zeměmi rakouskouh. činí částečné hranice?

Šířka Dunaje obnáší u Ulmu, kde se splavným stává 230' u Pasova 650', u Lince 800', nad vtokem Ybsy 1158', u Tulnu 3800', u Vídně za průplavem, jenž město toto dělí od ostrova, na kterém se předměstí Leopoldov nachází a Jägerzeil s povýšeným Praterem, 17.280', dále pak přes ostrov Lobau historicky památný z bitvy ošperské 18.180'. U Břetislavi opět jen 900', pod Budínem 3000', u Vukovaru 1800', u Petrovaradina 3500'. V Horních Rakousích pod městem Greinem nalezájí se v řečisku dvě místa druhdy plavbě velmi nebezpečná: t. požeradlo (der Strudel), kde sev. rameno řeky po skalnách prudce se žene, a pak víř způsobený skalou Hausstein; obě překážky však jsou, za Marie Teresie vylámaním mnohých skal neškodnými učiněny. Mnohem nebezpečnější byla a na dílo až dosud jest trať Dunaje mezi Starou Moldavou a Železnou branou. Od Staré Moldavy totiž, kde se šířka řeky z 3600' k 480' zúžuje, až ke Drenkovu byla mnohá úskalí v řece, která snažením hraběte Szécheně r. 1834 namnoze jsou vylámana, čímž jmenovitě dvoje práh, u Ljubkové a Svinice, a pak požeradlo Tachtalské, kde se skalnatý hrben šikmo řekou táhne, splavnými učiněny jsou. Nová Řáva a Železná brána leží již vně říše rakouské.

V obou Rakousích teče Dunaj dosti rychle (Pasov leží 800' nad m., Břetislav 400') přetřesenou krajinou brzo stísněn jsa skalami, brzo na šif rozlit, a břehy jeho rovnají se v kráse břehům rýnským, ano místy nad ně vynikají velikolepostí. V Uhrách pak plouží se z počátku skrze úrodné roviny, které však již za Pešti (300' nad m.) přecházejí pomalu v písčitou step a nezdравé rákosím porostlé bařiny. Teprva od přijetí Drávy (280' nad m.) vleče se opět mezi utěšenějšími břehy až k Bělehradu srbskému, načež jej svírá krajina více skalnatá. Výška Dunaje pod Řávou obnáší 129' nad m. — Zvláštní polohu má Petrovaradin podlé pravého břehu na severním výběžku vrdnického pohorí, kdež se Dunaj mocným obloukem k severovýchodu zatáčí a tudy pevnost nedobytnou činí.

A. Přítoky dunajské na pravém břehu:

1. Inera vybíhá z Tyrol majíc sotva 2 m. délky.
2. Lech prorývá severní Alpy vápencové v směru sv., vzniknuv na Červené zdi.
3. Jizera sebravši pod Velikým Sollsteinem své prameny opouští říši; výtok z půvabného jezera Achenského padá do ní za hranicemi říšskými.
4. In (Jin) probíhá Tyroly od průsmyku finsterminckého až pod Kufstein směrem sv., vybočuje však náhle v okolí proslaveného z let 1703 a 1709 Mostu Pontlatzského, a pak vraceje se do něho pomalu opět mezi Landekem a Innsbrukem. Stana se splavným v Halle, běží za opevněným Kufsteinem obloukem na sz. vypouklým skrze Bavyry až pod ústí Salice a konečně po rozhraní rakouskobavorském do Pasova.

Vedle potoků méně patrných, pochozích z horských údolí, t. ötzthalského, vipského a zellského vyniká jediná Salice, anaz protlačivší se směrem v. skrze Pinzgau přese všeliké překážky mnoha příčných bystřin a obrátivší se v Pongavě na s., v „pecích“ pod sesutými spoustami skal se ukrývá, potom pak od Gollingu již vory a od Halleinu lodě nese, a pod Solnohradem, obohacena jsouc v levo Saion, po hranicích říšských k Jínu se kroutí.

5. Travna dostává vody z tří jezerek na j. úpatí Mrtvé Hory.

Jezírko grundelské vyniká zvláštní lepotou svého pobřeží. Ze Štýrska vystoupivší vine se řeka skrze velebné jezero hallstadtské pod Dachsteinem, načež pospíchá k Išlu, kde se do ní vlévá potok Išelský výchozí z malebného jezera Sv.-Volfgangského.

Na dalším toku tvoří Travna dva vodopády, řečené „wilder Laufen“ a „Traunfall“, kterým se lodě z Hallstadtu a nazpět plavoucí vyhýbají po vedlejších průplavech.

Vyšedši z velkolepého jezera gmundenského, přijímá nad Lambachem Ageru, výtok to z jezer zellského, mandavského a atterského, největšího mezi všemi jezerami travenskými; potom teče sv., místy roztoky činic, pod Linec. Vreňní poříčí travenské známo jest pode jménem „statku solní komory.“

6. Enže vzniká v Solnohradsku nad Radštatem, teče (jako prodlouženým směrem Salice, k níž se vůbec během svým podobá) za Admontem skrze debrí řečenou „Gesäuse = Gsais“, zatočivší se na s. přijímá Salici severoštýrskou, a pak obohacena jsouc potokem Štýrským, namnoze k Sale podobným, vlévá se do Dunaje nedaleko ústí travenského. Blíž Admontu stává se splavnou.

7. Ybsa } přicházejí z hor Maria-Celských jsouce sobě
8. Orlová } na blízkou jezernatými praménky i ústím,
vzdalující se však u prostřed.

9. Treisma běží s hor Maria-Celských vedle města Sv. Hippolyty do úvalu tulenského.

10. Vídeňka dělí hlavní říšské město od východních předměstí a vtéká do průplavu dunajského.

11. Lítava sbírá své vody na z. úpatí Sněžky vídeňské, protéká Kamenné Pole, plouží se částečně po hranicích rakousko-uherských, a pak prorovší pohoří lítavské na severním konci tratí se v jižním rameně dunajském mezi Uherskými Starými Hradý a Mošoni.

Dvakrát stala se Lítava pro země rakouské důležitou. Nad ní padl dne 15. července l. 1246 Bedřich II., jímž vymřel po meči rod babenberských vojvodů rakouských. A za našich let ozývá se v názvech Předlitavska a Zálitavska.

12. Rába má počátek asi 3 míle s. od Hradce Štýrského, odtud jde obloukem na j. vypouklým k j. konci ostrova

Žitného pod město Ráb. U Sv. Gottharda přijímá soutok pohraničné Labnice a Štýrské Bystřice, od Železného Hradu nese lodě, vnímá o něco níže přítok Kysecký a konečně blíž ústí svého Rábici, do níž odtéká voda mělkého jezera Neziderského skrze bahno Hanšag řečené, z části lesem a pastvinami kryté.

U Děrmetu nedaleko Rábu narozen jest dne 17. srpna l. 1753 Josef Dobrovský.

13. Blatná sbírá vody v okolí Bělehradu Královského, kde v l. 1000—1527 králové uherští korunováni a pochováni bývali, i teče pak plouhavě umělým ložiskem až pod ústí Šia, výtoku to největšího jezera rakouského (24 □ m.), t. jezera Blatenského. Čedičový ostrůh Tihanský bařinatou toliko šíji spojený se severním pokrajím jezera vypíná se dosti vysoko nad hladinu zdejší, poskytuje malebnou vyhlídku do okolí. Pokrají sz. upomíná na vinatou pahrbinu po západní straně jezera Neziderského rovněž tak, jako pokrají jv. na paměť uvádí bahnitý Hanšag. Jediný znamenitější přítok jezera Bl. jest Sála, nad jejímž vtokem stálo druhdy Blatno, sídlo knížat pannonsko-slovanských Přibiny a Kocela (Sálavár). Nedaleko ústí svého obohacuje se Šio Kaposi, přichozí z pahorkatiny pětikostelské; Blatná pak sama splývá pod Tolnou se západním roztokem dunajským.

14. Dráva, nejdlejší tato řeka alpská v říši, vzniká na ladě toblašské v Tyrolích a spěchá pak, tu v levo tam v pravo vybočujíc, až po Štýrský Maribor směrem v celku v. U Mariboru nesouc již lodě obrací se přes největší rovinu štýrskou na jv. a pak, přijavši v pravo Dravinu, opět na v. Spojivši se s Murou, splavnou již od Judenburku, plouží se ve směru řeky této mezi nízkými písčitymi, částečně i močalovitými břehy pod Osěk do Dunaje.

Znamenitější přítoky její jsou:

- a) v pravo: výtok z jezera Bílého, Zilja se Ziljici v Korutanech, Bednja ve Varaždinsku a Karašica v Osěcku;
- b) v levo: Isela, Bělá, Jezernice s pobočným jezerem millstadtským, výtok jezera osejanského, výtok jezera vrbského, Krka korutanská, Labuda, Mura s Muřici, a Döndöš s Almáši.

Popište běh těchto řek. Které se podobají k sobě co do směru? Které polohou dělí jedny ode druhých? Které země probíhají?

V Osejaně skončil l. 1081 život svůj Boleslav II. Smělý, zabiv sv. Stanislava, biskupa krakovského, l. 1079 i opustiv otčinu. V říči Almáši stojí na ostrově Siget, pověstný z r. 1566 pro chrabrost Mikuláše Zrinského.

15. Sáva Podkorěnská vytéká z jezera korěnského, obohacuje se výtokem jezera bledského, spojuje se se Savou bochyňskou, výchozí z jezera téhož názvu, teče co Veliká Sáva směrem jz. ke vtoku Bystřice

kamenické pochozí z Grintovce, ubírá se již co řeka splavná dále směrem v. ke štýrským hranicím, pak po nich a dále Charvatskem jv. k ústí Uny, načež se vine podél pahorkovitého pobřeží tureckého a srbského na východ k Zemlinu.

Má tyto přítoky :

- a) Bystřici kamenickou,
- b) Savinu, jež s Grintovce teče přerozkošným údolím ve směru vju. k Celi a pak na jih,
- c) pomezí Sutlavu štýrskocharvatskou,
- č) Charvatskou Krapinu a
- d) Lonji s Jilovkou, u jejíhož ústí vysušuje se již po více let prstnatá krajina jmenem Lonjsko,
- ř) Lublanici,
- e) Krku krajinskou,
- f) Kupu, která mnohými oklikami se vine na východ za Patrlnji k staroslavnému Sisku. Nejznamenitější oblouk činí nad Karlovcem; pod městem tím přijímá z jihu Koranu. Kde netvoří Kupa žádných hranic politických?
- h) Unu, která vzniká v okrese pluku Lického v Hranici Vojenské opouští říši, aby se k ní vrátila opět pod 34° v. d. a 45° s. š. co splavná řeka pohraničná.

Nakreslete běh Dunaje s pravými přítoky jeho. Které řeky mají běh podélný, které zase příčný, které se v té příčině jeví obojetnými? V čem se liší směr toku řek Ybsy a Orlové od směru ostatních přítoků dunajských. Kterak jsou obojetné řeky po severní straně Alp túrských v obecné povaze rozdílny od obojetných řek po jižní straně týchž Alp? Které jsou splavné? Poznamenejte prostornou délku plavby při jednotlivých řekách. Která jsou jmenovaná města leží na Dunaji, a kde? Poznamenejte polohu jejich v náskrtě. Učiňte podobně hledíce k přítokům dunajským a známým městům. Které hory rozkládají se po pravém Podunaji a kde? V jakém poměru dělí se jednotlivé země v pravé Podunaji?

B. Přítoky dunajské na levém břehu:

1. Mlha vyvěrá v Bavořích, odkud obloukem na v. vypouklým teče skrze s. Rakousy. Stokou Švarcenerskou spojena jest s přítoky vltavskými.
2. Kremže. (Poloha města stejného jmena?)
3. Koubá běže počátek na Tafelberku, běží vedle Světlé na v., pod městem Hornem obrací se na j., a vylévá se do Dunaje ve směru jv.
4. Morava vzniká hlavním svým pramenem pod králickou Sněžkou zvýší asi 4000', teče vedle „tvarohových děr“ bystrým tokem přes míli podél rozhraní českomoravského, načež zatáčí nad Krumberky na v. Byvši několika bystřinami, jako Krupou a Břanou, přichozími od s. značně obohacena na vodu, prorývá se k j. Nad Záhřebem (920' n. hl.) vstupuje do hornomoravského úvalu, jež zvolna protéká vedle Olomouce (660' n. hl.) směrem v., nezřídka roztoky činíc. Za soutěskem napajedelským (551' n. hl.) plouží se často ve více ramenech úvalem dolnomoravským na jz., směr ten vyměňujíc za jižní blíž

vtoku Dyje (453' n. h.). Pod zříceninami zámku Děvína tratí se v Dunaji na rozhraní rakouskousherském.

Váimněte si zem. délky temeniště i ústí jejího.

Přítoky Moravské na l. str.:

- a) Děsná stéká s Vysoké Hole, proudí pak se k sz. přijímá mnohé bystřiny s hor Sněžných a s Hole wiesenberské; potom zatáčí náhle k jz., kdež pod Šumberkem do Moravy vtéká.
- b) Oskava (Unčov).
- c) Bystřice.
- č) Bečva: dolní či rožnovská a horní či vsetská; tato se Senicí a Ratibořkou v levo a s Bystřičkou v pravo. — V Hranicích narodil se l. 1756 Jos. Heřm. Gallas spis. „Musy Moravské.“ V Přerově narozen jest l. 1523 Jan Blahoslav, tam zemřel dne 9. října l. 1636 slovitný Karel z Žerotína.
- d) Dřevnice.
- ď) Olsava s Ríkou (Luhačovice).
V Brodě Uherském nar. dne 28. března 1592 Jan Amos Komenský. Na řece Moravě: Uherské Hradiště a Staré Město, kde stál drubdy staroslavný Velehrad. Nedaleko pomezí moravskousherského leží východně od řeky Moravy Mačary a Turky mnohokrátě popleněná Strážnice, jenž dala Moravě l. 1734 Františka Moravce († v Lipníku 1814), který ve spojení s Adolfem Pilařem moravské dějiny sepsal jazykem latinským. U Holíče poražen jest l. 1315 pověstný Matěj Čak Trenčanský.
- e) Myjava.
- ě) Rudava.

Přítoky Moravské na pr. str.:

- a) Sázkava s Březnou v levo.
- b) Třebovka. Třebová Moravská zvána kolem 1700 moravskými Aténami za Velena z Žerotína.
- c) Blatná (Prostějov).
- č) Haná má počátky na vysočině drahanské (1920' n. m.), teče debří ve směru jv. k Viškovu, kde Hanou menší přijímá. U Viškova zatáčí na v. ke Kojetínu; tu leží ona přéurodná krajina, která po řece tolikéž Hanou se nazývá.
- d) Dyje stéká se dvěma delšíma prameny stejného jména, t. Dyjí rakouskou a Dyjí moravskou. Rakouská jest delší, i lze ji považovati za hlavní tok, jenž z okolí světského až pod Břeclavu, kde se schází s Moravou, má směr východní, ze kterého však čtyřikrát vybočuje obloukem k severu vypouklým, t. rakouským, bitovským, znojenským a mikulovským. Po Znojmo prosoukáva se drsným, místy romantickým úžlabím; za Znojmem (660' n. m.) až k ústí (453') jen se vleče, časem vystupuje s břehů, časem vysychajíc. Pod Rakousem pojí se s Dyjí moravskou, přichází z rybníčnatého okolí teleckého ve směru jižním, která zvláště proto zasluhuje obzřelejšího povšimnutí, že stojí ve spojení s vodami vltavským rybníkem Tříhrázným pod Studenou na pomezí českomoravském. U Bitova padá do Dyje Želetavka, pod Lavou Pul-kava, dále Jevišovka a pak Svratka či Svratcava naproti Dívčí Hoře. Přítok ten vyvěrá na Hoře Žákové v Černém Bahně (1442' n. m.), běží obloukem podél hranic českom. až po Jimramov, i hrne se pak romantickou prohlubinou ve směru jv. pod Brno (600'). Nad Tišňovem [kde stojí nejslavnější starogotický chrám českomoravský] padají do ní Bobrůvka či Loučka na pravé, a Ostravice na levé straně. Přijavši Svítavu proudí se rozkošným údolím blanským teče směrem j. Pod Výhoněm (1110') u Židlochovic vtéká do ní Cezava a pak téměř u samého ústí Jihlava. Tato vzniká v Čechách nad Horní Cerekvicí, činí po rybníčnaté krajině mezi Batelovem a Jihlavou městem ve směru a. zemské rozhraní, provívá se potom mezi strmými lesnatými lemy pod

Kounice, kde vstoupivši do roviny za vysoké vody, mnoho písku nauášil. U Ivančic přijímá Oslavu a Jaroměřici s Rokytnou. Město Jihlava, osazeno byvši Němci kolem l. 1200, dostalo l. 1248 ono právo horní, jež ve středověku po celé Evropě slavné bylo. Dne 5. července r. 1436 konána jest zde na náměstí (173° dlouhém a 60° šir.) veliká slavnost přijetí Husitů do církve katolické. Před městem na levém břehu řeky na „královské louce“ stojí „královský kámen“ na památku, že zde Ferdinand I. jedá do Čech l. 1527 dne 30. ledna přísahal v řeči české, že starých práv království českého šetřiti bude. — V Třebíči nalézá se bývalý klášterní chrám, nejznamenitější to stavení v zemích koruny české, slohu románského, ale již valně do slohu gotického přecházející, z počátku 18. století. Zde narozen jest r. 1793 Josef Chmela, jenž co prof. staroměstského gymnasia zemřel 1847.

ř) Šajava v Rakousích.

Před Olomoucem poraženi jsou l. 1241 Tataři od Jaroslava ze Slivna (jinak ze Šternberka). Na hradě v domě blíž chrámu sv. Václava zavražděn jest od Kaurata z Mühlhofu dne 4. srpna l. 1306 poslední královský Přemyslovec Václav III. L. 1063, když byl knížetem olomouckým Ota I., příjmím Slíčený, založeno jest tu příčiněním knížete českého Vratislava biskupství při kostele sv. Petra, přeneseno však začátkem století 12. k novému tehdež chrámu sv. Václava. Sídlem knížecím byl Olomouc od r. 1055 — do 1200. L. 1253 vystavěno jest za biskupa Bruny na západě pod Předhradím nové město a osazeno obyvateli německými. L. 1572 za biskupa Viléma Prusinovského vzaly počátek zdejší vysoké školy, jež však zrušeny jsou l. 1855. L. 1777 povýšeno biskupství na arcibiskupství. Švédové zasadili městu nejbolestnější ránu v l. 1642—1650; za pevnost upraveno jest po r. 1742. Z Olomouce posel nedávno zemělý dějezpytec rakouský Josef Chmel. Od 22. do 25. dne měsíce září l. 1861 odhývala se tu velikolepá slavnost Sarkandrovská. Na sz. nedaleko Olomouce leží ves Velká Senice, známa pro svou udatnost proti Švédům v posledních letech 30leté války. Z Kojetína pošli moravští historikové Josef Chytil a Beda Dudík. — V Telči na vrchovisku Dyje mor. narodil se Beneš Optát, jenž s Petrem Gzelem l. 1533 první mluvnicí českou sepsali. Ve Znojme sídlili od r. 1055 do r. 1178 zvláštní knížata na starodávném hradě vystaveném na stráni mezi potokem Hranicí a Dyjí; kaple sv. Kateřiny, dnes pohanský chrám řečená, nejstarší prý to stavba na veškeré Moravě, ač nyní zrušena, posud značí hradební místo. Před východní městskou branou postaven jest l. 1853 pomník plukovníku Kopalovi, vyznamenavšímu se pod Radeckým ve válce sardinské. Vinsor, první zakladatel společnosti londýnské pro osvětlení plynem (l. 1804), byl rodilý Znojman. V blízké vsi Příměticích narodil se l. 1765 Lucký premonstrát Prokop Diviš, jenž ještě před Franklinem vymyslel hromosvod, ačkoliv svým nálezem pro složitost jeho nepronikl. — Na pravém poříčí Svatky leží Bystřice, rodiště Antonína Bočka, jenž co archivář stavovský získav si neocenitelných zásluh o dějepis moravský, zemřel dne 11. l. 1847. Na blízkou střímí pověstný hrad Pernštejn, jenž od 1650 do 1760 počítán jest k pevnostem moravským. Od Kunštátu psal se slavný rod šlechtický, z něhož posel také český král Jiří z Poděbrad.

Brno, z doby císaře Karla IV. přední město na Moravě, jest od r. 1777 sídlem zvláštního biskupství. Na hřbitově Staro-Bruňenském odpočívá Josef Dobrovský († 1829). Na z. straně od města strní na pahorku 900' n. m. hrad bruňenský, z 14. stol. zvaný Spielberk, kde sídlili po r. 1055 úřední knížata bruňenská a pak markrabata moravští. V l. 1742—1855 sloužil výhradně za vězení, od té doby jest na pevnost přeměněn. V Rajhradě narodil se l. 1824 Josef Zelený, nejznamenitější malíř našeho věku na Moravě. Zdejší klášter benediktinský chová drahocenné vědecké sbírky a znamenitou knihovnu. Z Nového Rousinova nad Cezavou pocházel věhlasný František Sušil. Na blízkou u Slavikovic stojí pomník na památku, že zde l. 1769 oral císař Josef II. na znamení, kterak si váží onoho stavu, jenž jádro národů činí. Pluh, kterým oral, chová se v bruňenském museum. Nad N. Rousinovem k sv. leží ves Luč, památná z l. 1580—1536 pro tiskárnu bratrskou, z které vyšlo „řízení markrabství moravského“ ponejprv tištěné. U Slavkova svedena

Kounice, kde vstoupivši do roviny za vysoké vody, mnoho písku nauáší. U Ivančic přijímá Oslavu a Jaroměřici s Rokytou. Město Jihlava, osazeno byvši Němci kolem l. 1200, dostalo l. 1248 ono právo horní, jež ve středověku po celé Evropě slavné bylo. Dne 5. července r. 1436 konána jest zde na náměstí (173° dlouhém a 60° šir.) veliká slavnost přijetí Husitů do církve katolické. Před městem na levém břehu řeky na „královské louce“ stojí „královský kámen“ na památku, že zde Ferdinand I. jedá do Čech l. 1527 dne 30. ledna přísahal v řeči české, že starých práv království českého šetřiti bude. — V Třebíči nalézá se bývalý klášterní chrám, nejznamenitější to stavení v zemích koruny české, slohu románského, ale již valně do slohu gotického přecházející, z počátku 13. století. Zde narozen jest r. 1793 Josef Chmela, jenž co prof. staroměstského gymnasia zemřel 1847.

č) Šajava v Rakousích.

Před Olomoucem poraženi jsou l. 1241 Tataři od Jaroslava ze Slivna (jinak ze Šternberka). Na hradě v domě blíž chrámu sv. Václava zavražděn jest od Kunrata z Mühlhofu dne 4. srpna l. 1806 poslední královský Přemyslovec Václav III. L. 1063, když byl knížetem olomouckým Ota I., přijímá Slíčny, založeno jest tu přičiněním knížete českého Vratislava biskupství při kostele sv. Petra, přeneseno však začátkem století 12. k novému tehdež chrámu sv. Václava. Sídlem knížecím byl Olomouc od r. 1055 — do 1200. L. 1253 vystaveno jest za biskupa Bruny na západě pod Předhradím nové město a osazeno obyvateli německými. L. 1572 za biskupa Viléma Prusinovského vzaly počátek zdejší vysoké školy, jež však zrušeny jsou l. 1855. L. 1777 povýšeno biskupství na arcibiskupství. Švédové zasadili městu nejobolestnější ránu v l. 1642—1650; za pevnost upraveno jest po r. 1742. Z Olomouce posel nedávno zemřelý dějezpytec rakouský Josef Chmel. Od 22. do 25. dne měsíce září l. 1861 odbývala se tu velikolepá slavnost Sarkandrovská. Na sz. nedaleko Olomouce leží ves Velká Senice, známa pro svou udatnost proti Švédům v posledních letech 30leté války. Z Kojetína pošli moravští historikové Josef Chytil a Beda Dudík. — V Telči na vrchovisku Dyje mor. narodil se Beneš Optát, jenž s Petrem Gzelem l. 1533 první mluvnici českou sepsali. Ve Znojme sídlili od r. 1055 do r. 1178 zvláštní knížata na starodávném hradě vystaveném na stráni mezi potokem Hranicí a Dyjí; kaple sv. Kateřiny, dnes pohanský chrám řečená, nejstarší prý to stavba na veškeré Moravě, ač nyní zrušená, posud značí hradební místo. Před východní městskou branou postaven jest l. 1863 pomník plukovníku Kopalovi, vyznamenavšímu se pod Radeckým ve válce sardinské. Vinsor, první zakladatel společnosti londýnské pro osvětlení plynem (l. 1804), byl rodilý Znojman. V blízké vsi Příměstích narodil se l. 1765 Lucký premonstrát Prokop Diviš, jenž ještě před Franklinem vymyslíl hromosvod, ačkoliv svým nálezem pro složitost jeho nepronikl. — Na pravém potočce Svratky leží Bystřice, rodiště Antonína Bočka, jenž co archivář stavovský získav si neocenitelných zásluh o dějepis moravský, zemřel dne 11. l. 1847. Na blízkou strni pověstný hrad Pernstein, jenž od 1650 do 1760 počítán jest k pevnostem moravským. Od Kunštátu psal se slavný rod šlechtický, z něhož počel také český král Jiří z Poděbrad.

Brno, z doby císaře Karla IV. přední město na Moravě, jest od r. 1777 sídlem zvláštního biskupství. Na hřbitově Staro-Brněnském odpočívá Josef Dobrovský († 1829). Na z. straně od města strní na pahorku 900' n. m. hrad brněnský, z 14. stol. zvaný Spielberk, kde sídlili po r. 1056 úřední knížata brněnští a pak markrabata moravští. V l. 1742—1855 sloužil výhradně za vězení, od té doby jest na pevnost přeměněn. V Rajhradě narodil se l. 1824 Josef Zelený, nejznamenitější malíř našeho věku na Moravě. Zdejší klášter benediktinský chová drahocenné vědecké sbírky a znamenitou knihovnu. Z Nového Rousinova nad Cezavou pocházel věhlasný František Sušil. Na blízkou u Slavivovic stojí pomník na památku, že zde l. 1769 oral císař Josef II. na znamení, kterak si váží onoho stavu, jenž jádro národů činí. Pluh, kterým oral, chová se v brněnském musem. Nad N. Rousinovem k sv. leží ves Luč, památná z l. 1530—1536 pro tiskárnu bratrskou, z které vyšlo „čtení markrabství moravského“ ponejprv tištěné. U Slavkova svedena

jest dne 2. pros. l. 1805 osudná bitva s Napoleónem I., která měla za následek mír břetislavský. Kounice Dolní dala jméno rodu, jenž se honosí velikým státníkem rakouským Václavem z Kounic, povýšeným na stav knížecí l. 1764. Blízká ves L oděnice proslula krutou bitvou ode dne 10. pros. 1185, která rozhodla postavení země Moravy k zemi České.

Jakou důležitost má Morava v postavení svém k omořfi černému, severnímu a baltskému? Jakou cenu má tedy spojitost zemí koruny české se zeměmi alpskými a s uherskými?

5. Váh povstává stokem Černého a Bílého Váhu pod Hrádkem (1903'); Černý vyvěrá na sz. straně Královy Hole, Bílý pak na vysokých Tatrách. Do rychlotoké řeky této padá veliké množství bystřin; znamenitější přítoky jsou po pravém boku Bělá (u sv. Mikuláše), Orava, Kysúca a Vlára, po levém pak Revúca (u Růžomberka) a Turec (pod Sv. Martinem). Od Nového Města již nesa lodě vtéká Váh pod Hlohovcem do roviny, u Guty spojuje se s břetislavským ramenem dunajským, a proto další tok slove Váhodunaj. Do sou toku toho vylévá se u Šándoru Nitra, pochozí s vrchoviska turčanského i vstupující pak nad Novými Zámky do roviny.

V předním městě turčanském ve Sv. Martině odbyvala se dne 6. a 7. června 1861 důležitá schůze slovenská. V Mošovci narodil se dne 29. července l. 1793 slavný básník Jan Kollár. Z Rakěš pochází M. M. Hodža († 1870). Brumov nad Vlárou dal Moravě l. 1679 dějepisce Jana Středovského († 1713). Na skalních plochách okolí trenčanského viděti nápisy z dob římského císaře Marka Aurelia. Začátkem 14. stol. zařídil ze Slovenska zvláštní panství pověstný Matěj Trenčanský, nechtěje ugnati za krále Karla Roberta z Anjou. Různorečí stolice trenčanské proslulo Štúrem a Hurbanem, kteří se pokoušeli o to, aby se stalo na Slovensku novým jazykem spisovným. Trnava pro četné kostely, kláštery a věže druhdy slula malým Římem. Za Karla VI. a za Marie Teresie měla svou universitu, která l. 1777 do Budína a potom l. 1784 do Pešti přenesena jest. Novozámecký děkan Bernolák († 1818) pokusil se o povznesení Trnavštiny na jazyk spisovný. Český Březov jest rodiště Bohuslava Tablice.

6. Hron prýští na jižním svahu Královy Hole ve stolici gemerské; naprotiv Ostřehomu, rodišti sv. Štěpana, padá do Dunaje. Jediný přítok Slatinský jest poněkud znamenitý.

Nad horním Hronem leží Březno kde se l. 1806 narodil K. Kuzmany. — Popište směr toku hronského, všimnouce si tolikéž odchýlky od pravidelného běhu mezi Báňskou Bystřicí a Zvolení. Jakou polohu mají v Pohroní stolice zvolenská a těkovská? — O povýšení zvolenštiny na jazyk spisovný pokusil se Martin Hattala.

7. Ipola vyvěrá na j. svahu veporském, i plouží se pak tiše po přemnohých oklikách mezi nízkými břehy, začež Slovákům plouhavou slove. S Věprou k Sekyni jde směrem j., potom podlé balašovské Dármoty na z.; za Šahami, přijavši Krupinu, kroutí se opět k j. V pořiči její dělí se stolice novohradská a hontanská.

8. Tisa rovná se co do délky (180 m.) úplně veletoku dunajskému na půdě rakouské. Vzniká stokem Tisy Černé, pochozí s Černé Hory, a Tisy Bílé, k nimž se Viso přidružuje v ohybu na sz. U Nagy-Sölöše vniká do roviny velkouherské, po níž nesčíslnými oklikami loudavě se plouží ve směru z. ke vtoku Samoše; potom stejným způsobem ubírá se pod Sv. Martin západně, pak jz. k ústí Hernadu, jz. k Solnoku a konečně j. Pod Titelem pojí se s Dunajem. Splavnou stává se u Velké Sihotě.

Přítoky její po pravé straně:

- a) Borsova vzniká na sev. rozhraní stolic berežské a marmarušské. Směr jz.
- b) Bodročka, soutok Latorce a Laborce. Latorca vyvěrá na s. rozhraní stolic užhorodské i berežské a země haličské, pádíc potom obloukem na v. vypouklým k Munkačovu, kde vkročivši do roviny nabývá směru z., blíží se k Tise až na nepatrnou dálku. Laborca proudí s rozhraní uherskohaličského směrem j. k Zemnu, kdež v jeden tok s Latorcou splývá, přijavši malinko před tím v levo Uži, v pravo Ondavu s Toplou. U velikého Tokaje vtéká Bodročka do Tisy.
- c) Hernad má počátek ve stolicí spišské na v. úpatí Královy Hole, probíhá těsně údolím novoveské směrem v., obrací se nad Košicemi k j., přijav pak šaryšskou Tarcu, přibohzí od Prešova, ubírá se širší dolinou do roviny, na níž se k němu přidává z mongolské doby nešťastně pověstná Šajava, spojená s Římavou a Boldvou. Dvě míle na s. od Rožnavy nad Šajavou leží ves Kobeláňov, kde se dne 13. května l. 1795 narodil veliký Slovan Pavel Šafařík. Velká Revúca jest otčinou záhy zesnulého (1860) spisovatele „Květeny Slovenské“ Gustava Reusze. Z Římavské Báně posel l. 1769 Jiří Pal-kovič.
- d) Jáger vzniká na Hoře Býku nad městem stejného jména; dolním tokem činí rozhraní stolic boršodské a hevešské.
- d) Zaďva sbírá vody na úpatí pohoří čerhatského a materského, a vylévá se do Tisy u Solnoka. Nad středním tokem jejím slove krajina ještě podnes zemí Jazygův.

Které stolicé potiské hraničí s Haličí? Která z nich sahá nejdál do vnitřa Uher? Kterou probíhají řeky? Které hory rozkládají se mezi Zaďvou a Šajavou? Které mezi Turcou, Hernadem po jedné, Toplou a Bodročkou po druhé straně?

Na levém pobřeží vlévají se do Tisy:

- a) Samoš, soutok to Velké a Malé Samoše. Tato sbírá prameny své, Teplou a Studenou Samoš, na v. sibiňského Rudohorí, teče vedle někdejšího hlavního města sibiňského, t. Kluža, k sv., kde se k Samoši Velké přidává. Ta vyvěrá na pohoří rodenškém v sv. koutě Sibiňska, odkudž se valí na jz. U Déze dostává soutok směr sz., od kterého se však v půlcešti na s. uchyluje. Přijav Krásnou na levé straně splývá s Tisou.
- b) Köröš, soutok Bílé, Černé a Rychlé Köröše, ke kterým se přidružuje u Mezö-Turu Beretov. Rychlá Köröš, řečená jinak také Velko-Vasaradská, vzniká na vrchovisku teplé Samoše, i lze ji pro směr její považovati za hlavní pramen. Ústí u Černého Hradu. — U prostřed stepí mezi Krásnou, Beretovem a Tisou leží nejrozsáhlejší maďarské město Debrecín.
- c) Maruš vyvěrá na Hargitě, proudí obloukem na s. vypouklým k Maruš-Vasarhely, teče potom na z. pod Maruš-Ujvár, pak jz. pod Broos, a vine se konečně na z. Za Aradem se roztéká do ramen, z nichž jedno vchází

do Tisy u Segediny, druhé pod proslulou Sentou. Za přítoky má Maruš soutok obou Kokel, Bystrou, Střelnu a Černou po levém boku, po pravém pak Zlatou č. Araňoš.

V poříčí střelském stojí ves Gradiště, kde někdy stávalo hlavní město Dacie a sídlo Decebala krále, který v boji proti Trajanovi císaři poslyl panství i život, t. Zarmizegethusa. Nad Černou leží Vajda-Huňád, rodné sídlo Huňadovců.

č) Bega přichází s hory Rusky a teče umělým průplavem vedle opevněného Temešváru, Velikého Bečkereku a Titelu.

9. Temeš vzniká v horách střelských, potom tekouc po nesčíslných oklikách obloukem na s. vypouklým pod Opopou menším ramenem, a větším pod Pančovou se vpoustí do Dunaje.
10. Černá sbírá prameny z drsných údolí pod Mehadií; mezi Starou a Novou Ršavou pak tratí se v Dunaji ještě v omezi rakouském.
11. Olta sebravší prameny na sv. úpatí hory Hargity valí se k j., potom obtéká obloukem na s. vypouklým Brašovsko, pak směrem j. hory fogarešské, až konečně se průsmykem červenověžským prorývá z říše.
12. Seret vzniká uvnitř Bukoviny (43° v. d., 58° s. š.) ubírá se obloukem na s. vypouklým k pohraničnímu městu stejného jména. Vně hranic říšských vnímá Sučavu, Moldavu a Bystřici, vesměs přičozí z Bukoviny.
13. Prut má zřídla na Černé Hoře, odkudž se províjí těsninou zprvu na s. potom na v.; na rozhraní bukovinském obohacuje se pohraničnou Čeremoší, načež projde Bukovinu směrem vjv. jako Seret a Bystřice napřed pravým, pak i levým břehem opouští říši co řeka splavná.
- II. Dněstr protéká z počátku směrem s. těsninou nadsamborskou, potom pak pod Samborem a za ústím Stryje bařinaté roviny. Čím dále na vjv., tím více se kroutí po dosti hlubokém a místy lesnatém údolí. Na levé straně přijímá výtok jezer Komárenských, pak stejnosměrné řeky Strwiąż, Świerz, obě Lipy, Strypu, Seret a pomezí Zbruč, na pravé pak Stryj, Świecu, Lomnicu a stanislavovský stok trojí Bystřice. Jižní přítoky vesměs nosí plti, rovněž jako Dněstr sám, jenž na 45 mil délky i lodím jest splavný, ačkoli plavba po něm celkem jest nepatrná.

Kterak se má směr hlavní řeky východní Haliče k pomezí sv. a jz.? V čem jsou co do směru nerovny sobě dněsterské přítoky severní a jižní? Kde leží Sambor, Stryj, Halič, Stanislavov, Březany, Tarnopol a Čortkov?

- III. Styr s přítoky svými protéká severovýchodní úhel haličský pod Brody, tvoří bahna a opouští půdu rakouskou pod Šeurovicemi. Téměř o 44° v. d. a 52° s. š. stéká se s Pripcem, vedlejším to tokem dněperským.

Oblast moře Černého má kolem 9000 □m. z.; samo poříčí dunajské kryje 8356 □m. z.

Které země mají podíl v oúmoří Černém? Které náležejí pouze k poříčí dunajskému? Popište předěl vodstva dunajského na levém poříčí. Kde není patrného předělu? V jakých mezích zavírá se souvodí dněsterské? Popište území štyrské.

§. 46. *Oúmoří Německé č. Západní.*

- I. Rýn dotýká se říše r. toliko délkou $3\frac{1}{2}$ m., načež se plouží skrze jezero bodmanské. Pod Feldkirchem přijímá nejznamenitější přítok vorariberský, t. Illu. Jiný poněkud znamenitý potok, t. Acha bregencská vylévá se do samého jezera bodmanského. Bařinaté traty kolem ústí Rýna nad jezerem získala orba vykopáním odvlažovacích průplavů.
Oblast rýnská nepočítá plných 42 □m. z.
- II. Labe vyvěrá na nejvyšších slatinných pláních krkonošských na několika místech; hlavní „pramen labský“ jest nejmocnější (4424' n. m.). Valit pak se co bystřina horská vedle Dvoru Králové směrem jv. až k Jaroměři (772'); potom hrne se na j. k Pardubicím. Do Hradce Králové provázejí pravý břeh lesnaté i vzdělané výšiny; u Hradce (ideže Orlicu Labe pije) vyrovná se však i pravý břeh a řeka teče dále údolím úrodným na mli širokým, které se toliko v zátoce pod horou kunětickou zúžuje. Od Pardubic ubírá se Labe ke Kolínu na z. úvalem jen u Týnce sevřeným. Za Kolínem teče sz. k Nimburku, pak z. k Brandýsu a potom opět sz. až téměř k Terezínu, toliko u Roudnice vybočujíc na j. Od Brandýsa drží se vrchy pravého břehu až do Mělníka (440'), ano se skrovnými výmínkami až do Lovosic (425'), kamže se vleče Labe z Terezína ve směru z. U Lovosic vstupuje do vlnatého a lidnatého kraje horského, jež propítá celkem ve směru s. Pod Mělníkem nese lodě, vory již pod Jaroměří. Nad Hřenskem opouští Čechy levým, pod Hřenskem i pravým bokem.

Popište další běh.

Přítoky labské po pravé straně.

- Pod Pardubicemi výtok rybníků na východní straně hory kunětické rozestřenyh.
- Cidlina (Ljubica Bělá), přichází přes Jičín s lomnického vrchu řečného Tábora. U Chlumce stéká se s ní rybičná Bystřice, načež soutok na západ se stáčí.
- Mdlina č. Mrlina ústí se nad Nimburkem. I tato říčka odváží vody z několika rybníků.
- Jizera pramení na úbočí hřbetu jizerského, žene se částečně podél hranic k j., pak přes Semily a Železný Brod k sz., konečně vedle Turnova, Hradiště Mnichovského, Mladé Boleslavi a Benátek k jjz.
- Ploučnice má zřídla pod Ještědem, ústí pak pod Děčínem; směr zprvu

řz., pak vedlé České Lípy řz. Pod městem tímto obohacuje se výtokem několika rybníků doliny podbezdězské.

- d) Správa vzniká v okolí šluknovském a potom ihned přechází přes hranice české.

V Králově Dvoře nalezen jest l. 1817 Rukopis Královédvorský. V blízkém Miletíně narodil se l. 1811 K. J. Erben, v Josefově Bohuslav Balbín l. 1621, v Hoříněvsi V. Hanka l. 1791, v Hradci Králové pak l. 1808 Rokytanský a l. 1818 Tomek. Severozápadně leží na Bystrici Sadová, proslulá porážkou, kterou zde připravili Prusové vojsku rakouskému l. 1866. Z Heřmanic u Jaroměře pochází Albrecht z Waldsteina, pověstný vojevůdce ve válce 30leté. — Chlumec jest rodištěm V. Klicpery, Libice pak Sv. Vojtěcha. V Mladé Boleslavi zemřel l. 1572 Jan Augusta, první biskup jednoty bratrské, rodilý Pražan. Založeny daly jméno českému Linnéovi Adamu Zalužanskému († 1613). V Staré Boleslavi usmrčen jest sv. Václav dne 28. září l. 935.

Přítoky labské na levé straně:

- a) Úpa temení se pod Sněžkou, spěchá na řv. ke Trutnovu (ideže Trut pogubi saň liutu), pak vedle Úpice na ř., a konečně lučnatou dolinou na řz. k Jaroměři.
- b) Metuje prýští ze skal zámurských, vine se vedlé Náchoda na ř. k Novému Městu, odkud pak na v. teče k Josefově.
- c) Orlice (česká Beřva) sbírá nad Týništěm hlavní své prameny O. Divokou a O. Tichou. Dívka vzniká na uzle pohoří orlického a bystřického, valí se zprvu řv. na českém pomezí, a obrátivši se pak na z. vchází u Kostelce do prostrannějšího údolí. O. Tichá vine se od Králík těsninou řz. k Ústí, potom vedlé Brandýsa (kde se dne 14. září l. 1564 narodil slavný pán moravský Karel ze Žerotína) k z. a pod Choceň na řz. Po Vitavě jest Orlice nejvodnatější přítok labský.
- č) Loučná přichází od Litomyšle a Vysokého Mýta (A. V. Šembera, bratří Jirečkové); pod horou kunětickou padá do Labe.
- d) Chrudimka sbírá vody u Hlinska, u Pardubic končí po mucha patrnějších oklikách.

V Chrudími ukazuje na jistém domě tabulka, že se tam narodil dne 29. června 1793 Josef Ressel, vynálezce lodi šroubové. Z téhož města pošel výtěsný právník Viktorin ze Všehrd, jenž zemřel l. 1520 v Praze. Na hřbitově chrudimského chrámu sv. michalského odpočívá jeden z nej-
příčinnivějších buditelů národa našeho počátkem tohoto století, t. Jos. Liboslav Ziegler, před r. 1846 děkan a vikář chrudimský.

- d) Doubrava teče skrz několikero rybníků z okolí moravských Ždár řz. pod Týnec. Na čáslavském bojišti zvítězili l. 1742 Prušané nad vojskem rakouským. Kutná Hora slula druhdy přebohatými doly na stříbro, a bývala po Praze nejznamenitějším městem v Čechách, kdežto se zde na hradě královském často i sněmy zemské odbývaly. Zdejší kostel sv. pauny Barbory patří mezi nejvzácnější gotické památky stavitelství českého (stavitelův Matěje Rejska a Beneše Lounského). Odtud pocházejí Voel a Tyl. Bojiště kolínské proslulo vítězstvím Daunovým nad Pruským Bedřichem II. dne 18. června l. 1757. Na památku toho děje založila Marie Teresia vojskový řád M. Teresiánský. Okolí kouřimské, jmenovitě ves Lipany, zaznamenány jsou v dějinách českých krvavou bitvou ode dne 30. a 31. kv. l. 1434, kdy jednotou panskou zničena jest moc Taboritův i Širotkův.

- e) Vitava má dvojitý pramen: Vl. Teplou a Studenou. Teplá vzniká pod Planí na ř. i valí pak se, přijavši pod Liščí Loukou vodu Vl. Studené, přichází z Bavor, mezi oběma hřebenama šumavskými k řv. k Čertově Stěně nad Vyšším Brodem, kde tvoří nejznamenitější přečeje. Od V. Brodu teče nejvíce vlnatým údolím, podél 32° v. d.

brzy v pravo, brzy v levo vybočujíc, skrze Prahu (= místo lesní, ohněm vypálené, vypražené?) dle Humboldta rozestřenou po Čarohradě, Neapoli a Lisaboně na nejmalebnějším místě evropském, pod Veltrusy, odkudž se směrem v. ubírá, za místo, kde kolem r. 874 vystaven jest první chrám Páně v Čechách, zasvěcený sv. Klimentu, ke stoku Labskému. Od Rožemberka nese plť, od Budějovic lodě; plavba proti vodě místy jest přerušena.

Přítoky vltavské po pravém boku :

- a) Malše přitéká od úpatí Myslivny k Budějovicím. Na východě od Budějovic leží blíž Borovan dvůr Trocnov, kde se l. 1854 narodil Jan Žižka.
- β) Lůžnice vyprýstivši v okolí novobystřického teče do Rakous ke Gmundu *iz*, pak obrátivši se k *sz.* ubírá se k Třeboni a potom s. pod Tábor, kdež se obrací na *z.* Pod Týnem nad Vltavou ústí se. Nad Veselím obohacuje se výtoky přemnohých rybníků; pod Veselím přijímá Nežárku z rybníčného okolí jindřichohradeckého. Nežárka východními potoky stojí ve spojení s vodstvem dyjským. V Třeboni chová se přebohatý a pro dějepis český veledůležitý archiv staroslavny, ale již v 17. století vymřelá rodina Rožberská. V Lomnici n. se l. 1560 Šimon Lomnický. Po Štítném blíž Počátek nazýval se Tomáš Štítný, nar. l. 1325. Z Počátek samých pošel první historiograf moravský Pešina z Čechorod (19. pros. 1629), a z Řečice Kardašovy Boleslav Jablonský (Tupý).
- γ) Sázava („ladna“) sbírá vody u Žďár na Moravě; nad Davlí se ústí. Nad Šternberkem přijímá Blanici z *j.* načež brzy potom *sz.* směr svůj za z. mění. U Přibislavi ukazuje se Žižkovo pole, kde pověstný vojevůdce husitský skončil dne 11. ř. l. 1424. V Černých Budech stál klášter sv. Prokopa, vystavený l. 1039. Mnich Sázavský chronista z l. 1126—1162.

Přítoky vltavské po levém břehu :

- a) Otava („kriva, zlatonosna“) stéká z více potoků v údolí mezi Šumavou a horami kašperskými, teče *sv.* krásným údolím vedle Rabí až po Horažďovice, odtud v. pod Písek šíří dolinou; potom pak ubírá se těsninou *svv.*, nad ústím všelijak se vinouc. Z potoků jejích nejdůležitější jest Blаницe, vyvěrající na Liščí Louce. Okolí vodňanské dodává potoku tomu vodstvo z *zv.* rybníků. Na Otavě provozuje se živá plavba pltní. Při stoku řek zdvihají se na skalnatém vrchu rozvaliny hradu s památnou věží Zvikovskou (z doby římské?). Ve Strakoniciích narodil se l. 1704 Fr. L. Čelakovský, v Blatné l. 1807 Jan Pr. Koubek, v Husině nad Blanicí l. 1369 Jan Hus.
- β) Berounka nad Plzní Mže („strebrouosna“) zvaná, má prameny v Českém Lese v okolí tachovském, teče na v. do kamenouhelné kotliny plzeňské, pak na *sv.* pod Křivoklát, a konečně obloukem k *j.* vypouklým opět na v. pod Zbraslav. Z přítoků vynikají v pravo Radbuza („chladna“) přichozí od Domažlic, spojená před ústím s klatovskou Úhlavou č. Bradlavkou (tekoucí středním během v levo „Črna Lesa“, z něhož „vystupuje Skála“?), Úslava a Lítavka (s „brd vltorečných“).
- U Domažlic svedeny jsou bitvy l. 1040 a 1431, u Stříbra l. 1427. Nad Úslavou leží rodiště sv. Jana Nepomuckého, t. Nepomuky, s kostelem děkanským tomuto svatému ke cti vystaveným, kdež oltář na témž místě, na kterém prý stála kolébka sv. Jana. U samých Nepomuk na straně s. jest staroslavny zámek Zelená Hora, kde l. 1817 nalezen jest vzácný zbytek staročeského básnictví, známý pode jménem Libušina Soudu. V Křivčíně, vesnici mezi Radnicí a Rakovníkem narodil

se geniální rezbář V. Levý († 1870), jehož krásná díla v Římě, ve Vídni, v Praze a j. náležejí mezi nejlepší téhož druhu za doby naší. Staré Hutě, nejstarší železné hutě v Čechách, známé tolikéž pro pověst o Fridolinu, již slavný Schiller básnicky přepracoval. Nad Berouňkou na příkré skále stojí nejznamenitější hrad Karlův Týn č. Karlštejn, vystavený od Karla IV. se Sv.-Kateřinskou kaplí, jejížto stěny ozdobeny jsou mosaikou z drahých a polodrahých kamenů. Blíž Berouna na straně z. ve vsi Hudčicích narodil se dne 16. července l. 1776 Josef Jungmann, opodál v Žebráce l. 1772 a 1776 Vojtěch i Jan Nejedlý. Slané jest rodiště Dominika Kinského (1777) a Jos. Fryče (1804). Z Rakovníku pešel začátkem 16. století Sixt z Ottersdorfu. Ve Zbraslavi psal důležitou kroniku své doby Petr opat Zbraslavský († 1338).

- f) Ohře č. Oharka vchází do Čech z Bavor, teče od Chebu ke Klášterci na *sv.* zprvu údolím dosti prostranným, pak za Loktem úzkou skalnatou prorvou. U Klášterce podíná tok *v.* v širší dolině až pod Budyni, kde se na *s.* mění. Pod Teresínem se ústí. Pro nesčíslné okliky své přirovnává se Ohře k uherské Tise. Největší přítok její jest Teplá, dělíci pohoří řečené po ní od Lesu Císařského: ústí její jest v Karlových Varech (Kongres r. 1819).
V Chebě na rozvalinách starého hradu zdvihá se tak řečená Černá věž, pocházející prý z dob císaře Augusta. V městě tom zavražděn jest 25. února l. 1634 A. Waldštejn. V Lounech narodil se l. 1451 slavný stavitel Beneš řečený Lounský a v Libochovicích dne 17. pros. 1787 věhlasný fyziolog Jan Purkyně, v Třebenicích pak dne 2. list. 1766 slavný vojevůdce Jos. Václ. hrabě Radecký.
- g) Bělá, přichází z okolí mostského vlévá se za Stadicemi Přemyslovými v Ústí do Labe. (Bitva l. 1429.)

Oblast labská v rakouské říši obnáší 920 □m. z., omoří západní vůbec 962 □m. Odvrací-li se oblast tato od severu a západu následkem své plastiky, nečiní proto nemožným všeliké obcování s těmito stranami světa, nýbrž klade mu toliko jisté meze. *)

§. 47. *Omoří Baltické.*

I. Odra vyvěrá na líbavské planině blíž vesnice Kozlova v lesu řečeném Střelná, zvýší asi 1900' n.m. Odtud valí se *sv.* „chladným údolím“ téměř až na rozhraní moravskoslezské; potom, náhle se otočivši k *ju.*, teče úzkým, dosti hlubokým úžlabím vedlé Oder města (960') k Jasicím, kdež se v široké a úrodné dolině kravařské, již nezřídka zaplavuje, k prvotnímu směru *sv.* vrací. Přijavši za Bohumínem (590') Olsu, vstupuje v rybníčnaté krajině do Prus ve směru *sz.*

Popište další běh její. Kterak se má koryto její k pomezí zemskému? Přítoky oderské na levé straně.

1. Fulnecká Gručovka (obvod moravský).
2. Opava stéká nad Vrbnem (1650') z Černé, Prostřední a Bílé Opavy; potom se proudí ve směru *O.* černé *ju.* hlubokým údolím k 50' s. š., kde se obrací ke Krňovu (980') na *sv.* U Krňova pojí se s Opavicí, přichází ze *sz.* od Heřmanic a Abrechtic, i teče dále směrem téhož

*) Srovnej otázky v též příčině položené na str. 49.

přítoku dosti širokou dolinou pod Střebovice (615'). V mělké prohlubině opavské přidává se k ní Moravice, jediný to její znamenitější přítok, jenž sebrav vodu pod Vysokou Holí v tak řečeném Kotle (3700'), *ju.* k moravskému Fridlandu, potom *v.* k Roudnu a pak opět *ju.* pod Vikštejn běží, kde se k Opavě městu obrací. U staroslavného Hradce opouští na větším díle těsně úžlabí. Nedaleko ústí vliývá se do Moravice na levém břehu Hvozdnice.

3. Osoblaha protéká nejrozlehlejší obvod moravský a to směrem *v.* mezi Chlumem Biskupským a vsí Füllštejnem; potom obrátivši se *k sv.* opouští za městem stejného jména rak. půdu. U Krapkovic padá do Odry.
4. Nisa kladská přijímá na levém břehu Stěnavu, kteráž probíhá okres Broumovský v Čechách, pak na pravém břehu Vidnavu a Bělou. Bělá vzniká na Horách Sněžných, valí se k severu a pojí u Fryvaldova se Stařicí, přichozí od sedla ramzovského, i ústí v Prusích nad městem Nisou.
5. Nisa zhořilecká vzniká na *sv.* svahu ještědském, protéká okolí liberecké směrem *sz.*, a vychází z Rakous pod Hrádkem, tekouc na *s.* k Žitavě. Za hranicemi padá do ní na levé straně rumburská Mandava, na pravé pak fridlandská Smědá.

Přítoky oderské na pravé straně.

1. Jičinka, 2. Lubina, 3. Ostravice s Moravkou a Lucinou, 4. Olsa s Petrůvkou, vesměs podobny sobě směrem.

Ve vsi Hodslavicích na pramenisku potoku Jičínského narodil se dne 14. června l. 1798 veliký dějepisce a křísitel národa českého František Palacký, v Příboře nad Lubinou dne 20. pros. 1793 věhlasný topograf moravský Reboř Volný, ve Fridlandě dne 1. března pilný geognost Albin Heinrich, v Johannesberku dne 28. února 1790 něm. básník Jos. Christian sv. p. Zedlitz. Ze staroslovanského župního sídla, dnešní vsi Holasovic, ležící nad Opavou uprostřed měst Opavy a Krňova, pochází Pavel Křížkovský, jeden z předních znatelů národní hudby československé; z blízkých pak Vel. Herálovic první topograf moravský Josef Schwoy. Jan z Opavy vyvedl co farář lanškrounský a kanovník brněnský r. 1368 evangelium české perem v zlatě s miniaturami na rozkaz Albrechta III. Evangelium toto dal r. 1446 cis. Bedřich pro jeho velkou cenu a nádherné umělecké vyvedení v stříbre pozlaceném vázati. V nekdějším knížetství opavském, jež vzavši počátek l. 1278 již l. 1378 z užšího Opavska, z Krňovska a z Hlubčicka se skládalo, vnikl domácí jazyk český již začátkem 15. století, tedy dříve než v jiných krajinách československých, do veškerých listin zemských. Od r. 1486 stálo i Opavsko i Krňovsko, až zprvu mimo vůli, v politickém svazku se Slezskem. V Broumově nad Stěnavou dán opatrem Volfgangem Selandrem netušený podnět k 30leté válce.

II. Visla teče skrze Těšínsko ke Strumění severně, pak co řeka pohraničná východně za Dědice, a opět severně pod Osvětim. Potom protéká Krakovsko ve směru *v.* až pod Stanislavice; odtud jest opět řekou pohraničnou. V Krakově stává se splavnou.

V městě Skočově narozen jest dne 20. pros. l. 1576 Jan Sarkander, jenž mučen byv pro víru svou skonal v Olomouci dne 17. bř. 1620. Za blahosl. prohlášen jest dne 6. kv. l. 1860.

Z levých přítoků viselských dotýká se a to levým bokem jediná Přemcka půdy rakouské mezi Myslovicemi a Osvětimem.

Z pravých přítoků, které mají bystrý spád, avšak na větším díle nestálou vodu, v Rakousku znamenité jsou:

1. Pohraničná Bjála.
2. Meridionální Sola, splavná pltem od Žyvce. Ústí v Osvětimě naproti Černé Přemce.

3. Kósmá Skáva. Ústí pod Zátorem.
4. Rába. Horní běh *sz.* v těsném údolí; další *sv.* otevřený. Bochně.
5. Dunajec, od Nového trhu ptem splavný, s Popradem obklopují východní Vysoké Tatry; pod Starým Šaczem se spojivše tekou nosice již lodí *s.* obloukem poněkud na *v.* vypouklým; na blízku Tarnova přijímají Bjálu; u ruských Opatovic splývají s Vislou.
6. Visloka přichází od proluky dukelské; zřídla i ústí mají týž meridián. Větší část řeky ptem splavná.
7. Sán, nejmočnější přítok viselský, stéká s vrchoviska dněsterského směrem *sz.* k Sanoku, kdež se stává ptem splavný; potom vine se k *s.* asi 5, a pak k Přemyslu na *v.* asi 7 mil. Za Přemyslem opodál jde, jsouc již i lodím splavný, prvotným směrem k Visle. U Jaroslavi vstupává do roviny; pod Seňavou vlévá se do něho řešovský Vislok.
8. Bug vzniká v lesích gologórských a zložovských, přijímá lvovský potok Poltev a pak se ubírá podél 42° v. d. do Rus, stav se splavným od Sokala i lodím.

Oumorí baltické v Rakousku obnáší 880 □ m. z.

Popište rozvodí mezi Poodřím, Povislím, Podunajím, Podněstřím a Podněpřím. Do kolika moří vylévají se řeky rakouské? Kterak se mají k sobě jednotlivé oblasti mořské? Kolik □ m. z. obnášejí umorí severní, a kolik jižní? Popište předěl mezi vodstvem severním a jižním. Které hlavní řeky rakouské vznikají vně hranic říšských? Které se toliko ústí v Rakousku? Kolik jich náleží říši celým během? Které řeky vůbec jsou sp'avné?

§. 48. *Znameníější vody říšské s podzemskými výtoky více méně neznámými.*

Na *s.* pod krajinskou Sněžkou prostírá se za střední vody $\frac{3}{4}$ míle dlouhé a přes $\frac{1}{2}$ míle široké jezero crknické, jehož přítok i odtok děje se 20 většimi a nesčíslnými menšími nálevkovitými otvory. Hladina jeho brzy vystupuje, brzy na delší čas klesá. L. 1834 vyschlo jezero docela. Okolní obyvatelé používše té doby na zvětšení otvorů odtočných získali značných trat pudy orné. V jezeře jsou 4 ostrůvky; na jednom rozkládá se vesnička.

V kotlinách a dolcích krasových v charvatské Hranici jest drahně menších řek, které v čas přívalů deštových náhle se rozvodňují, ješto ponory jejích přibývající vody toliko ponenáhlu pohlcovati mohou. Nejznačnější takové řeky, jež se na větším díle bezpochyby do moře Siného vylévají, jsou tyto:

1. Lika, ze všech nejdelší, sbírá vodu na rovině u Medku, obohacuje se u Gospiče Novčici a Jadavou, a teče na *sz.*, kdež se pod Kosinem ztrácí.
2. Gačka (Gadžtica) protéká kotlinu severnější v témž směru jako Lika; u Otočca se dělí v několikero ramen, z nichž větší díl v jezírko se sbírá a u dědiny Švice se ponořuje pod hřmotným vodopádem.
3. Krbava provlažuje jeskynatou kotlinu ležící na *v.* od Liky.
4. Otuča protéká *juv.* kotlinu velebitskou a mizí u Gródčace.
5. Korenica, na *j.* straně vrchoviska Korany, jde prý za Plešivici pode jmenem Klokot k Uně.

6. Dobra v okrese pluku ogulinského ponořuje se vícekrát; ústí se nad Karlovcem v Kupě.

§. 49. *Seřadění vod stojatých.* Která jezera leží v severních Alpách vápencových a po které jejich straně? Která provázejí jižní úpatí vápencových Alp jižních? Která se rozkládají mezi jižními Alpami vápencovými a Alpami prahorskými? Která leží po úkraji alpských předhoří? Kolik jezer znamenitějších počítá území krasové? Kolik pak krajiny karpatské? Po jakém území rozestupují se rybníky jihočeské? Jakým směrem rozestírají se rybníky po pravém Polabí? Která jezera náležejí k oumoří jaderskému? Která k oblasti moře černého? Které oumoří rakouské nemá jezer, avšak mnoho rybníků? Jaký rozdíl jest v též příčině mezi pravým a levým Podunajím? a jaký mezi západními a východními zeměmi rakouskými? Kde leží jaké jezero na hranicích říšských? Na kterých jezerech koná se plavba parolodní?

Hlava třetí.

P o d n e b í.

§. 50. Kolmá členitost povrchu říšského, zvláště pak směr pohorí, dolin a údolí, jakož i zavřenost a otevřenost nížin a krajin mění pravidelnost v rozlehlosti pásem a pater teplotních (str. 27.) na území tak veliké říše dosti patrným způsobem. Avšak nemalá část této změny také na tom závisí, že vedlé atlantského oceánu středozezemské a baltické moře hluboko do Evropy vnikají aneb ji obklopují. Tak se stává že isothermy (čáry jednotejného průměru roční teploty) od směru zeměpisných paralelek značně se odchylují, na západě zabíhajíce daleko na sever, na východě pak končíce v krajinách o mnoho jižnějších. Nejzjevnější věc tuto znamenati lze isothermou 7° R., která z dolin české Oharky přes Olomouc na Moravě se táhne k nízkému odnoží karpatskému v Uhrách. Celkem platí za pravidlo, že má teplota tím více ráz kontinentální, čím více leží krajina jihovýchodněji, je-li zároveň nížinou. Severovýchodní Halič odchyluje se jenom poněkud od tohoto pravidla za příčinou svého svahu k severovýchodu. Nejpříkřejší rozdíly v teplotě ročně objevují se na velké nížině uher-ské, kde parno někdy vystupuje k 42° a zima — 22° dosahuje. Čím jest podnebí kontinentálnější, tím více bývá suché; krajiny západní mají celkem největší vlhkost. U věci působí vedlé lesnatých horstev rozhodně vlhký jhozápadní vítr evropský. Na kontinentální povaze teploty zakládá se tolikéž stepnatý ráz vých. nížin uher-skoslavonských a travnatých krajin východohaličských. Nízké krajiny středomořské mají krátké zimy, málo sněhu a ledu, deště jarní a podzimní, léto suché, vítr jižní teplý (föhn = jug). Hospodářství polní za takového věcí stavu závisí mnoho na umě-
lém zvlažování, koná se na malých územích, avšak způsobem za-
hradnickým, více přičiněním rukou lidských, méně pomocí doby tka,
kterého tedy hospodář zde tolik nechová jako v krajinách sever-
nějších. Vlhčí země tak řečeného pásu středoevróp-

ského mívají deště nejvíce letní, dopouštějí polní hospodářství na územích rozsáhlejších a pomocí pluhu. Za to však bývá zde rostlinstvo více listnaté a lupenaté, které nedává tolik semene, jako v krajích středomořských. Sklizení žně děje se rychle. Vůbec žádá způsob hospodářství polního chování domácího dobytka, tudy pak zase šetření luk. Vlhkost půdy nutí k odvlažování. Střídání čtvera ročních počasí jest tu nejpravidelnější. V jihozapadním cípu této části zemí (v Tyrolích, v jižním Štýrsku a v Krajině padávají kroupy nejčastěji). Bouřek mívá nížina uherská nejvíce (až 28 do roka), okolí vídeňské nejméně (počtem 11—15).

§. 51. Květenu středomořskou (pásu a patra listnatého stromoví stále zeleného str. 27.) značí olivy, citrony, pomeranče, fíky, mandle, kaštiny, moruše; boby, čočky, artyšoky; rýž, kukuřice; šafrán, sladké dřevo, tabák. Rostlinstvo středoevropské (pásu a patra stromoví jen v létě zeleného, str. 27. a 28.) má vedle svého stromoví lesního mnoho druhů jabloní, hrušek, slivoní a třešní, a mimo starodávné rody obilí také hojně zeleniny (zelí, řepu, mrkev, křen, kmín a hrách). Vinná réva vyniká svým plodem; zemčata, len a konopě zvláště v severnějších krajinách zdomácněly.

§. 52. Avšak i v příčině zvířeny rozeznáváme stále zeměpisné pásy a patra, ačkoli i tu za působením lidským mnohá zvířata (jako pes, kůň, skot, brav, prase, kočka a j.) také v zemích zdomácněla, kde původně byla dokonce neznámá, i naopak zase za mýcením lesů a vůbec za zvelebováním půdy zemské a šfřením sídel lidských přemnohé zvíře z původního domova se ztratilo. Činíme však především rozdíl mezi zvířenou mořskou a pak zvířenou suché země i sladkých vod. Hledíce k pásům zvířeny, dělíme říši rakouskou na tři. První pás náleží k samému moři středoziemskému, jež značí korál červený, který se u Šibenika v Dalmácii na dnu mořském vyskytuje. Druhý pás totiž středomořský označují netopýři, pěvné ptactvo, hadi, ještěrky a brouci pryskyřníkovití. Z větších toho pásu ssavců jest šakal v Dalmácii domovem. Kras má sedmero macerátů z pokolení mlokův, kteří v temnotě vod podzemných živoří. Třetí pás, t. středoevropský, různí se ode druhých velikým bohatstvím na střeplce a dravé brouky, kromě toho pak hojnějším počtem hloďavců ve východních zemích. — Co do pater mají hory alpské nad čarou stromovou zvláštní svou zvěř, t. sviště, zajíce alpské a kamzíky, kdežto Karpatám vlastní jest svišť polský. Na nejvyšších výšinách žijí pavouci a hmyz.

Vůbec seřaďují se v Rakousku ssavci do 90, naháči do 61, ptáci do 319, ryby do 377 a hmyz do 13.000 rodd. Mezi brouky známých jest 5000, mezi motýly 2000 a mezi muchami tolikéž 1000 druhů. Počtu ostatních tříd živočichů nelze posud ani odhadnouti.

Hlava čtvrtá.

N á r o d o p i s .

Č á s ť p r v n í .

Historický úvod.

§. 53. Území mocnářství našeho nebylo nikdy obydleno od jednoho národa; i trvalo mnoho věků, než se jen zhruba rozdělili nynější národové o dnešní své vlasti; menší pak změny ve hranicích jejich sídel dály se po všechny časy až do nejnovější paměti.

§. 54. *Doba asi z r. 2000 do r. 500 př. Kr.*

Domýšlí se, že prvověké zalidnění Evropy vůbec, a tolikéž i zemí mocnářství našeho dále se daleko před l. 1500 před Kristem trojím, častěji protrženým proudem z Asie.

Jižní proud, co do doby nejmladší, dotýkal se ostrovů a břehů moře středozemského, nezanechav však po sobě téměř nijaké stopy v území rakouském, ač nepřišli-li Veneti po moři.

Proud střední zanesl nejstarší obyvatele evropské, od mnohých autochtony zvané, do jihozápadních končin evropských, a tož prý Ibéry do zemí pyrenejských, Ligury a Venety (?) do severní Italie, a Rasenny do krajin středoalpských. Za nimi přistěhovala se čeleď italská na polouostrov později po ní jmenovaný. Asi téhož času usazovali se Celtové v hořejším Podunají a v krajinách západnějších; právě Podunají střední s příležičnými zeměmi na západní části polouostrova balkanského dostalo se do rukou čeledi illyrské, totiž Pannonům, Istrům, Liburnům, Dalmatům a j., jejichž jména z části podnes plynou v ústech našich. O právě dolní Podunají rozdělili se rozličné větve Dákův čili Getův s pobratřenými jižnějšími národky thráckými.

Třetí proud zahrnoval v sobě zvláště kmen germanský a slovanský usazující se jižně podél národů finských (čudských) a skythických, kteří prý zatlačeni jsou do severovýchodních končin evropských, sídlivše dříve až prý i v zemích českých.

Nesmírné močálovité „lesy hercynské“, rozkládající se po levém Podunají, a pak hory karpatské dělily tedy národy přistěhovavší se do Evropy podél vod dunajských od národův germanických a slovanských, přišedších sem z Povolží.

V této rozloze národů udály se však časem znamenité změny.

§. 55. *Doba od r. 500 do r. 200 př. Kr.*

Hlavním sídlem čeledi celtické byla Gallie; z které prý kdysi vyšedše Bojové vnikli do Čech, jako do Moravy Tektosagové, do východních zemí alpských Tauriskové a do Meziříčí drávského a sávského Skordiskové. Stýkaním pak se jiných větví celtických s narůdky illyrskými povstali prý míchaní národové t. karnický a japoďský kolem vrchoviška řeky Sávy. Byla tedy za věku toho čeleď celtická v držení největší části dnešního území říše naší, ačkoli koncem století IV. i levé dolní Podunají opanovali Dákové.

§. 56. *Doba od r. 200 až asi do narození Páně.*

Během posledních dvou století před Kr. podmanili sobě Římané pravé Podunají, z Čech a z Moravy pak vypuzeni jsou asi l. 60 př. Kr. celtičtí obyvatelé, a na jejich místech usadili se národové germanští, jmenovitě Markomani a Quadové; do Pottisí pak vrazili od východu sarmatská Jazygové, dělíce tudíž Dáky od Germanův v levém Podunají.

§. 57. *Doba po nar. P. do r. 274.*

Zatím zřímáněni jsou téměř veškerí národové celtičtí a illyrští, ano i u Dákův započato římaněni samým domácím králem Deceballem (81—106 po Kr.), v němž důrazněji se pokračovalo potom pod panstvím římským (106—270 po Kr.). Románské toto símě (Rumuni) se uchovalo podnes přese všechny další změny v panství.

§. 58. *Doba od r. 274 do r. 376 po Kr.*

Koncem 1. století po Kristu tlačili se germanští Gothové (Ostrogothové a Visigothové) na jihovýchod, slovanské národy po cestě si podrobující, i založili velikou říši gothskou, když i Dácii Římanům odňali l. 274. Podobalot pak se po celé století (274—376), jakoby se o země nynějšího císařství našeho měli podělití Římané a nadzmnění národové germanští, a jakoby Dunaj mezi nimi měl činiti hranici.

§. 59. *Doba od r. 376 do r. 475 po Kr.*

Tu přihnuli se nenadále čudští Hunové, vedeni králem Balamirem (l. 375). Národové germanští, kteří nevyhnuli, jsou

jími podmaněni, ano dílem i na jiná místa přesazeni. Říše hunská rozpadla se po smrti Atily nejmocnějšího krále, když se l. 455 germánské větve protiv nadvládě Hunův vzbouřily; načež tito ucouvli na východ.

Tehdáž pak opanovali Gepidové kromě Zátisí uherského nynější Sibiňsko s pozůstatky pořmanělého obyvatelstva; Panonie stála v rukou Ostrogotů; uprostřed mezi oběma těmito národy zachovali se doposud zbytkové Jazygův; na půlnoci od těchto národův bydlili za Dunajem Rugové v nynějších dolních Rakousích a snad také na Moravě, odkudž zmizeli Quadi, jakož i Markomané z Čech, anižby bylo povědomo, jakým způsobem se to stalo. V Uhrách při samém Dunaji seděli Skirové a Turcilingové a za nimi půlnocně příbuzní s nimi Herulové, od těchto pak ještě dále na východ v hořejších Uhrách Longobardi. V Pojíní vystupují o něco později Bojoarii č. Bavoři, za Lechem pak Alemané. V této době hledá se i počátek příchodu plemene českého do severních částek Čech a Moravy. Celkem může se však věk ten nazvati věkem čeledi germánské.

§. 60. *Doba od r. 475 do r. 895.*

Léta 475 vytáhl Odoakar, pochozí asi z větve skirské, v čele četných vojsk germánských protiv Římu, načež říše západorímská jest vyvrácena. Za Odoakarem dobyl zbytkův západorímských ostrogotský Theodorich; brzy pak po pádu říše ostrogotské dobývali řeckého exarchátu Longobardové, zničivše právě (l. 567) panství Gepidův. V místa od menších těchto germánských národův vojenských opuštěná usazovali se Slované v podruží čudských Avarů, nad nimiž panoval mocný chagan Bajan (l. 560—603). Avšak pomocí výtečného vůdce Sama, přichozího l. 623 do Čech z říše franské za přičinou kupectví, zprostili se Slované jha avarského i založili první slovanskou říši l. 627—662. Avarové obrátili se potom proti říši východorímské, rozličné země loupíce. V těchto nesnázích císař Heraklius, zaneprázdněn jsa tolikéž jinými nebezpečenstvími na východě od šířícího se muhamedanství, hledal pomoci k zachování a zalidnění zloupených krajín u Slovanů v Bílém Charvatsku, podáváje jim Dalmácie k držení pod vrchním panstvím císařů. Tak dostali se Charvaté do jižních krajín naší říše a brzy po nich i Srbové. Celý národ jakýs, veden pěti bratřimi a dvěma sestrami z knížecího rodu svého, zdvihl se na zavolání toto z oné pravlasti slovanské, a prošel nejspíš zeměmi pobratřených Slovanův Samových, dobyl na Avarích boji několikaletými největší části provincie dalmatské, i usadil se v ní okolo r. 634, nazýván v nových těchto sídlech obecným jmenem Charvatů. Nedlouho potom jiný národ slovanský v Bílém Srbsku, spravovaný dvěma bratřimi, kteří se po smrti otce svého rozdělili v panství, opustil jednou polovicí vedením jednoho z těchto knížat, starou svou vlast za Tatrami, a přitáhl žádat sobě nových sídel v říši řecké. Srbům tímto vykázána jest

nejprve jistá krajina v Macedonii, s kterou však nejsouce spokojeni, dali se po krátkém čase na zpátečné stěhování přes Dunaj; konečně pak obrátili se po žádosti císaře Heraklia též proti Avarym, a dobytve na nich ostatku Dalmácie i části Moesie, usadili se v sousedství příbuzných Charvatů. Tito sami pokračující v boji s Avary, dobyli na nich celé části Pannonie mezi řekami Dravou, Savou a Dunajem. A jelikož dávno před tím z vnitř Ruska dnešního i do Dacie byli Slované vnikli, utíkající před Avary a pak stojíce po zboření moci avarské pod panstvím odnárodných Bulharů, skončilo se Charvaty a Srby valné stěhování Slovanův na půdě rakouské.

Byly tehdaž země mocnářství rakouského osazeny Slovaný až na menší jihozápadní cíp, kde mimo chatrné zbytky rasenské živel germanský tu se zmáhal proti Slovanům, tam zápasil se živlem latinským.

§. 61. *Příchod Maďarů.* V době panujícího nepřátelství mezi říší velkomoravskou a východofranskou spojil se l. 892 král Arnulf s čudskými Maďary proti Moravanům. Maďari vnikše l. 895 mezi Bulhary a Moravany opanovali Pannonii l. 897 a brzy potom i země pod Enží, učinili konec říši velkomoravské asi r. 907 a odňali Bulharům panství nad někdejší Dacíí. Hlavním sídlem jejich stala se veliká rovina podunajská.

Příbytím Maďarů rozděleno jest mocnářství naše v hrubších rysech mezi dosavadní jeho hlavní čtyři čeledi: románskou, germánskou, slovanskou a maďarskou.

§. 62. *Kolonisace.* Národové germanští jsouce jakožto předchozí Slovanův více na blízku vzdělanějším národům evropským, totiž Řekům a Římanům, s nimiž napořád stáli v užším spojení než východní národové rakouští, pokračovali tolikéž sami ve vývoji i duchovního i tělesného živobytí rychleji než Slované, Maďari a Rumuni, nabývající tudyž důraznější moci politické a zvláště průmyslové a obchodnické. Protož usazování jsou Němci, Sasové a Švábi, od panovníkův východních a jiných velmožů, buď za příčinou seslání moci knížecí, buď pro zvelebení průmyslu a obchodu, aneb na zalidnění krajín válkami zpustlých, s rozličnými výsadami tu v rozsáhlejších, tam v menších skupinách mezi Slovaný a Maďary. Dálo se to nejvíce v době tažení křížových (1100—1272), a pak za Marie Teresie v l. 1765—1776 a za Josefa II. v l. 1784—1789.

Židé nacházeli útočiště nejvíce v zemích slovanských zvláště v době křížáckého hnutí. Mimo to přijímání jsou v zemích uher-ských Srbové, když nechtíce snášeti jha tureckého utíkali se k severním nepřítelům Turkův. Tak se dostalo 50.000 srbských rodin do Banátu a do Srému za Matiaše Korvina, k nimž přibýlo za Leopolda I. ještě 36.000 rodin. Za Ferdinanda I. a po něm

vykazována jsou sídla podél západních hranic uherských Charvatům z Turecka utíkajícím.

Cikáni přistěhovali se do Uher a do Sibiňska l. 1417 za císaře Zikmunda.

Část druhá.

Dnešní sídla hlavních národních kmenů rakouských.

§. 63. *Čeleď románská.* Co do rozlohy zeměpisné dělí se čeleď r. na dvě části, západní a východní.

Romané západní obývají v jižním cípu Tyrolska, kdež sedí vedle sebe dva národové, totiž Vlaši a Ladini. Ladinům náleží část údolí fassanského se sousední horskou krajinkou severovýchodní; v ostatku obývají Vlaši. Kromě toho bydlí však také ve městech námořských, ve kterých drží vrch ve věcech veřejných na základě politického rozvoje předešlých věků.

V kterých zemích mají sídla Vlaši, a v jakém počtu? (Viz tabulkový přehled B.)

Romané východní čili Valaši aneb Rumuni mají v držení větší část Sibiňska s pokrajím okolních zemí.

Ve kterých zemích bydlí tedy? a v jakém počtu? (V. t. př. B.) Která pohoří probíhají jejich sídla? Jest která řeka výhradně rumunská?

§. 64. *Čeleď germánská.* Tato čeleď zastoupena jest nyní v mocnářství našem jedinými Němci.

Co do rozlohy rozeznává se trojí způsob jejich sídel.

1. Hlavní skupení rozkládá se mezi parallelkou ortleskou ($46^{\circ} 80'$) a budějovickou (49°), pak mezi říšským pomezím západním a východním pomezím rakouským a štyrským. Přes hranice tyto zasahuje a) bolzanský polouostrov v Poadíží, b) kosmý pruh rozestřený podél západních hranic uherských mezi Sv. Gotthardem a Břetislaví, avšak protkaný všelijak charvatskými ostrovy, c) polouostrov jindřichohradecký. Naznačených hranic nedosahuje dotčené skupení v okolí budějovickém, znojemském a břeclavském.

Kterých zemí, kterých hor a řek týká se toto skupení?

2. Mezi vrchovisky řek Vltavy a Odry prostírá se německý oblouk pohorský, slovanskými sídly toliko u Domažlic a u Náchoda protržený. Největší šířku má mezi Plzní a Ašem, mezi Mělníkem a Šluknovem v Če-

chách, a pak na Moravě a ve Slezsku mezi Litovlí a Osoblahou. Německé horní Polabí v Čechách, jakož i okolí měst Vítkova, Oder, Fulneka, Nov. Jičína a Bilovce na rozhraní moravskoslezském mají značnou podobu polouostrovů.

3. Ostrovy německé rozptýleny jsou po veškeré téměř říši.

Sam počítáme:

- a) ostrov svítavský a b) ostrov jihlavský, oba na rozhraní českomoravském. Svítavský odloučen jest od pohorského oblouku německého těsnou úžinou slovanskou mezi moravským Šilperkem a českým Landškrounem;
- c) ostrov budějovický v Čechách;
- č) oba ostrůvky v okolí Nové Páky na vrchovisku Cidliny;
- d) ostrov brněnský s blízkými ostrůvky novorousínovskými;
- ď) ostrov olomoucký se západnějším ostrůvkem skřípským blíž Konice;
- e) souostroví hilské v Těšínsku a pomezí Haličí;
- ě) dvouostroví spišské a abaujské;
- f) dvouostroví křemnické na rozhraní stolic nitranské, těkovské a turčanské;
- g) ostrov mukačský;
- h) rozsáhlé souostroví bákoňské a budínské;
- ch) brodadné ostroví dolnopannonské s roztroušeným ostrovím báčským;
- i) velkoostroví temešské;
- j) ostroví krásenské;
- k) rozlehlý ostrov sibiňský;
- l) ostrov brašovský (Burzenland);
- m) ostrov byatřícký (Nösnerland);
- n) ostrov kočevský.

Mimo to jsou Němci domovem a to ve značném počtu ve všech téměř znamenitějších a hlavních městech, zvláště v zemích slovanských; vyjmouc toliko Dalmácii. Kolik Němců počítají země předlitavské a kolik salitavské? (Viz tab. B.). Kolik země české? Kolik země alpské? Kolik haličské? Jak se má počet Němců v těchto zemích a skupeních k oplošnosti?

Veškeré obyvatelstvo německé víže tíž spisovný jazyk, jakož neméně i uvědomění národní jednoty. Nicméně dělí se od sebe tolikéž původem a podřecím, a to nezřídka patrně odchýlným, na šestero odvětví, totiž na odvětví švábské, bavorskorakouské, franské, hornosaské, sudetské a dolnosaské. Ve Vorarlberku přebývá odvětví švábské, v ostatním hlavním skupení jakož i v Kučevsku bavorskorakouské. V Českém Lesu a nad Ohří sídlí odvětví franské a v Rudohoří hornosaské; sídla odvětví sudetského udává dílem sám název, dílem sluší k nim hlavně ostrov svítavský, abaujský a turčanský; na ostrově křemnickém a spišském a pak v Sibiňsku bydlí odvětví dolnosaské. Jinde jest německé obyvatelstvo mícháné.

Spisovný jazyk německý jest jazykem císařského dvoru, v Předlitavsku též jazykem ústřední vlády i říšské a nejvíce i vlád zemských; panuje však také v řízení vojenském; nad to pak převládá zvláště v zemích severnějších ve veřejné správě a při vyšších soudech, na vysokých a středních školách, jakož i na tele-

grafech a ve světě obchodnickém, jsa nejrozšířenějším v říši z doby Marie Teresie a Josefa II.

§. 65. *Čeleď slovanská.* Slované dělí se co do rozlohy zeměpisné na Slované severní a jižní, co do jazyků pak, sobě ovšem tak příbuzných, že téměř k nářečím se podobají, na patero národů, t. na národ českoslovanský, polský a rusínský, pak na národ slovinský a srbsko-chorvatský. Nad to bydlí několik osad bulharských v Banátě a v Sibiňsku.

1. Národ českoslovanský má přede všemi jinými národy rakouskými nejrozlehlejší zaokrouhlené území v držení, na kterém se hlavně zavírá i co do počtu svého. Vyjmouc pak něco přes 50.000 sousedících Moravců v pruském Slezsku, může se o něm rovněž tak jako o národě maďarském a slovinském říci, že jest národem jediné rakouským. Pruh sídel jeho prostírá se kosmo mezi pohořím tepelským v Čechách (31° v. d.) a pohořím čerhatským v Uhrách; na západě zasahuje nejdále v okolí domažlickém, na východě pak dotýká se ve způsobě rozvětveného polouostrovní prešovského (Šotáci) až samého Použí rusinského (ke 40° v. d.). Nejsevernější jeho částky leží blíž Liberce v Čechách, nejj jižnější u Nových zámků v Uhrách. U prostřed národopisného pomezí severního rozkládá se mezi Němci a Poláky polouostrov moravsko-slezské, a sice k hlavnímu pruhu ve směru opačném.

Počínajíce v Českém Lesě u Domažlic jdou jižní hranice českoslovanské až po Užhorod čtverým obloukem vypouklým na jih, totiž českým obloukem budějovským, moravským obloukem znojemským, velikým obloukem slovenským a konečně obloukem zemenským. Hranice severozápadní postupují z Českého Lesa vedlé Domažlic, Plzně, Manetina a Louna k Litoměřicím. Hranice severní táhnou se od Litoměřic na Ještěd obloukem vypouklým na jih; s Ještědu jdou ve směru jihovýchodním až pod Sv. Kopeček u Olomouce, vysílajíce na sever polouostrovy semilský a náchodský. Za Sv. Kopečkem postupují ve směru východním až k uherskému měšťtysu Staré Vsi nad Dunajcem (38° v. d.), kde se rozbíhá polouostroví prešovské. Mimo dotčený polouostrov moravsko-slezský znamenatí jest na tratě poslední polský polouostrov novotřzský, na vrchovisku dunajeckém zasahující do sídel slovenských.

Co do nářečí dělí se národ český na trojí odvětví, na české totiž, moravské a slovenské. Odvětví české jest domovem v Čechách, vyjmouc pohraničný pruh mezi německými ostrovy svítavským a jihlavským, a pak na Moravě v západním cípu za Jihlavou a Znojmem. Odvětví moravské bydlí v Čechách na dotčené tratě pohraničné, pak na Moravě vedlé nadřečeného cípu českého a sídel slovenských, ležících na východě od Radhoště, Hostýna, Napajedel a Podivína. Kromě toho náleží k odvětví moravskému část západního Těšínska a východního Opavska. Moravcům západním říká se Horáci, středním Hanáci, východním pak Valaši a Laši. Posledního názvu dostává se i sousedním Polákům v Těšínsku. Odvětví slovenské sídlí tedy na jihovýchodní Moravě, na Slovensku a poněkud i v Rakousích. Odvětví české jest nej-

probudilejší a co do počtu nejmocnější. Odvětví slovenské jest nejrozlehlejší; nářečí jeho blíží se k polštině ve Spiši a Šáriši, k maloruštině pak v Abauj-Torňansku a v Zemnensku. Těmto dvěma odvětvím náležejí tolikéž rozptýlené československé ostrovy, jakož jsou:

- a) okolí stříberské,
- b) znamenité souostroví kolem dunajské zátoky mezi Ostřehomem a Budínem,
- c) ostrov blíž Nového Sadu ve Vojvodině,
- d) ostrovy jihobanátské,
- e) souostroví čabské mezi Köröši a Maruší,
- f) několik ostrávků kolem vrchoviska Bereťova
- g) a jiných menších v Posamoší, v Potisi, ve východní Haliči, ve Slavonii, v Hranici a v Rakousích.

Nenepatrný počet Čechoslovánův jest roztroušený po jinonárodních městech za všelikým více méně stálým zaměstnáním veřejným i soukromým. Jazyk český nabývá přirozeného práva svého ve veřejném životě zvláště během posledních tří desetiletí se znamenitým prospěchem. Čechy jsou v té příčině daleko před Moravou, Slezsko však zase za Moravu daleko v pozadí zůstává. Podobné postavení má československý jazyk na Slovensku.

Veledůležitý krok ke skutečné rovnoprávnosti národní učiněn na poli jazyka českého v měsíci červenci l. 1871, když Jeho Veličenství císař pán (dne 22. července) dal plnou moc tehdejšímu ministru vyučování Jos. Jirečkovi naříditi, aby státní úředové v Čechách se školními radami okresními jakož i se školami samými dopisovali si v řeči, která jest jazykem okresův a škol, jichž se týče.

Které ostrovy německé nacházejí se v území československém? Karpatská část Čechoslovánův méně se stýká se sídly německými nežli Čechoslováné obývající na vysočině českomoravské. — (Viz tab. B.). Kolik Čechoslovánů počítá se v Předlitavsku? Kolik v zemích koruny české? Jaký jest v obou případech poměr počtů mezi Němci a Čechoslovany? Jak se má počet Čechoslovánův v koruně české k oplošnosti? Jak se má plocha obydlená Čechoslovany k ploše obydlené Němci v jednotlivých zemích koruny české?

2. Poláci, co do řeči a sídel Čechoslovánům národ nejbližší, sedí pohromadě mezi Bohuminem, Lysou Horou, Novou Vsí, Duklou a Jaroslaví v Těšínsku a v Haliči. Za Lysou až po Novou Ves dělí je od Slovákův politické rozhraní, mezi Novou Vsí a Duklou táhne se jejich národopisná meze obloukem na sever vypouklým, mezi Duklou a Jaroslaví postupuje severovýchodně, pak severozápadně. Množství ostrávkův polských, hustých zvláště před 42° v. d., kryje Halič rusínskou. Poláci těšínská v jazyku německém „Wasserpolaken“ zvaní, jsou co do nářečí takorba mostem mezi Čechoslovany a Poláky ostatními. Polští pastýři a sedláci v Karpatech slovou Górali, obyvatelé pahorniny a roviny Mazuři, Krakováci nebo Malopoláci. Jazyk polský, ano vůbec živel polský, má ve veřejném životě v zemi převahu následkem politického rozvoje říše polské v posledních čtyřech stoletích.

3. Rusíni čili Malorusové obývají ve větší části Haliče, téměř veškeré západní polovici Bukoviny a pak hornatém uherském severovýchodě. Nezápadněji (ne docela ke 38° v. d.) zasahují v okolí Lubovného. Pastýři a sedláci rusínští v Karpatech slovou na západě Čuchonci, v prostředi Bojci, na východě Huculi. Krajinská jména rusínská v Haliči jsou Podhůří (r. Pidhorje) t. karpatské, Pokutí (v severním Kołomyjsku) a Podolí. Množství ostrovů maloruských proplítá se po horním Potisí, několikero pak jich jest ve východní Bukovině, ano jeden, t. Kucura, i v Báce.

Kterak se dělí Poláci a Rusíni co do hlavních sídel ve vodstvo haličské? Kterak co do plochy zemské? Ve veřejném životě podobá se postavení uherských Rusínů velice postavení Čechoslovanů ve Slezsku, kdežto Rusíni haličtí v též příčině blíže stojí k Čechoslovanům moravským.

4. Místa Slovinců v zavírá vůbec:

na západě čára tažená od Trbiže k Piránu, odtud za temenisko krajinské Rěky, potom po pomezí krajinském a štýrském až ke Drávě v okolí varaždinském, dále pak asi po poledníku 34° až k sv. Gotthardu; na severu čára od sv. Gottharda k Radgoně a odtud nad Trbiž. Jazyk slovinský za posledního desetiletí zvláště v krajině ve veřejném životě svého práva dochází, otevírá se mu však lepší postavení také na vysokých školách v Hradci štýrském.

Ve kterých zemích sídlí tedy národ slovinský? Co z toho následuje v příčině politického postavení národa slovinského? Kterak se mají k hranicím naznačeným města Bělák, Celovec; Maribor, Gorice, Gradiška a Terst? Jakou polohu zajímají Lublaň a Celje v území slovinském? Jak se má k témuž území řeka Sáva? Které horstvo lze nazývat horstvem slovinským? Který znamenitý ostrov německý prostírá se na jižním pomezí slovinském?

5. Národ srbskocharvatský jest téměř výhradním obyvatelstvem Dalmácie, Charvatska, Slavonie a Vojenské Hranice, vyjmouc v zemi této toliko onen kosmý pruh, jenž leží mezi Banátem a Valašskem. Nadto pak přebývá ve větší části poloustrova Istrie, potom valným počtem ve Vojvodině, v Banátě a ve stolici baraňské. O ostrovech jeho napovědino jest již dříve (str. 112.) Jazyk charvatský má v Zálitavsku o něco lepší postavení než jazyk polský v Předlitavsku.

§. 66. *Čeď čudská.* Čeď čudská má zástupce své v Maďarích a Sékelích, kteří, ač jsou oddělení od sebe pruhem rumunským, činí jediný národ, s nímž splynuli ode dávna Jazygové v okolí jasperňském nad Začvou, a Kumani, bydlící hlavně mezi Dunajem a Tisou kolem Kečkemetska. Mimo to že dosti znamenitý počet maďarských ostrávků, úzkými pruhy proplítajících území rumunské zvláště po řekách, obě větve národu maďarského spojuje, usazení jsou Maďaři za politickou mocí, již tento národ posud vykonával, a které nejnověji nabyl po narovnání státním z prosince r. 1867, téměř ve všech znamenitějších městech království uherského. Jazyk maďarský má v Zálitavsku celkem totéž postavení k jazykům ostatním jako němčina v Předlitavsku.

Znamenitější pokrajná místa západního území maďarského jsou: Břetislav, Nové Zámky, Šahy nad Ipolov, Balašovské Darmoty, Lučenec, Rimavská Sobota, Rožnava, Košice, Sátoralya-Ujhely, Užhorod, Velká Báně, Velký Várad, Arad, Makov, Starý a Nový Bečej, Sombor, Baja, Osěk, Muháč, Sekšárd, Kapošvár, Pětikostell, Siget, V. Kaniže, Sv. Gotthard, Körmend, Kamenec, Kysek, Ezerháza, Uh. Staré Hradý.

Kde se shoduje území maďarské s politickým rozhraním zemským? Jak se má k povaze povrchu půdy? Jak se má území sékelské k 42° v. d. a jak k podobě země sibiňské? Jaký jest poměr počtu Maďarův k opločnosti Zálitavska? Jaký k počtu ostatních národů zálitavských vůbec, a jaký k jednotlivým národům zvláště? Jak se má počet Maďarů k počtu Čechoslovánů? Jest území maďarské také tak politicky rozdrobené jako území československé? Co z toho následuje v příčině politického postavení řečených národů?

§. 67. *Přehled národopisný.* Která čeleď národní a který národ dělí se do dvou rozsáhlých odlehlých území? Kterak se dají území tato pojmenovati v příčině zeměpisné polohy? Ve kterých zemích není osad německých? Ve kterých zemích není Maďarů, Čechoslovánů a t. d. Kterí národové bydlí v Čechách? na Moravě? ve Slezsku? ve Štýrsku a t. d. a kde? Které národopisné území jest jinorodými osadami nejvíce a které nejméně protkáno? Která země rakouská má obyvatelstvo jednorodé? Ve které stýká se nejvíce národů? Který národ má nejvíce a který nejméně národopisných ostrovů? Kterí národové rakouští mají za hranicemi říšskými soukmenovce a kteří jich nemají? Kterých národopisných území dotýká se území maďarské? slovinské? československé? a t. d. Který národ jest počtem nejmocnější, který nejslabší? Který jest v příčině politického rozdělení nejvíce rozdroben? Který nejméně? Kterí rakouští národové nemají zvláštního území? a který z nich jest počtem nejsilnější? Kterí národové jsou samorodí a kteří povstali přenárodněním? Jak se má k územím národopisným rakouský veletok? jak Alpy? jak Karpaty? Jak se má k národopisným územím poloha Vídně? Budína? a jiných hlavních měst zemských?

Hlava pátá.

Lidnatost.

§. 68. *Lidnatost a obyvatelstvo vůbec.* (Viz tabulku A.)

Které země mají slabší lidnatost nežli říše vůbec? Do jakých skupin dají se uvéstí co do povahy povrchu půdy? Do jakých pák co do polohy zeměpisné? Která země má nejřidší lidnatost ve skupině alpské? Která ve skupině jihovýchodní. Proč mají západnější krajiny alpské řidší obyvatelstvo nežli východnější země též skupiny? Za jakou příčinou mají ve skupině jihovýchodní nejhustší lidnatost Uhry? a proč Dalmácie jest v též skupině nejméně zalidněná?

Které země jsou poměrně více zalidněny nežli říše vůbec? Do kolika zeměpisných skupin dají se vřaditi? Která z nich má v dotčené příčině předek před ostatními ve skupení severozápadním a která v jihozápadním? Která země má nejhustší lidnatost vůbec? Která z obou skupení těchto jest nejméně zalidněná? Kterak ubývá lidnatosti ve skupení severozápadním, přiblíží-li se k rozloze zeměpisné? Jakým směrem zeměpisným ubývá lidnatosti ve skupení jihozápadním? Jakým způsobem dá se vysvětliti hustá lidnatost dolnorakouská? V jakém poměru jest souborn obyvatelstva zemí pruhu severního k zemím koruny uherské? Jak se má počet obyvatelstva koruny české a německých zemí rakouských k počtu obyvatelstva koruny uherské?

Porovnejte směr ubývání lidnatosti ve skupení severo- a jihozápadním s týmž směrem ve skupině alpské? Kterak se dá protiva tato vysvětliti?

Kterak se má počet obyvatelstva po území koruny české k téměř počtu území haličského a pak jednak velkého souzemí Tyrol, Solnohradů, Korutan, Štýrska a Krajiny?

Která země jihoslovanská má nejhustší obyvatelstvo a která nejřidší? Kterak se mají věci v též příčině na území severoslovanském? Kolikátá část obyvatelstva říšského žije na západní třetině plochy říšské?

Obyvatelstva po delší čas přibývá téměř ve všech zemích rakouskouherských, a to v říši vůbec asi o 1%; značnějším počtem jeví se přibývání to v zemích jihovýchodních, zvláště v Bukovině, méně patrně v zemích alpských.

Ve kterých zemích převyšuje počet osob mužských počet ženských? Do jaké řady lze uvést země tyto v příčině rozlohy zeměpisné? Jak se má v té věci většina zemí říšských? Jest převaha počtu osob ženských všude jednotejná? Kde jest nejpatrnější a kde nejmenší? Jakým směrem zeměpisným jí tedy ubývá?

§. 69. *Rozdělení obyvatelstva po osadách a bydlištích.* V krajinách alpských nalézá se na 1 □ m. 30 (v Rakouských horních) až 15 (v Korutanech) osad; v zemích východních nejsou ani 3 na též průměrné ploše. Ale osady krajin alpských jsou menší a tedy méně obydlené než osady zemí východních. V Čechách jest na 1 □ míli 13 osad, v Haliči $4\frac{1}{2}$, t. j. právě tolik jako v Dalmácii. Celkem platí pravidlo, že osady ve směru od západu k východu a pak od severu k jihu jsou řidší a řidší, ale naproti tomu zase větší a větší. (Srovnej u věci té dole položené nejlidnatější osady).

Kterak se má pravidlo toto k pravidlu v příčině prostorného ubývání lidnatosti říšské.

Ve Hranici V. sestaveny jsou obce ze zádruh, t. j. z rodin na způsob patriarchální zřízených po prastarém obyčeji slovanském. Každá zádruha má svého hospodáře a svou hospodyní: obou volí oprávnění k tomu členové rodiny. Obyčejně bývá hospodářem (starešinou) nejstarší muž, který je k tomu schopen a služby vojenské již prost, hospodyní (reduš) pak jeho žena. Společným majetkem celé zádruhy jsou nejen pozemky, stavení a svrčky, nýbrž vše, cokoliv rodina spojenými silami vytěží. Z něho se zapravují všechny výlohy na domácnost a na výživu všech členův rodiny.

V některých zemích jest pro obydlí průměrně tolik stavení, kolik čeledí, v jiných jest počet takových stavení po rozličných stupních menší. K zemím druhu prvního náleží jižní pruh zemí jihoslovanských; mezi zeměmi druhu posledního stojí v popředí Dolní Rakousy, majíce v průměru více než dvakrát tolik čeledí než stavení na obydlí. K Rakousům Dolním přibližují se Čechy s 1·91, Slezsko s 1·66 a Morava s 1·61 čeledmi po 1 stavení na obydlí.

V Dalmácii počítá čeleď v průměru nejméně osob (4·72), v Rakouských Dolních pak nejvíce (9·8). I v této příčině stojí, vyjmouc Charvatsko-Slavonsko s Hranicí (8·48), hned podlé Rakouských Dolních Slezsko, Čechy a Morava (rozvrhující jednotlivé čeledi do 7·63, 7·59 a 6·9 osob).

Nejlidnatější města a osady v říši jsou:

a) V zemích předlitavských:

Vídeň	má 608.000	obyvatelů	Liberec	má 22.000	obyvatelů
Praha	" 158.000	"	Tarnov	" 22.000	"
Lvov	" 87.000	"	Zader	" 21.000	"
Hradec Št.	" 81.000	"	Solnohrad	" 20.000	"
Brno	" 74.000	"	Tarnopol	" 20.000	"
Terst	" 70.000	"	Jihlava	" 20.000	"
Krakov	" 50.000	"	Gorice	" 17.000	"
Černovice	" 34.000	"	Opava	" 17.000	"
Linec	" 31.000	"	Innspruk	" 16.000	"
Plzeň	" 24.000	"	Celovec	" 15.000	"
Lublaň	" 23.000	"			

b) v zemích uherských:

Budín a Pešť	má 277.000	obyv.	Kluž	má 26.000	obyv.
Segedin	" 70.000	"	Zombor	" 24.000	"
Subotica (Theres.)	56.000	"	Pětikostelí	" 24.000	"
Mező Vašarhel	" 49.000	"	Bólehrad král.	" 23.000	"
Prešpurk	" 47.000	"	Békéš	" 23.000	"
Debrecin	" 46.000	"	Cegléd	" 22.000	"
Kečkemét	" 41.000	"	Košice	" 22.000	"
Arad	" 33.000	"	Feledháza	" 21.000	"
Temešvár	" 32.000	"	Šoproň	" 21.000	"
Bekéš-Čába	" 30.000	"	Vršec	" 21.000	"
Veliký Varad	" 29.000	"	Ráb	" 20.000	"
Brašov	" 28.000	"	N. Kőrös	" 20.000	"
Senteš	" 28.000	"	Zálřeb	" 20.000	"
Makó	" 27.000	"			

Hlava šestá.

Výroba přírodnin.

Článek první.

Hornictví.

§. 70. V zemích předlítavských koná se hornictví celkem na ploše 356,000,000 □ vid. sáhů, z kterých náleží zemím koruny české 228,000,000 □ v. s. (Čechám přes 193 mil., Moravě 24 mil. a Slezsku přes 10 mil. v. s.). Přehled výroby z říše nerostů viz na tabulce D.

Kolikátou část ceny výroby hornické tvoří cena solí? Kolikátou cena železa, uhlí?

§. 71. Nejvydatnější doly na zlato jsou:

- a) v sibiňském Rudohoří mezi Zlatou Řekou a Maruší, najmě pak ve Zlatné, v Abrudi, Vöröspataku, Sekerembě a Offenbani;
- b) v Uhrách na Pohroní ve Štávnici, Kremnici a Baňské Bystrici; ve Velké Báni na severním rozhraní sibiňském; ve Smolníku na nejjižnějším cípu stolice spišské; v Oravici, Dogaňce a Nových Muttanech v jv. koutě banátském;
- c) v jižních Solnohradech nad Raurisem na Zlaté Hoře;
- ě) ve východních Tyrolích blíž městyse Celu na Hainzenberku.

Léta 1844 započato jest ve Slezsku opět dolování na zlato i na stříbro v drsné Horní Dolině blíž Cukmantle.

Nejznamenitější ryžovny na zlato jsou v Sibiňsku po řekách Maruši, Araňoši a Samoši, zvláště pak podě vsi Oláh-Pian vzdálenou asi 2 m. jz. od Bělehradu Sibiňského.

Stříbro těží se hlavně v Uhrách a v Sibiňsku ve známých zlatodolích, mimo ty pak v Čechách, najmě v Příbrami a Jáchymově.

§. 72. V Evropě stojí rakouské těžení drahých kovův jediné za Rusí; v dolování na rtuť pak předčí Idrii krajinskou jediná říše španělská.

Cínové doly české jsou na 3 rozdílných místech, totiž v Krušných Horách nad Teplicemi u Cínvaldu a Krupky v Hengstererbenu blíž Jáchymova, a pak v Císařském Lesu nad Loktem u Slavkova.

Okolí krakovské má nejbohatší těžiška zinku a kalaminu.

Mědi dobývá se s prospěchem nejhojnějším:

- a) ve v. podhůří Nižných Tater mezi Hernadem a Boldvou (v Nové Vsi, Švederu Slovence, Golníku a v Horním Metzenseifenu).
- b) v horách zvolenských v Panské Dolině, Baňské Bystřici a Lubětově,
- c) ve Velké Báni,
- č) ve zlatodolích banátských.

Hlavní ložiska olova nalezají se v Korutanech a to:

- a) na v. konci s. pruhu Alp karnských při Bleiberku,
- b) v jv. koutě zemském nad Bleiberkem (Mies, Schwarzenbach).

V Čechách se těží nejvíce v Příbrami a ve Stříbře, méně v Bleistadtě za Falknovem a v Jáchymově.

Železo jest kov v mocnárství našem nejrozšířenější; vyskytuje se ve všech zemích kromě pobřeží moře Siného. Nicméně není ho daleko tolik, kolik se ho potřebuje, a jeho cena výrobní naproti železu cizozemskému příliš jest vysoká. Těžení samo není posud dosti důmyslné. Hlavní skladiska železná táhnou se v zemích alpských dvojím pásem:

a) severní pás rozkládá se mezi tyrolským městysem Schwatzem a rakouskoštyrským vrchem Semerinkem. Ve v. téhož pásu místech jsou nejbohatší ložiska, zvláště v Krušné Hoře vorderberské ve Štýrsku;

b) pás jižní, místy protržený, leží na půdě korutanské pod 47° s. š. Také zde leží ložiska nejbohatší na východě, totiž ve Svinské planině, najmě v Krušné Hoře hüttenberské.

Z ložisk českých vynikají blatenské za Jáchymovem a pak několikero jiných mezi Rokycany a Krušnou Horou u Hudlic na pravém Poberouní. Na Moravě a ve Slezku jest více hojných ložisk, a však nikoli dosti bohatých; výroba provozuje se

tu nejvíce v lesnatých krajinách pro zužitkování lesů. Rozeznává pak se v zemích těchto trojí skupení ložisk železných:

- a) sudetské č. s. prostupuje Jeseníky mezi Horami Sněžnými a Rudou Horou, na z. zabíhají až za horní Moravu řeku;
- b) západní rozestírá se mezi Jedovnicemi a temeniskem svratským, s doly nejhojnějšími v okolí adamovském;
- c) východní vleče se údolím ostravickým a po horách mezi Olsou a Vislou.

Na Slovensku doluje se nejvíce železa na j. svahu hor rozbíhajících se mezi Lubětovem a Novou Vsí.

Suroviny dává nejvíce Štýrsko; Čechy a Morava poskytují nejvíce litiny.

Antimon nachází se nejhojněji na Slovensku v Magurce, Kremnici a Štávnici, pak ve Smolniku a v Rožnavě. V Čechách vyskytuje se po j. okolí benešovském a příbramském, avšak podnes málo se vědímá jeho výroby. Arseniku, auripigmentu, kobaltu, kovův uranových a burelu (braunstein) nemnoho se dobývá.

§. 73. Tuhá česká (grafit) rovná se v dobrotě nejlepší tuze cumberlandské, a jest lepší než ceylonská. Nejvýtečnější skladisko leží u Švarcbachu v j. Čechách, na Moravě pak v okolí Starého Města na s. a blíž Jamnic na jz. Roku 1870 vytěženo v Čechách 350.000 víd. centů, na Moravě $\frac{1}{17}$ výroby české. Výroba ostatních zemí jest nepatrná.

Síry dobývá se nejvíce z rudy železné neb měděné. Nejznačnější část výroby pochází ze vsi Svošovic v jz. okolí krakovském a pak z Čech, kdež jsou přední těžiška Litmice a Altsattel v okolí bleistadtském a loketském. Dosavadní výroba nedostačuje pro potřebu.

§. 74. Ložisk kamenouhelných počítá sice mocnářství rakouské nevyčerpitelné množství, ale těžení z nich, ačkoli se zmáhá měrou velikou, přece v celku na nízkém jest posud stupni, poněvadž se kamenného uhlí na mnoze ještě nerádo užívá na topení, a pak že rozvážení jeho příliš vadí nedostatek laciných prostředků dovozovacích. Nejbohatší skladiska nalezájí se v zemích koruny české, a to černé uhlí

- a) v Plzeňsku u Merklína a v Radnici,
- b) v sz. okolí pražském u Buštěhradu a Kladna,
- c) v sv. Čechách mezi Žaclerem a Náchodem, pak hnědé uhlí
- č) mezi pohořím Krušných hor a sopečným Středohořím; pak na Moravě:
- d) (uhlí hnědé) na obvodě severozápadním u Boskovic (Trávnka, Janoušova a Útěchova);
- ď) (uhlí kamenné) na obvodě západním v Oslavanech, Říčanech a Zběšově, Rosicích (na z. okolí Brněnském);
- e) (uhlí hnědé) na obvodě jižním u Kyjova ve pruhu se směrem k Břeclavi (u Žeravic, Žárdic, Milotic, Hovorán, Čejčí, Dubňan, Batiškovice, Lušic, Nové vsi a Bilovic);

f) (uhlí kamenné) na obvodě severovýchodním u Moravské Ostravy na mor. i na sl. straně.

Dále mají nejznamenitější doly uhelné Javořno v sz. koutě Krakovska, banátská Oravica, Doly v Rakouských Dol. při levém ústí Treismy, Wolfegg v Rakouských Horních na jižním úbočí hausruckém, a okolí celské ve Štýrsku. Za nejnovějších dob počínají také ve větší míře těžiti v obrovských ložiskách u Pětikostelí, Šoproně a na úpatí Mater v Uhrách.

Rašeliny rozsáhlejší měrou užívá se v těch toliko zemích, které prostoupeny jsou Alpami a horami českomoravskými, jmenovitě v Korutanech, v Krajině a v Čechách. Výtěžek asfaltu nejznačnější jest v Tyrolích v s. okolí innsbruckém a v Dalmácii na ostrově Brači a na blízké pevnině.

§. 75. Nejdůležitější doly krušné soli má Vělička (výška jejich 1200', šíř od j. k. s. 3600', délka od v. k. z. 10.000') pak Bochňa, jz. okolí síhoťské v Marmaruši a Maros-Ujvár v Sibiňsku. Nejznamenitější solivarna jest v Ebensee nad jezerem travenským, nejpřednější solnice mořské má v Istrii Pirano.

Kamence se dobývá celkem nad potřebu domácí a to nejvíce v Čechách v Altsattelu, Münchdorff nad Domažlicemi, Habersbirku za Falknovem a Čermíkách nad Kadaní, v Kamenci na Plzeňsku; na Moravě pod Boskovicemi v Oboře a Valchově; v Uhrách pak ve Smolníku, u Rožnavy a Mukačova a j. Tolikéž i skalice zelené (zmidy) poskytují dostatek v Čechách Lukavec (u Chrudimi), Altsattel, Litnice, Kamenec a Lipovice na Plzeňsku, a Ledec jv. od Ml. Boleslavi. Na 3 místech posléze uvedených vyrábí se největší část rakouské skalice modré.

§. 76. Hlíny na cihly, jílu na obecný tovar hrnčířský, fayencový a wedgewoodový, země porcellanové (kaolínu) a valchařské více se dobývá v severních, zemin barvicích více v jižních zemích. Tak se nalezá nejlepší bolus v Krajině, nejlepší zelená hlínka na hoře Monte Baldo u Verony; naproti tomu země porcellanová na Moravě v okolí znojemského (u Přímětic a Vránova), v Čechách v Kadaňsku blíž Doupova v Sedlci, pak u Klášterce a v Kouřimsku u Čern. Kostelce, a v Uhrách. Mramoru k jemným pracem sochařským dobývá se v Tyrolích; mramor všech jiných tvarů lámou zvláště v Alpách vápenných a to více v jižních než v severních. Křemen k robení skla dávají D. Rakousy, Štýrsko, Korutany a Tyroly; Čechy; Halič, Uhry a Sibiňsko. Břidlice pokrývací dobývají zvláště v Tyrolích, v Korutanech a v Krajině, a pak na Moravě a ve Slezsku. Sádrovec těží se na hojných místech

v Alpách vápencových, najmä blíž Gollingu v Solnohradech a v jižních částech úvalu vídeňského, pak v Kateřinkách u Opavy nejvíce však ve v. Haliči ve směru od Rohatyna po obou stranách Dněstru ke Kolomyji; z Alp a Karpat vyváží se také křída.

Nejvzácnější druhy kameny rakouské jsou opály a granáty. Opály nalezájí se v šarišské stolici v Uhrách, granáty v Čechách a tož u Měrunic blíž Bíliny města, na jižním úpatí litoměřického Středohoří blíž Třeblic a Podsedic a pak okolo Jičina, Rovenska a Nové Páky. Před nedávnem (r. 1870) nalezen blíž Libochovic první český demant.

§. 77. O zvelebení hornictví zasazuje se: c. kr. geologický ústav říšský ve Vídni, spolek Wernerův v Brně, jednoty hornické v Hradci, v Innspruku a v Jachymově, společnost českého musea v Praze, pražský spolek Lotos a p.; pak hornická i lesnická akademie ve Štávnici uherské, c. k. hornické školy v Příbrami, ve štýrském Lubnu, ve Štávnici uherské, ve Smolníku a t. d. Spolky akcionářské působí, že dolování na rudy koná se v rozsáhlejší míře než dříve.

Článek druhý.

Vody léčivé (mineralné).

§. 78. Málo která říše honosí se takovým bohatstvím výborných vod mineralných, jako říše naše. Samé Čechy počítají 160 zřidel. Nejproslulejší místa vod mineralných jsou:

1. v Čechách: Františkovy Lázně a Kyselá blíž Chebu, Mariánské L. blíž Teplé, Karlovy Vary při ústí potoku Tepelského; Sv. Janské lázně, Prachatické lázně, Zaječice, Sedlice, Bylany, Bílina nad Bělou a Teplice; pak Libverda ve Friedlandsku; Kynžvart;
2. na Moravě: Losin Velký nad Děsnou a Luhačovice nad Říkou;
3. ve Slezsku: Karlovy Lázně pod Sněžnými Horami, a Janské Lázně nad zátokou moravickou;
4. v Haliči: Vělička, Štávnice nad Dunajcem, Krynica nad Popradem, Sklo (v okolí 50° s. š. a 41° v. d.), Bolechov (49° 8' s. š., 41° 30' v. d.), Ljubeň blíž Lvova, Halič, Delatyn nad horním Prutem a Konopovka pod Tarnopolem;
5. v Uhrách: Lúčky pod Tatrami v lipt. stol., Chocholná (Teplice) u Trenčína, Pištany nad Váhem mezi Novým Městem a Hlohovcem; Slatina, Výhně a Skleno blíž Štávnice; Baňská Bystřice, Slatina a Rybar (Szliacs nad Hronem) ve Zvolensku; Smolník ve stol. spišské; Parad na s. úpatí maťranském; Budín; Füred nad jezerem blatenským; Měhadia ve v. Hranici V.;
6. v Charvatsku: Teplice u Varaždina;

7. ve Štýrsku: Gleichenberg nad městem Radgonou; Rohatec, Laško a Dobrné na **ju.**, Aussee na **sz.**;
8. v D. Rakousích: Baden;
9. v H. Rakousích: Ischl;
10. v Solnohradsku: Hallein, Wildbadgastein;
11. v Tyrolích: Hall.

Článek třetí.

Hospodářství rolnické.

§. 79. *Půda plodná* Z 10.000 jiter či 1 □ míle p ů d y jest průměrně v říši 8.596 jiter p l o d n ý c h (celkem 9.968 □ m.).

Pod průměrem tím stojí Tyroly s Vorarlberskem a Solnohrady, pak Sibiňsko a Uhry.

Objasněte úkaz tento.

Nejméně půdy neplodné (méně totiž než 10. díl) mají Dalmácie (kde površí, není-li lysé, alespoň pastvinami jest kryté), pak země koruny české s Dol. Rakousy, potom Krajina, Přímorí a Štýrsko, a konečně Bukovina. (Vůbec měří neplodná půda v říši 1.338 □ m.).

Jakou polobu z. mají země na plodnou půdu nejbohatší k ostatním zemím rakouským?

Plodná půda jest buď rolí, vinicí, zahradou, lukou, pastvinou nebo lesem. Veškerá plodná půda říšská tak se dělí do nadřecených těchto druhů, že o něco více než třetina (3565 □ m.) na polstvo, něco méně než třetina (3218 □ m.) na lesiny, a opět o něco méně (3185) na ostatní druhy připadá. Mezi těmito mají v plodné půdě nejméně podílu vinice, t. o něco více než 1,000.000 jiter, pastviny ale nejvíce, t. přes 16,000.000 j.

Země nejpolnatější, kde v každém desítitisíci jiter plodných přes 4.000 j. rolím za podíl se dostává jsou: Morava, Čechy, Slezsko, Halič a Dolní Rakousy.*) Tím způsobem jsou země nejlesnatější: Sibiňsko a Bukovina, pak země pouze alpské a Krajina. Povrch Krasový má průměrně přes 4.000 j. pastvin. Charvatskoslavonsko počítá nejvíce v inohradů, Bukovina, Banát a Krajina jsou nejlučnatější.

V Tyrolích mezi 10.000 j. půdy plodné jest nejméně rolí (t. 820 j.); v obojích Rakousích, v Čechách, v Haliči, v Char-

*) V Čechách r. 1870 oseto bylo z orné půdy (4.330.000 jiter) 92·45%, úhorem zůstalo 7·55%; ve Slezsku zajímaly úhory 5·98%, na Moravě 19·52%, v Dolních Rakousích 17·47%, v Horních 11·41%, v Haliči 24%, orné půdy. Obilím osetá půda zajímá průměrně 60% polí. Kopaninami a bambulinami vzdělávalo se v Čechách na 16·92%, rostlinami pícními na 11·17% orné půdy; lužtinám zůstaveno 1·83%, a tržním rostlinám 1·98%.

vatskoslavonsku a v Sibiňsku nejméně pastvin (nikde přes 1.000 j.); na Moravě a ve Slezsku, v Charvatskoslavonsku (méně než 800 j.) a v Dalmácii (méně než 100 j.) nejméně luk: v Solnohradech, v Rakousích Horních a potom ve Slezsku; v Haliči a v Bukovině není vinařství.

Nejbedlivěji a nejměleji pěstuje se hospodářství vůbec v zemích severozápadních, t. v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v Dolních Rakousích při zasévání sice trojdílném ale nepatrném úhoření, pak v Horních Rakousích, v Solnohradsku, ve Štýrsku, v Korutanech a v Tyrolsku jednak o střídavém zasévání polí v nižších krajinách (semenem obilních a píceňích i obchodních rostlin), jednak o užívání plodné půdy po několik let jako polí a potom opět po několik let jako luk.

Poněvadž rolnictví po údolích, úvalech a rovinách (nejsou-li bařinaté aneb jako sem tam v Uhrách kryté pískem vátým) nejnáze se vykonává a zvelebuje, na vypnulínách však a po horách více méně s nesnáším se potkává, ve vyšších patrách docela přestávajíce: tudíž dají se na základě známého poruhu zemského bez obtíže zodpovídati otázky tyto.

V jakém směru provlská se nejmúrodnější pás polní skrze Rakousy Horní i Dolní, a v jakém směru úrody ubývá? Kterak se má táž věc ve Štýrsku a v jednotlivých jeho částech t. v Horním, Středním a Dolním Štýrsku? Ve které části zeměpisné leží nejmúrodnější krajiny korutanské. Které úkrají nejpočetněnější jest v Krajině? v Čechách? na Moravě? ve Slezsku? Čeho lze se v též příčině domýšleti o sv. končinách haličských a bukovinských. Které krajiny úrodou předčí v Uhrách? Jaký rozdíl bude v té příčině mezi ja. a ostatními zeměmi charvatskosrbskými?

§. 80. *Plodiny chlebné.* V Rakousku se sklízí ročně

rží (žita) a směžky	80 mil.	měřic vídeňských		
pšenice	46 "	" "		
kukuřice	38 "	" "		
ječmene	50 "	" "		
ovsa ,	100 "	" "		
jiného obilí	}	"		
(jako prosa, po-			10 "	"
hanky, rýže)				
zemčat	120 "	" "		

což vše uvedeno na cenu rezní činí dohromady 325 mil. měř. míry vídeňské, v kteréžto summě mají země předlitavské podíl jedné třetiny.

V Přímoří a v j. Tyrolích sklízí se kolem 20.000 m. r. re jže.

§. 81. Luštin plodí říše průměrně za rok přes 5,000.000 m. r.; země koruny české mají v tom nejznamenitější podíl.

§. 82. Výroba vína obnáší v říši vůbec ročně asi 40,000.000 dolnorakouských věder; víc než polova pochází z Uher. Průměrně jitro vinic nejvíce vína dává ve vojvodství srbském a v Banátě, t. 30 věder. Nejvzácnější na světě víno jest uherská tokajčina (ročně 900.000 v.). Vůbec však jsou vína rakouská

dobrotu toliko prostřední, poněvadž se vinařství neprovozuje posud ani dostatečným důmyslem ani náležitou péčí (nejnedbanlivěji v jižních Tyrolích a v Přímoří).

§. 83. Hlavní vařivo v říši jest zelí a řepa. Zelí sklízí se ročně asi 50,000.000 kop 2- až 9librových hlávek (z Čech asi 3,000.000 kop); řepy pak přes 40,000.000 c. ctů (z Čech ne zcela 5 mil. ctů). V novější době se pěstování řepy mocně zmahá, zvláště pak pěstování buráku za příčinou cukrovářství. Výnos buráku vypočten v Čechách na r. 1870 na 28. mil. ctů, o 20 mil. méně než v říši vůbec.

§. 84. Přední místo mezi rostlinami krmnými zaujímá jetel, jehož roční výroba vynáší as 60,000.000 a s jinými pícevními rostlinami asi 268,000.000 centů. Téměř třetina summy té pochází ze zemí předlitavských.

Nejhojněji se seje jetel červený čili štýrský; nejučtější půdy žádá vojtěška (luzerne), anaž ale také nejvíce úžitku přináší, totiž z jitry 50 až 60 centů.

§. 85. Mezi rostlinami obchodními vynáší nejvíce výroba

lnu:	$\left\{ \begin{array}{l} \text{v Čechách přes } 270.000 \\ \text{na Moravě } \text{ " } \quad 50.000 \\ \text{ve Slezsku } \text{ " } \quad 27.000 \\ \text{v Haliči } \text{ " } \quad \dots\dots 300.000 \end{array} \right\}$	$\left. \begin{array}{l} 347.000 \\ \\ \\ 647.000 \\ \text{c.} \end{array} \right\}$
1,200.000		
centů		

konopí:	$\left\{ \begin{array}{l} \text{v Haliči kolem } \dots\dots 500.000 \\ \text{v Uhrách (se Sibiňskem) } 800.000 \end{array} \right\}$	$\left. \begin{array}{l} 1,300.000 \\ \text{centů.} \end{array} \right\}$
1,800.000		
centů		

Chmel pěstuje se hlavně a to na způsob zahradní v Čechách v okolí zateckém, a to tolik že se jím zahrazuje veškerá potřeba v říši. Z 93.410 centů veškeré výroby jest 51.900 c. českých: Chmelnice české zaujmají plochu 9000 jiter.

Pěstování tabáku jest výhradní právo státní a dovoleno jenom v zemích koruny uherské, pak v Haliči, a některých krajinách tyrolských a vorarlberských. Celkem vynáší 1,100.000 c.

Po skrovnu se pěstují, ač v celku při hodnotě dosti znamenité:

mořena (krapp) v Dol. Rakousích, v Čechách, na Moravě a v Korutanech,

kmín, fenykl, a nýz na Slovensku, na Moravě, v Čechách a v Haliči,

štetka k potřebám postřihackým nejvíce v z. Haliči a na Moravě,

šafrán v Dol. Rakousích,

hořčice na Moravě, v Dol. Rakousích a v dolní Krajině,

papryka v zemích koruny uherské, mák téměř ve všech zemích slovanských, lékořice (sladké dřevo) v Uhrách, Slavonii a na Moravě, čekanka (cichorie) jakožto surrogát kávový v Čechách (v Podmoklích, Schönfeldu, Lovosicích, Šenavě, Král. Dvoře a Velimi u Kolína), méně na Moravě, v Dol. Rakousích a ve Štýrsku, křen zvláště blíž Čáslavi v Čechách (malínský).

§. 86. Hlavní plodinou zahradnickou jest salát (locika). Jako vůbec tak i rostlinám zahradním přibývá k jihu rozmanitosti. K nejlepším náležejí karfiol, dýně (melouny) a artičoky. Pokročilé zahradnictví známkou jest husté lidnatosti a vyvinulé vzdělanosti. Okolo Vídně a vůbec na blízkou měst lidnatějších provozuje se nejudlivněji za příčinou snadného odbytu plodin.

Alpy německé a země sudetské nejlepší mají ovoce, Alpy italské a země pomořské mají vlastní ovoce jižní. Hlavní druhy ovoce jsou jablka, hrušky, slívy, kaštany a fíky. Němec z jablek a hrušek svých připravuje mest ovocný (zider); Slovan u svého domku mívá sad sliv, ze kterých na severu varí povidla, na jihu pálí slivovici; Vlach kaštany jí pečené; Přímořec fíky sušené. Nejjemnější ovoce stolové roste na Adizi v krajině bolzanské a meranské. Pěstování citronův a pomorančův z Dalmácie dosahuje až do jednotlivých úbočí jižních Alp, ač jsouli teplejší a více chráněna jako na Adizi. Vlašské ořechy daří se zvláště v teplejších údolích alpských; líska, též turecká, pěstuje se u velikém rozměru v Istrii.

Východnímu pomoří zvláštěního rázu dodává oliva, ač ne dosti pěstovaná, jenž mimo to daří se i v Tyrolích, ačkoli po různu toliko. Oleje olivového dobývá se tudíž nejvíce v Přímoří a v Dalmácii. Charakteristický strom nížiny vlašské a údolí alpských do ní se otvírajících jest moruše, byt se nyní rozšiřovala po různu po veškeré říši.

§. 87. Hodnota půdy plodné odhadá se k 9.500,000.000 zl. při průměrné ceně 95 zl. za 1 jitro.

V summě té mají země uherské podíl jednou třetinou, dvěma pak ostatní země.

Nejnižší stojí v ceně v Dalmácii (t. jitro za 37 zl.); nejvýše v Čechách (za 183 zl.) a na Moravě (za 180 zl.). Odhadná cena veškerého výnosu půdy plodné činí prý víc než 2.500,000.000 zl.

§. 88. Chování dobytka jest důležitým odvětvím hospodářským, i jeví se obecná snaha, aby konalo se s pílí a obezřetostí. Poskytují hospodářům pracovních sil, kterých kůň a vůl nejplatněji propůjčují, látek potravních (zvláště mléka a

masa), k jejichž výrobě dobytek hovězí, vepřový a kozí slouží, a látek oděvních, které dává svou vlnou ovce. Sečtení zvířetstva domácího r. 1869 vykážalo stav tento:

koní	3,578.500,	v zemích českých přes 333.000,
mezků a oslů	77.000,	
skotu	12,515.200,	v zemích českých přes 2 mil.
bravu	19,905.400,	v zemích uherských přes 15 mil.
koz	1,569.100,	v zemích uherských přes 1/2 mil.
prasat	7,051.400,	v zemích českých přes 2 mil.
drábeže kusů	100,000.000,	
oulů přes	1,500.000,	v zemích českých jenom asi 226.000.

Nejvíce koní má nížina nad Dunajem a Tisou, nejméně pak Přímoří. Tu místo koně domácím jest zvířetem osel a to tou měrou, že přímořský Vlach jej prostě „zvířetem“ nazývá. V zemích alpských domovem jest těžky tažený kůň norický, v Sibiňsku sibiňský oř válečný, v krajinách přiléhajících k Turecku malý rychlonohý a vytrvalý bosňák. Čisté plemeno zřídka kde se nachází; v celku pak nelze ráz koní nazvati než prostředním.

Chov dobytka hovězího čili skotu daří se jen tam, kde je dostatek trávy. (Viz §. 79). Země pouze alpské mají skoty nejlepšího rázu. Bůvoly chovají zvláště v končinách jv.

Na pastviny bohatá Dalmácie má nejvíce ovcí. Ovčák sibiňský vyháni v zimě statisíce svých bravův na sousední nížiny jižní, krajinský vodi je na přímořské pustiny stále zelené, tyrolský na rovinu padskou; v létě pak, kde parnem roviny práhnou, chodí s nimi nazpět do chládku hor zelenatých. Ovcí šlechtěných odchovávají nejvíce Čechy a Morava, pak Rakousy Dol. a Uhry. Vlny získá se ročně kolem 700.000 centů, kterážto summa potřebě domácí nevyhoví.

Počet koz jest v Rakousku pro škodu, kterou od nich lesy trpí, v celku příliš veliký, počet pak vepřů ke spotřebě nedostatečný. Dalmácie má v poměru velmi mnoho koz a nemnoho vepřů; v jv. krajinách uherských jest tomu naopak.

Drábež (slepice, husy, kachny, krůty a holubi) chová se ve všech zemích rak., čímž se nejen znamenitá spotřeba domácí zahrazuje, nýbrž mnoho plodin z drábeže (jmenovitě peří na peřiny) se vyvážá.

Včelářství těšilo se, pokud cukru ještě všeobecně se neuzívalo, lepší péči než nyní a jest celkem na nízkém stupni. Nejpilněji včelaři vůbec jsou Němci, Slovinci a Rusíni. Výtěžek medu a vosku (l. 1857: 560.000 centů) nedostačuje ani na vnitřní spotřebu.

Surová plodina hedvábného červa (bource) jsou zámotky, kterých ročně vyčká se k 80.000 centů.

§. 89. Honba jen v Karpatech a na vysočině českomoravské značná jest. Vlci a medvědi na východu říše ještě četně se vyskytují. V lagunách poněkud výdatná jest honba na vodní ptactva. Honba kamzíků v Alpách provozuje se více pro potěšení nežli pro výtěžek; totéž platí o čihařství podél jv. svahu alpského.

Rybníkářství provozuje se po zemích severozápadních. Přední ryba rybníčná jest kapr. Dunaj a Labe s přítoky svými, zvláště Tisou a Vltavou, počítají se k nejrybnatějším řekám evropským. Celkem jest chování ryb u nás ještě v počátcích. Rybářství mořské však jest na pomoci adriatickém živnost důležitá. Tuňáká, makrel a sardel loví se nejvíce

§. 90. Výroba hospodářství vůbec cení se (§. 87.) na 2.500 mil. zl. Asi $\frac{2}{3}$ obyvatelstva říšského živí se jenom hospodářstvím polním a lesním, avšak skutečných pracovníků počítá se toliko přes 7.500.00.* O zvelebení hospodářství rolnického i lesního, pečují rozličné jednoty hospodářské, jenž co do počtu mocně se znáhajíce, na slušných místech na ohledanou vystavují nejlepší výroby a nejvhodnější nástroje, dávajíce důmyslnějším hospodářům všelijaké odměny a ústně i ve spisech o věcech rolnických pojednávajíce. Kromě toho vzdělávají se rolníci na zvláštních ústavech, jako ve Starých Hradech Uherských, kde je c. kr. hospodářský ústav o dvou ročnicích, kterému ke zkouškám praktickým 63 jiter pozemkův jest přikázáno; v české Libverdě, v Táboře, v Chrudimi, v Hracholuskách u Roudnice, v Kadani, v Písku, v Beňovech u Klatov; v Přerově, v Znojmě, v Ivančicích, v Novém Jičíně a j. Jinde zařizují se učitelské stolice hospodářské při realkách a podobných učilištích. Lesnické školy jsou v Mariánských Lázních u Vídně, v české Bělé, v mor. Eulenberku blíž Sternberka, v Úsově na horním poříčí Moravském a t. d. Jinak podporují příčinlivost hospodářův za nedostatku peněz rozličné úvěrečné banky ve Vídni, v Praze, ve Lvově, v Opavě, v Pešti a j.

* V Čechách 28·8%, na Moravě 33·4%, ve Slezsku 28·8%, obyvatelstva; — ve Velké Británii 21·5%.

HLAVA SEDMÁ.

PRŮMYSL.

Článek první.

Výrobky mineralné.

§. 91. Šlechtění železa surového a spracování jeho drží přední místo v průmyslu mineralném a to nejen za příčinou rozsáhlého rozvětvení svého, nýbrž i za důležitostí, jakou mají stroje železné v hornictví i ve veškerém průmyslu. L. 1843 vynášela peněžná hodnota výrobků železných 32,000.000 zl.; nyní již asi 70,000.000 zl. Jeví tedy průmysl v železe pokrok velmi potěšitelný, ač jemu ještě na mnoze vadí i nedostatek i drahota suroviny.

Obyčejně obsahuje ochladlá tekutina z rudy v tavírnách (schmelzwerke) rozpálené v sobě 6 až 3% uhlíku, který v míře té železo činí nespůsobilým k potřebám obecným. Pročež musí se tekutina přechistiti novým rozpálením či přepuštěním (frischen), aby za donesením kyslíku, se kterým se spojí zbytečná část, podržela uhlíku jenom 1%. Toto připravování železa kovářského (kujného, prutového) děje se buď v nístějích (frischen), kde se surovina bezprostředně rozpaluje uhlím toliko dřevěným, aneb v pecích pálacích (pudlovacích, puddelöfen), do kterých pouhý plamen se vede ze všelijakého topiva jiného, aneb v tak řečených sedlských pecích s měchy (rennen), jako semtam v zemích jv., kde se robí železo kujné nejvíce od cikánů a sedláků. Přepuštění suroviny v nístějích, po zemích alpských obyčejně vzdálených od tavíren, jest příliš drahé pro povahu topiva; nejdůmyslněji koná se v pecích pálacích, kterých nyní pořád přibývá. Nej-

znamenitější jsou na Moravě ve Vítkovicích blíž východního ložiska železného, v Sobotíně pod 50° s. š. a 34° 45' v. d., ve Štěpánově nad Olomoucí blíž ložiska severního; v Čechách ve Staré Huti nad Berounkou; na horním pomurí štýrském v Neuberku, Lubnu a Zeltwegu, v korutanské Prevalji; v banátské Rešici pod temeniskem temešským.

Více uhlíku než železo kujné, méně však než surovina obsahuje v sobě ocel, jenž tedy i ze suroviny se robiti může co „ocel surový“, i ze železa kujného co „ocel cementový.“ Výroba ocele cementového u nás jest nepatrná a jen poněkud znamenitá v Ivnici na jz. středního Štýrska. Domovem ocele surového jsou železná skladiska alpská, najmě pak štýrská. Veškeré rakouské železo kujné s ocelem odhádá se na 15,000.000 zl.

Pro kusatost a nestejnost v látce nemá však ani železo přepuštěné ani ocel ještě tolik spůsobivosti, aby se jich již mohlo užiti na vyhotovení obecných náčinků. Tudyť se dále rafinují v hamrech a valcovnách; zvláště pak ocel surový, aby nabyl veskrz jakosti jednotejné, šlechtí se dílem opakovaným kutím v „hrubý“, dílem přetavením v „litý“ ocel.

Valcovny ve spojení jsouce obyčejně s pecni pálacemi jsou hlavní podmínkou láce výrobků železných, zvláště užívá-li se v nich strojů parních. Nejvýtečnější takové valcovny má moravský Štěpánov a banátská Rešica. Krajina, Tyroly, Solnohrady, Horní a Dolní Rakousy, Morava a Slezsko rafinují více železa nežli obnaší vlastní jejich výroba. Krajíně a Tyrolím dováží se ostatek suroviny z Korutan; Štýrsko zásobuje sousední země severní; Morava a Slezsko, čeho více potřebují, berou z Uher a z Haliče. Železo valcované rafinují nejraději Korutany, Morava a Slezsko; železo lité pochází nejvíce ze zemi koruny české.

Samostatným odvětvím průmyslovým stala se v Rakousku za nejnovější doby fabrikace strojů, anaž rychle se vyvinující vysoké již dokonalosti dosáhla, ale ovšem ještě není s to, aby spotřebě dostačila. Fabriky na parní stroje kryjí bez mála veškerou potřebu strojů stojatých, pohýbných dodávají jen polovu potřeby; strojů parolodních většina ještě se přiváží z ciziny. Ve Vídni, v Praze, Brně, Terstě, Pešti, Hradci a Lvově jsou nejznamenitější fabriky na stroje vůbec; za doby nejnovější chápají se též fabrikace také mnohé tavírny a rafinárny. Stroje prádelné a tkalcovské připravují se v Tannwaldě na úpatí pohoří Jizerského, v Karlovci na Moravě blíž Dvorce a v Bilsku; stroje rolnické v Mošoni a Starých Hradech Uherských, v Krakově, v Harzdorfě blíž Liberce, v moravském Fridlandě a v Těšíně; stroje lodní v Kralupech pod Prahou a v Pulji.

Sv. země alpské, zvláště krajiny po enžské hotovují v největším počtě zbraň, kosy, kosíře, srpy, pilníky a jiné drobnější nástroje železné (nože, vidličky a t. d.), které i v Čechách (v Hořovicích, Křivoklatě, Karlových Varech) a na Moravě (v Blansku a Fridlandě) zdárně se upravují. Ve Zlíně a v okolí nadělají Valaši do roka přes 20.000 kóp sprostých a velmi laciných kudel. Puškařstvím pro c. k. vojsko proslulá jest korutanská ves Borovlje ležící nade Dravou pod púlnočníkem celovským: jestiř tam spolek 257 mistrů, jenž dle rozličných oddílů takovým způsobem, že se žádný mistr nezanáší sám hotovením celé pušky. Kotlárství a panevniectví květe zvláště kolem Waidhofenu nad Ybsou. V hotovení zboží drátěného mají vedlé krajín poenžských největší podíl Korutany a Čechy.

V průmyslu železnickém hledá spolu s uhlířii a vozataji své výživy kolem 300.000 osob.

§. 92. Kromě mincí a medailií, z nichž první docela, druhé téměř výhradně při úřadech mincovních ve Vídni (A.), v Křemnici (B.) a v Bělehradě sibiňském (E.) se razí, zhotovují zlatníci a stříbrníci, hotovitelé zlatého a stříbrného zboží, platnýři zlata a stříbra a zlatotepci znamenité množství zlatého a stříbrného zboží, a to nejvíce ve Vídni, v Praze, méně v Pešti, Brně, Terstě a Hradci štýrském. Cena výrobků ze zlata a stříbra páčí se na 11,000.000 zl.; přes 8.000 osob zaměstnává se jich hotovením.

Hodinky kapesné skládají se v Rakousku větším dílem z součástek dovážených ze Švýcar; hodinky s kývadly se v říši samostatně zhotovují, především ve Vídni, v Praze a Hradci štýrském.

Co se týče nástrojů geometrických a optických, jakož i aparátů a modelů fysikalních a chemických, tož v hotovení jejich stal se pokrok teprv za doby novější. Nicméně závodů větších není jinde než ve Vídni a v Praze.

Nástroje musikální dodává Vídeň, Praha a Solnohrad; nástroje dechové Čechy vůbec, najmě Kraslice za Bleistadtem a Králové Hradec.

Zhotovování plechu a drátu měděného, jakož i jiného zboží od mědi provozuje se nejen v hamrech a valcovnách na měď, nýbrž také ve zvláštších fabrikách a mimo to od řemeslníků v míře dosti rozsáhlé.

Také olovo, cín a zinek mnohonásobně se přetvořují, a míšení kovů (zvonařství, kuofikářství, mosaznictví, pasířství, bronzářství, klempířství, práce tumpachové), jakož i zhotovování

zboží galanterního, krátkého (quincallerie) leonského, pakfonového, pak z čínského stříbra a bronzu rovně jest znamenité.

Nejvíce hamrů měděných je v Tyrolích a v Uhrách; zboží mosazného dělá se nejvíce v Dol. Rakouských, v Čechách a v Tyrolích; nejvíce zboží pakfonového a galanterního ve Vídni.

§. 93. Robení tovarů z jílu, počnouce od sprosté hlíny až k zemi porcellánové, jest znamenité. Pálení cihel jest značné a obecné; po fabricku provozuje se však jedině na blízku velikých měst, jinde toliko co vedlejší práce hospodářská. Nejznamenitější v té příčině jest fabrika cihelná na vídeňském kopci v Inzersdorfě, největší tuším na světě, v níž se dělníky českými ročně může zrobiti 68.000.000 cihel. Za příčinou důmyslnějšího hospodářství rolnického zmáhajícího se za doby nejnovější objevila se rozsáhlá potřeba trativodných trub, jejichž výroba tudy s potřebou skvěle zrůstá. Ušlechtilejšího zpracování nalezá hlína úvalu vídeňského ve dvou obrovských fabrikách na terrakottu v Ogruni a v Inzersdorfě, kde se místo drahých a méně trvanlivých prací kamenických všecky ozdoby stavitelské vypalují z jílu. Zboží hrnčířské sprosté dělá se všude v dostatečném množství; dýmky hlíněné zhotovují se v D. Rakouských, v Uhrách, v Čechách a v Krajině po fabricku. Veškerý průmysl v jíle živí přes 10.000 osob a cení se na 18.000.000 zl.

Dělání tovarů z kameniny květe v Čechách; co do fabrikace (v 21 dílně) porcellánu přední místo drží fabrika aerarialní ve Vídni a fabрики české (13), v Chebsku, jmenovitě v Loktě a Slavkově; nenepatrné jsou tolikéž fabрики moravské ve Vranově nad Znojmem a v Olomučanech u Blanska. Výdatná jest fabrikace tužek, zvláště vídeňských a budějovických. Dělání skla a zrcadel jest jedno z hlavních odvětví průmyslu říšského. Čechy v tom ohledu nejvýše stojí nade všemi zeměmi světa. Jest vůbec hutí 211; největší dílny na sklo křišťálové má Eleonorenhain pod Roubínem, na zrcadla N. Hurkenthal a Elisenthal opodál Sušic nad Otavou, na sklo obyčejné Nové Hradý na českém pomezí jv., Nový Svět na vrchovisku jizerském, Hajda a Kamenná Šchönava na s. od České Lípy. V okolí Jablonce, Tannwaldu a Turnova květe dělání skleněného šperku. Ve Voj. Hranici, pak v Dalmácii a v Přímoří se sklárství neprovozuje; v ostatních zemích živí se jím 120.000 lidí; zpracovatelé četnější jsou a poměrně více si vydělávají nežli výrobci.

Zhotovení látek chemických za dob posledních mocně se zdvíhá, poněvadž jich spotřeba náramně roste, dovoz pak z ciziny více se umenšuje, nežli aby ho přibývalo. Zejmena to platí o rozžehadlech. Nejřednější fabрики na zboží rozžehací

v zemích koruny české jsou v nadvltavských Sušicích, v Budejovicích, Zlaté Koruně pod Krumlovem, pak v Plzni a v Praze; na Moravě ve Vsetíně a v Osoblaze; konečně ve Vídni. Fabriky aerarské dělají rumělkou v Idrii, salmiak a magnesií v Hallu, ammoniak a kyselinu sirkovou v Nussdorfě blíž Vídně. Soda se sbírá na nížinách mezi Dunajem a Tisou a pak čistí se a žihá v několikero fabrikách v Malé Kumanii; mimo to připravuje se v Hrušově pod moravskou Ostravou. Plynáren, na hotovení plynu osvětlovacího z uhlí za nové doby přibývá, a jest jich nyní přes 50.

Článek druhý.

Výrobky rostlinné.

§. 94. Ce průmysl železnický pro říši mineralnou, to jest průmysl bavlnický pro říši rostlin: drží zajisté přední místo mezi všemi odvětvími průmyslu, které látku svou berou z rostlinstva. Dovoz bavlny, jelikož jí mocnářství naše neplodí, dokonale téměř srovnává se s množstvím suroviny zpracované. L. 1858 dovezeno bylo sedmkrát tolik co před 27 lety, t. přes 700.000 centů. L. 1857 vzdělávala se v 168 přádelnách na 1,500.000 vřetenech na přízi a nití. Přádelny největší jsou v Potendorfě u Vídně (přes 52.000 vřeten) a vůbec v D. Rakousích; v Čechách vynikají přádelny v Liberci, Tannvaldě, Smržovce, Č. Dubu a ve Slaném. Značná jest foliko výroba hrubé příze. Tkaní bavlny převahou koná se prací ruční a to nejvíce v krajinách sudetských a pak v horských okresích mezi Radhoštěm a Lisou, kdežto tkalcovství umělé jmenovitě ve Vídni a v okolí vídeňském květe, pak ve Vorarlberku a dílem též v Hor. Rakousích. Barvíři, tiskaři (nejvýtečnější v Čechách) a úpravníci počítají se k dělníkům bavlnickým.

Přerábění lnu a konopí jest jedno z nejstarších odvětví průmyslu domácího, zároveň pak po delší čas bylo i nejdůležitější. Nyní předení i tkaní látek větším dílem jest jen vedlejší prací hospodářskou, poněvadž mzda pro lacinost zboží bavlněného mašinami hotoveného příliš jest skrovná, aby se jí samotnou člověk mohl užítí. Poněvadž však zboží lněné trvanlivější jest než bavlněné, začíná se průmysl lněný opět zvelebovati užíváním přádacích strojů. Počet vřeten převyšuje ovšem v celku 400.000, avšak z nich není ani 15.000 mimo země české. V údolích vyšších hornatých nejvíce německých krajin na území koruny české a pak na rozhraní českomoravském hotoví se nejvíce plátna obchodního; světoznámá jsou plátna rumburská z Georgswalde. V zemích východních, kam bavlna méně pronikla, robí

se nejvíce plátna domácího, hrubšího. Bělidel, ač v celku příliš málo, nejvíce jest v zemích sudetských; provazáren nejvíce na obou velikých nížinách, kde jednak konopě nejlépe se daří, jednak lodnictví nejvíce lan potřebuje.

Daleko větší počet deštníků, jichž hotovení jest nenepatrným odvětvím průmyslovým, dělá se z plátna a bavlněných látek; spotřebují jich hlavně venkované v krajinách horských.

§. 95. Dělán^í papíru, ačkoli náleží k nejstarším odvětvím průmyslu rakouského, nicméně znamenitěji nezdvihlo se leč teprve zavedením fabrikace mechanické; dílen s parními stroji patrně přibývá; nejstarší ve Sv. Štěpáně a ve Voitsberku na z. okolí Hradce štýrského, pak v Klein-Neusidle ve v. okolí vídeňském. Vůbec mají Štýrsko a Dol. Rakousy, pak Čechy (Vrané, Liberec, Trutnov, Plzeň) a Rěka nejvelikolepější rukodělny na papír. V Dalmácii papíru nedělají. Papír sprostý vyváží se do ciziny, tenčí, ve větších toliko městech zhotovovaný, spotřebě domácí nepostačuje. Tapety a karty dělají se zvláště ve Vídni; práce z hnětenice papírové (papírmaché) ve Vídni, v Hradci štýrském, v Žandově blíž Č. Lípy, v Liberci, v blízkém Rychnově a v Rohonci uherském.

§. 96. Mezi zbožím, které se buď zcela anebo v podstatě zhotovuje ze dřeva, předčí stavba lodí a plů (vorů). Na větším počtu řek užívá se lodí jen k plavbě po vodě, poněvadž plavba proti vodě příliš jest nesnadná. Proto staví se lodí říčních daleko více, nežli by pro šetření lesů bylo žádoucí. Na pomorí jest 37 loděnic, v kterých se více než 100 stavitelských mistrů zaneprážíuje. Robení hrubého zboží dřevěného větším dílem jest vedlejší prací hospodářskou; robením jemného zboží dřevěného živí se několikero údolů horských. V Krušných horách dělá asi 500 rodin dřevěné hračky, jež pak fabriky v Horním Litvinově a v Horním Jiřetině blíž Mostu připravují pro obchod. Truhlářství a kolářství nejmohutněji provozuje se ve Vídni, v Praze a v Hradci štýrském. Bukovina vysílá množství bryček do knížectví poddunajských. Připomenutí hodno jest soustružnictví vídeňské.

§. 97. Pletiv ze slámy, rákosí, lýka a proutí hledí se sice také, avšak potřeba slaměných klobouků opatřuje se přece nejvíce z krajin italských. Jemné práce pletářské obmezeny jsou veskrze většími městy západních zemí.

§. 98. Přípravování tabáku vykonává se v 23 státních dílnách. Největší jsou v Hainburce pod Vídní a v Pešti. Morava a Čechy mají 4 dílny, t. v Hodoníně nad Moravou na hranicích uherských, v Jihlavě, v Jáchymově a největší rakouskou v Sedlci u Kutné Hory.

§. 99. Vaření piva rok po roce se zmáhá, kdežto pálení kořalky za posledních let značně se zmírnilo. Všude ubývá malých pivovarů a palíren, ve velkých pak mnohost výrobků vzrůstá. V zemích koruny České, zvláště pak v Čechách samých a potom v Dol. Rakousích vaří se nejvíce piva, v sv. zemích karpatských nejvíce kořalky.

Veškeré výroby piva bylo r. 1870 asi 20,000.000 věd., z nich 37·3% piva z Čech. Pivovarů na pivo nadkvasné ubývá, naopak jich na pivo podkvasné přibývá. Zrušením práva propinačního (zákonem ze dne 30. m. dubna l. 1869) zbaveno jest vaření piva středověkého monopolu.

§. 100. Cukr a sirop dělá se nejen z cukrové mouky koloniální, než také z látek domácích, hlavně z buráku. Nejvíce cukru třetinového robí se v Dol. Rakousích, nejvíce cukru burákového na tučnějších rovinách území koruny české. V celé říši počítá se 262 továren na cukr, mezi nimi 160 českých, 49 moravských a 11 slezských (tedy vůbec 220 v zemích kor. čes.); v zemích koruny uherské jest jich toliko 26. Raffinerií však ve-směs jest jenom 7. Výroba cukru burákového jest v ustavičném velmi silném vzrůstu.

Mouka se mele větším dílem na obyčejných mlýnech (49.000), v novějších dobách i také na parních (260). Mletí samo užitím pokroků v mechanice, pak velikolepější a spořejší těžbou začíná se obecněji zvelebovatí. Nejvíce moučných jídel připravuje se v zemích jz., což příčinu má v tom, že jihozemec požívá více krmí rostlinných (pokrmův olejnatých, dusičnatých a zemných), kdežto na severu větší jest spotřeba potrav živočišných (dusičnatých), které ovšem jako doplňuje se požíváním nápojů líhových.

Dělání škrobu provozuje se jako vedlejší práce hospodářská ale i také po řemeslnicku a po fabricku.

Výroba drasla se zmenšuje, protože lacinější jest soda, která v mnohých případech rovné služby činí.

§. 101. Knihtiskařství nejlépe se provozuje ve Vídni a v Praze. Počet tiskáren znamenitě roste. Kamenotiskáren jest mnoho, ale větším dílem jen prostředních. C. k. dvorská a státní tiskárna a c. k. ústav vojensko-geografický po celém vzdělaném světě jsou na slovo vzaty. Knihtiskařské výroby vídeňské, pražské, terstské a plzeňské v říši jsou nejnvýbornější.

Článek třetí.

Výrobky živočišné.

§. 102. *Zboží střížné.* Šlechtění vlny, rovněž tak staré v říši jako přerábění lnu a konopí, nevisí sice na dovážení látek z ci-

ziny, jako průmysl bavlnický, avšak výrobky vlněné mají nicméně menší hodnotu peněžnou, poněvadž tkaní vlny ještě méně se provozuje za vedlejší práci hospodářskou, nežli tkaní příze lněné a konopné. Nižší hornaté krajiny po území koruny české, zvláště krajiny kolem Brna, Liberce, Opavy, Krňova, Bílska, posílají nejvíce suken do obchodu; tkaní sukna domácího provozuje se nejvíce ve Voj. Hranici. Nejvíce a nejlepších šálů zhotovují ve Vídni. Průmysl vlněný zanepřážíje přes 400.000 lidí, nepočítajíc těch osob, které práci tuto jenom mimotně provozují.

Práce s hedvábím po vyčkání zámoťkuv podstatně jest trojí. Hedvábí se totiž ve filandách rozmotá, ve filatoriích upřede, a konečně setká ve tkaniny. Hedvábí rozmotané slove surovým, upředené soukaným. Ze soukaného hedvábí dělají se látky hedvábné. Robením hedvábí surového a soukaného zanášejí se hlavně jen v jižních Tyrolích, hotovením látek hedvábných výhradně skoro ve Vídni.

Průmysl látek smíšených jest značný, a stále ho přibývá. Vyšívání provozuje se kromě Vídne zvláště v Krušných Horách a v Lese Bregenzském, fabrikace látek polohedvábných kromě Dol. Rakous zvláště v zemích koruny české.

§. 103. Vyrábění a zpracování kůže patří k nejdůležitějším odvětvím průmyslu říšského a může ještě dojíti velikého zvelebení co do rozsáhlosti a dobroty. Účastňuje se v něm veškeré mocnářství a to celkem v 800 velkých i malých dílnách koželužních. Vydělávání koží kamencem a na zámiš, pak hotovení koží lakovaných dává výborné výrobky. Kordován a safián dělá se zvláště v Sibiňsku, ve Voj. Hranici a v Uhrách. Ševcovství nejznačnější jest ve Vídni a v Praze, řemenářství a sedlářství v prvních dvou městech a v Pešti. Ve Vídni a v Praze dělá se nejvíce rukavic, v zemích v. a s. nejvíce zboží kožešnického. Průmyslem od kůže vůbec zaměstnává se 250.000 osob.

§. 104. Zhotovování klobouků plstěných mimo nejčelnější města jako Vídeň a Prahu zůstaveno jest větším dílem řemeslu malému a ubývá ho, kdežto fabrikace klobouků hedvábných roste.

§. 105. Děláním svíček a pochodní z vosku za užíváním svíci stearinových tím se zmenšilo, že jich skoro již nikde jinde není zapotřebí nežli při službách Božích; z domácnosti voskovic tak říkajíc do konce zmizely.

Mydlářství dodává zboží velmi dobré; nejlepší jest debrecínské, segedinské, kečkemetské a kumánské. Nicméně se domácí výrobou nezahrazuje spotřeba mýdla, kdežto vy-

robky fabrikace stearinové v znamenitém množství ven se vyvážejí. Spotřeba mýdla velice se zmáhá, což velmi dobrým znamením jest rostoucí čistotnosti a tudíž i vzdělanosti.

§. 106. *Přehled průmyslu.* Za doby nejnovější cení se

průmysl ve zboží železném	na . . .	80 mil. zl.
" " " jiných metalů	" . . .	36 " "
" " " jílovém	" . . .	25 " "
" " " kamenném	" . . .	10 " "
" " " skleněném	" . . .	20 " "
" " " chemikálním	" . . .	50 " "
" " " strojů	" . . .	50 " "
" " " bavlněném	" . . .	120 " "
" " " {lněném a konopném}	" . . .	150 " "
" " " papírovém	" . . .	40 " "
" " " tabákové	" . . .	54 " "
" " " dřevěném	" . . .	60 " "
" " " {vaření a pálení nápojů}	" . . .	80 " "
" " " cukru a siropě	" . . .	55 " "
" " " zboží vlněném	" . . .	140 " "
" " " hedbávném	" . . .	30 " "
" " " koženém	" . . .	100 " "
" " " {plodech zvíře- cích (sýru etc.)}	" . . .	100 " "
" " ostatní	" . . .	300 " "
" " vůbec	" . . .	1500 " "

Přímoří, Voj. Hranice a Dalmácie zastoupeny jsou v summě nadepsané podíly nejnepatrnějšími. Z alpských zemí mají Tyroly, Solnohrady, Štýrsko, Korutany a Krajina v ní dvakrát tak veliký podíl jako Halič, která jen o málo jest menší nežli ono souzemí, jehož obyvatelstvo toliko o půl mil. duší převyšuje polohu lidnatosti haličské. Čechy honosíce se nejen bohatstvím nejrozmanitějších přírodnin, nýbrž těšíce se pro příznivý tvar povrchu země tolikéž i z hojnosti sil vodních, zajímají přední místo v průmyslnictví rakouském neméně proto, že se obyvatelstvo jejich také čilostí ducha a pracovitostí vyznamenává. Neňf zajisté nijakého důležitějšího druhu v průmyslu, jenž by se nevykonával v Čechách; naproti tomu více odvětví průmyslnických jenom v Čechách dostoupilo znamenitějšího stupně. Ačkoliv pak průmyslnictví české měrou vyšší se provozuje v krajinách hornatějších, obydlených Němci, poněvadž tam zvláště v patrech chladnějších při skrovné plodnosti půdy plodiny hospodářské někdy ani nedozrávají, kdežto síly vodní příčinlivost průmyslnickou mocněji podporují: rozestřeno jest nicméně po veškeré zemi, aniž by

se vázalo národností. Podobného cosi platí také o Moravě a o Slezsku. Dolnímu Rakousku dodává i v průmyslnictví Vídeň jeho vznikající důležitosti.

Průmyslnictvím zanáší se v říši vůbec přes 2,273.000 lidí, nepočítajíc sem majetníky a pracovníky hornické, jichž počet převyšuje 104.000.

§. 107. Na zvelebení průmyslu zakládají se jednoty průmyslové a komory průmyslnické a obchodnické, upravují se veřejné výstavy a udělují se průmyslníkům aneb vynalezcům slušné odměny neb výsady. Důmyslnější průmyslníky odchovávají reálky, technické ústavy a v nejnovější době zvláštní školy průmyslnické a řemeslnické vůbec, jakož i různé školy odborné.

Hlava osmá.

O b c h o d.

§. 108. *Úvodní objasnění.* Na prodávání a kupování přírodnin a výrobkův domácích uvnitř hranic říšských zakládá se obchod domácí. Čeho se nám doma pro potřeby živobytí našeho nedostává, pro to si buď sami za hranice dojíždíme anebo si toho dovážeti necháváme; a naopak máme-li jakých přírodnin neb výrobkův nazbyt, ty buď samy za hranice vyvážíme aneb vyvážeti dáváme: obojí tento způsob obchodu slove obchod zahraničný, a tož buď dovozný aneb vývozný. Na provázení přírodnin a výrobkův přes říši naši z jedněch států do jiných, dovoleném teprv od r. 1842, zakládá se obchod průvozný.

Vědomosti o zboží, které se dováží a prováží, jakož i o ceně jeho a množství nabýváme tím, že se úředně zapisují poplatky, které se státu při dovozu, vývozu a průvozu na jistých místech musejí odváděti; poplatky pak takové nazýváme clem, rozeznávajíce tudíž clo dovozné, vývozné a průvozné. Výška cla není táž při všem zboží obchodnickém. Běží-li státu jediné o dohlídku nad silou a velikostí obchodu, vyměřuje (tarif) clo co možná nejmírnější, tak řečené clo kontrolní, má-li na zřeteli rozkvět jistých odvětví hospodářských neb průmyslnických doma teprv se rodících, ustanovuje clo vysoké, aby se jím dovoz zboží cizozemského, jež se oněch odvětví týče, zabránil a tak říkajíc zapověděl, a tož jest clo prohibitivné čili záповědné; pakli však vidí býti potřebí, aby příčinlivostí v domácím hospodářství obecném a v průmyslu poskytlo se i ochrany i pobudku, zakládá clo ochranné.

§. 109. Dříve bývalo cel tolíkero, kolíkero bylo jednotlivých zemí rakouských, ta však zrušena jsou během času; poslední, jež dělilo země koruny uherské od ostatních, vzalo za své koncem roku 1850 (30. září), a věc ta pojištěna jest zvláštními úmluvami také roku 1867 (24. pros.), když nabyli Uhři zvláštní své vlády a správy. Od té doby obchod domácí cly se více neobtěžuje i koná se mnohem volněji, ač ovšem zevrubnějších o sobě zpráv přehledných více nedopouští. Jistého však tolik jest, že se vůbec velice zmáhá a pak že země západní východním dávají výrobky průmyslové, nejvíce bavlněné, lněné, konopné, hedvábné, železné, ocelové a skleněné, kdežto za ně od východních přijímají přírodniny, jako hlavně stříbro, měď, obilí, víno, listí tabákové, dubinky, draslo, krmný dobytek, kožešiny a kůže.

§. 110. *Území celní.* Za úmyslným šetřením obchodu vyloučeny jsou z říšského území celního tak řečené svobodné přístavy terstský, řecký, bakarský, kralěvický, seňský a karlobažský, pak města Brody a Strie: vesměs řečené celní výluky. Podobně vyměřena jest pro Dalmácii za výminečnou povahou podoby a polohy zemské zvláštní výška celní, v porovnání s výškou cla v ostatní říši čili ve hlavním obvodě celním mírnější za zboží dovážené a vyvážené. Cla průvozného nemáme více (od r. 1862 dne 1. září). Všechno clo vynáší státu ročně něco více než 15 mil. zl.

§. 111. Přehled obchodu zahraničního (viz str. 97.).

O kolik byl ve hlavním obvodě celním obchod dovozný po suchu čilejší za doby první a pak za doby druhé, nežli též obchod po moři? Jaký jest v té příčině poměr v obvodě dalmatském? Jaká bude toho příčina? Poněvadž země jihoněmecké, pak Sasy a Prusy v obchodě dovozném podílují více než 50%, v obchodě vývozném toliko 39% se účastňují, poněvadž vývoz po suchu v hlavním obvodě celním daleko silnější jest než po moři, a poněvadž se tu zboží přece vůbec více vyváží než dováží: na kterou stranu vede se z říše nejmocnější obchod vývozný? Kde bude toho příčina?*) Jak jest tomu všemu v obvodě dalmatském? Jak se mají k sobě co do čísel dovoz dalmatský k dovozu v obvodě hlavním? Jaký rozdíl jeví se v též příčině v obchodě vývozném? Jakým způsobem dá se on vysvětliti? Odkud to jest, že se má průvoz dalmatský k průvozu říše ostatní příznivěji, nežli vývoz k vývozu?

*) Srovnej §. 109.

Tabellární přehled obchodu zahraničního.

Celní obvod	cena zboží v milionech zl. r. č.				provezeného
	dovezeného		vyvezeného		
	po suchu	po moři	po suchu	po moři	
hlavní	1 884	596	2 076	432	1 172
	2 480		2 508		
	4 988				
	6 160				
dalmatský	8	73	8	58	36
	81		61		
	142				
	178				
hlavní	1 047	155	1 140	239	466
	1 202		1 379		
	2 581				
	3 047				
dalmatský	1	23	0·8	19	13
	24		19·8		
	43·8				
	56·8				

za desetiletí 1851—1860

za tříletí 1867—1869

§. 112. Síla v dovozu a vývozu jednotlivých celních druhů zboží obchodního za doby tříletí 1867, 1868 a 1869.

		Cena po milionech zlatých r. č.							
		dovozná	vývozná	silnější dovoz	silnější vývoz				
Druhové zboží obchodního	Přírodní	z oboru							
		hornictví							
			kovy surové a napolo zpracované	67	20	47	—		
		hospodářství rolnického	plodiny polní a zahradní	46	294	—	248	vývoz silnější vešměs o	325
			plodiny nápojné a jídelné	6	80	—	24		
			palivo a stavivo	35	88	—	63		
			dobytek krmný	55	36	19	—		
			suroviny dobytčí	49	30	19	—		
			sádlo a oleje	38	20	18	—	dovoz silnější vešměs o	276
			léky, vonidla a barviny	74	17	54	—		
	látky ke tkaní a pletení	219	181	88	—				
	příže	94	20	74	—				
		zboží koloniální a jižní ovoce	67	19	48	—	dovoz silnější vešměs o	65	
		tabák	25	8	17	—			
Výrobky průmyslové		výrobky literární a umělecké	26	11	15	—	dovoz silnější o	17	
		zboží kožené a kožešnické	34	32	2	—			
		tkaniny a pleteniny	119	169	—	56			
		věci koštěné, dřevěné, skelné, kamenné a jílové	50	85	—	35			
		zboží povoznické	2	11	—	9			
		stroje a krátké náčiní	45	168	—	118	vývoz silnější vešměs o	248	
		kovoviny	28	33	—	5			
		výrobky chemické, barvířské a zápalné	10	19	—	9			
		výrobky ze štětín, lýka, slámy a papíru	6	25	—	19			
		odpadky	0,7	8,4	—	8,3			

V kterých přírodninách aneb výrobcích průmyslových stojí dovoz s vývozem téměř na rovní, jakoby se vedly v nich jenom na výměnu? Ve kterých o výměně ani řeči nemůže býti, kde dovezené zboží tedy platíme? Odpočítáme-li v obchodě s přírodninami silnější dovoz od silnějšího vývozu, kolik zlatých zbude nám na zaplacení zboží kolonialního, jižního ovoce a tabáku? O kolik by musilo tedy hornictví a hospodářství rolnické ještě postoupiti, abychom jimi samými mohli zaplatiti zboží toto? Odpočítáme-li v obchodě s výrobky průmyslovými dovoz silnější od vývozu silnějšího, kolik zlatých zbude na doplacení za zboží kolonialní, jižní ovoce a tabák, a kolik ještě uspoříme? Jakou tedy má v té příčině průmyslnictví rakouské důležitost? —

Ve kterých zbožích vykonává se obchod vůbec nejčilejší? Ve kterých nejslabší? K jakému stupni měly by dospěti literatury a umění rakouské, aby vývoz plodů jejich vyrovnal se ceně literárních a uměleckých plodů k nám dovážených (ač ne vždycky již cizích)? Ve kterých druzích zboží celního především potřebí jest dbáti o zeslabení dovozu a tudíž napřed o jich hospodářské a průmyslnické zvelebení domácím?

Bavlnu*), barvivo, cukr a kávu poskytuje nejvíce Amerika, přízi dávají země spolku německého, obilí jižní Italie a Levanta, dobytek krmný Rusko i Turecko. České sklo a štýrský ocel jdou téměř do celého světa, ostatní zboží obchodní do Bavor, do Turek a do Ruska.

§. 113. Přední druhové zboží průvozného jsou:

zboží kolonialné a ovoce jižní,
plodiny zahradní a plodní,
stavivo a palivo,
léky, vonidla, barviva a chemikalie,
bavlna, len, konopě, hedvábí a vlna,
tkaniny a pletiny,
stroje a náčiní krátké.

Cena všeho zboží průvozného páčí se ročně průměrem na 180 mil. zlatých v hlavním obvodě celním a na 4 mil. zl. v obvodě dalmatském. Cena dovozu i vývozu obnáší nyní něco méně než 900 mil. zl., kdežto před 40 lety obnášela toliko 156 mil. zl. Obchod námořský v summách dovozních účastní se asi 15%, ve vývozních pak asi 20%.

§. 114. Čílost obchodu průvozného znamenitě podporuje příznivá říší poloha a povaha země jí pohraničných, jež na se-

*) L. 1861 dovezlo se za příčinou války americké za 5 mil., l. 1862 za 15 mil. zlatých méně bavlny do říše než jindy; z čehož nastala v krajinách, kde se zboží bavlněné hotoví, dosti znamenitá bída. Nyní dováží se jí sem ročně v ceně přes 30 mil. zlatých.

veru a na západě bohaté jsou na zboží průmyslové, na jihu a na východě oplývají poklady přírodními.

Mimo to pomáhají obchodu vůbec všelijak státní smlouvy, o jejichž plnění vedou péči konsulové na rozličných místech po cizině usazení, výroční tržové, bursy, banky a podobné peněžny a měnirny, spořitelny, ústavy pojišťovací, obchodní komory, obchodní akademie ve Vídni, obchodní a průmyslová akademie ve Št. Hradci, vyšší obchodní školy v Praze a v Pešti, školy nautické v Terstě, ve Řece, v Dubrovníku, v Rovinji, v Zadru, Splitě a v Kotoru, pošty, telegrafy a hojně prostředky přepravovací.

§. 115. *Hlavní místa obchodní.*

Hlavní středisko obchodu po suchu jest Vídeň, obchodu po moři Terst. V obchodě po suchu druží se k Vídni Brno, Pešť, Praha, Lvov, Brody; pak v Čechách Liberec a Plzeň, na Moravě Olomouc, ve Slezsku Opava, Krňov a Bilsko, v Hor. Rakousích Linec, ve Štýrsku Hradec, v Tyrolích Bolzano, v Charvatech Záhřeb, v Uhrách Prešpurk a Košice a v Sibiňsku Brašov, vesměs s výrobky průmyslovými. Přední místo pro obchod s plodinami hospodářskými jest Debrécin, pak zvláště pro obilí Velká Kaniž, Sisek a Mošon, pro dobytek vepřový Bája a Šoproň.

§. 116. Bez silnic byl by obchod ve zboží nad míru neznádný. Nejdůležitější silnice, které zároveň na zřeteli mají přepravování vojska, vydrží se z důchodů státních i slovu aerárnými. Jiné silnice opatřují se na útraty jednotlivých zemí, krajů, okresův neb obcí. Nejméně silnic má Sibiňsko dílem pro povrchní povahu vnitřní půdy i hranic, dílem pro polohu svou k ostatní říši. V celé říši byly silnice r. 1870 téměř 13.000 mil dlouhé, a to v samých zemích předlitavských něco přes 9.000 a ne zcela 4.000 v zemích uherských, tak že celkem hledí 1 míle silniční k 0·9 □ míli zem. a zvláště k 0·6 a k 1·5 □ m. z.

§. 117. Sledujte na mapě dosavadní zeměpisné rozvětvení železnic, a tož:

I. na severozápad:

- 1) z Vídně přes Florisdorf, Gänserndorf, Břeclav, Brno, Č. Třebovou, Pardubice, Kolín, Prahu a Kralupy do Podmokol a k hranici saské;
- 2) z Vídně přímo do Brna přes Lavu a Šanov u Hrušovan s poboční tratí ze Šanova do Znojma;
- 3) z Florisdorfu u Vídně přes Štokeravu, Zellerndorf, Znojmo, Třebíč, Jihlavu, Něm. Brod, Čáslav, Kolín, Ml. Boleslav do Rumburka s výběžky do Hořic k Jičnu, do Warnsdorfa a do Děčna;

- 4) z Vídně přes Tulln, Horn a Gmünd, jednak přes Tábor do Prahy, jednak přes Budějovice do Plzně;
- 5) z Prahy přes Plzeň do bavorského Brodu s pobočnými traťmi uhelnými z Chrasti do Radnic, z Nýřan jednak do Litic a jednak do Vlkyše, pak u Stodova malé křídlo;
- 6) z Prahy přes Vejhybku u Kladna, Lány a Žatec do Chomoutova s pobočnými traťmi do Kralup, do Tachlovic a do Rakovníka;
- 7) z Kralup přes Ml. Boleslav do Turnova;
- 8) z Ústí nad Labem přes Teplice a Duchcov do Chomoutova; pak
- 9) z Karlových Varů do Chebu a Bavor a z Chebu přes Františkovy Lázně a Aš opět do Bavor;
- 10) z Pardubic přes Kr. Hradec do Jaroměři a odtud jednak přes Novou Paku, Turnov a Liberec za hranice do Žitavy, jednak obloukem východním k Svatoňovicům, pak Trutnovu a za hranice k Libavě se západním křídlem z Poříčí k Pace a menšími výběžky do Vrchlabí a Freiheitu;
- 11) z Č. Třebové přes Olomouc do Přerova, pak na jihozápad z Olomouce přes Prostějov a z Přerova přes Kojetín do Nezamyslic a odtud přes Výškov do Brna, a na sever z Olomouce do Šternberka;
- 12) z Brna do Rosic.

II. na severovýchod:

- 1) z Břeclavi přes Přerov, Svínov (Schönbrunn), Bohumin, Dědice, Osvětim, Třebiň, Krakov, Běňanov, Podlež, Tarnov, Řešov, Jaroslav a Přemysl do Lvova, odtud pak jednak přes Stanislavov a Kolomyji do Černovic a Sučavy, jednak ku Krásné a dílem do Brodů, dílem pak přes Zločov do Tarnopolu;
- 2) ze Svínova do Opavy;
- 3) z Osvětimi přes pruský Nový Beroun do Myslovic;
- 4) z Třebině přes Ščakovu do Myslovic;
- 5) ze Ščakovy do Javořna;
- 6) ze Ščakovy do Dombravy;
- 7) z Podleze do Něpolomic; pak
- 8) křídlo ostravské a fridlandské;
- 9) z Bohumina přes Těšín a Jablunkov do uherské Žiliny;
- 10) z Dědic do Bilska;
- 11) z Běňanova do Věličky.

III. na západ:

- 1) z Vídně přes město Enzi, Linec a Wels do Solnohradů s pobočnými výběžky, na sever z Lince do Budějovic,

- na severozápad z Welsu do Passova a Broumova, do Wolfseggu a do Thomasreutu, a na jih z Lambachu do Gmundena, a z města Enže podél Enže řeky do Štýrska;
- 2) zahraničnou trať bavorskou mezi Solnohrady a Kufsteinem spojena jest západní hlavní dráha se železnicí tyrolskou, táhnoucí se z Kufsteina přes Innsbruck a sedlo brennerské k Bolzánu a pak podél řeky Adiže až za hranice italské.

IV. na jih:

- 1) z Vídně k Nov. Městu a odtud jednak po zemích uher-
ských přes Šoproň, Kameneč, Vel. Kaniži a Záhřeb do
Karlovice nad Kupou;
- 2) jednak skrze Semerink k Brucku, odtud pak vedlé Št.
Hradce a Mariboru ke Zděnému Mostu, k Lublani a Na-
březině, pak do Terstu a přes Gorici do Furlanska ital-
ského, s pobočnými tratmi z Brucku do Lubna a k sv.
Michalu, odkudž jednak k Rottenmannu, jednak v údolí
múrském a pak jižně k sv. Vítu a Běláku s výběžky od
sv. Víta do Hüttenberka a do Celovce;
- 3) z Běláku do Mariboru a z Pražského Dvoru jižně od
Mariboru do okolí velkokanižského, odtud pak po le-
vém podraví přes Pětikostelí do Osěka s okřídlení do
Muháče;
- 4) ze Št. Hradce do Köflachu;
- 5) ze Zděného Mostu přes Záhřeb do Sisku.

V. na jihovýchod po levém podunají:

- 1) z Florisdorfu přes Marchek, Břetislav, Vácov, Pešť,
Cegled, Segedin, Valkaň, Vel. Kikindu, Temešvár a Ja-
šenovou do Baziaše nad Dunajem s křídlem valkaňsko-
perjamošským;
- 2) z Marcheka do Gänserndorfa;
- 3) z Břetislavi přes Trnavu do Středy;
- 4) z Pešti přes Hatvan, jednak sv. do Miškovce a dále
k s. přes Košici do Prešova, jednak sz. do Staré Bánské
Bystřice s křídly do Gyöngyöše a Jágru;
- 5) ze Cegledu přes Solnok, Pyšpök-Ladaň, Debrecn, odtud
jednak přes Tokaj do Miškovce na sz. a do Čapu na sv.,
jednak do Satmaru na v.;
- 6) z Pyšpök - Ladani přes Velký Várad do sibiňské
Kluže;
- 7) ze Solnoku přes Čabu do Aradu a Temešváru, pak
z Aradu přes Piski do sibiň. Bělehradu, pak podél toku
marušského do Vašarhele a podél toku velkokokelského
do Schäszburku, a z Pisků na jih k Vulkánskému prů-
smyku;

- 8) z Váradu do Čaby a přes Segedin do Subotice, Zomboru a Oséka;
- 9) z Jašenové do Oravice a sv. okolí.

VI. na jihovýchod po pravém podunají:

- 1) z Vídně přes Bruk nad Litavou, Mošon, Ráb, Nový Šön do Královského Bělehradu a odtud jednak do Vel. Kaniže na jz. a do Budína na sv.;
- 2) z Rábu do Kamence.

Od r. 1832, kde první železnice na pevnině evropské, totiž dráha od Č. Budějovic do Lince a Gmundeňu, založena byla, až do konce r. 1870 rozvětveny jsou železnice na více než 1300 mil délky.*) Z těch jenom 26 mil činí železnice koňopřežné (z Lince do Čartle v Čechách, z Vejhybky u Kladna jihozápadně do křivoklatských lesův, a z Břetislavi do Středy), ostatně jsou dráhy parovozné.

Které země jsou posud bez železnic? Podél kterých řečísk jdou jednotlivé tratě? Které dráhy nejdou podél řek? Jak se má síť železničná k horstvu alpskému? Jak ke karpatskému? Jak k herceynskému? Jak ke krasovému? Která města znamenitější jsou spojena železnicemi? Na kolikero místech dotýkají se železnice rakouské pobřeží mořského a hranic říšských vůbec? Kterak vede nejkratší železničná cesta z Prahy do Záhřeba? Ze Solnohradu do Krakova? Ze Záhřeba do Prešova? Z Oséka do Satmaru? Z Plzně do Budína? Z Rumburka do V. Kaniže a t. d.

§. 118. *Dráhy vodní.* Co do plavby říční provozované vůbec na více než 900 (v samých zemích uherských na 552) z. m. největší důležitost má Dunaj. Společnost akcionářská má z r. 1830 právo plavití parolodmi po Dunaji a všech jeho přítocích, i užívá práva toho na celém Dunaji, na Tise až pod vtok samošský, na Sávě, až po Sísek, na Drávě téměř až po hranice štyrské. Ostatně koná se paroplavba také na Labi od Mělníka (Obříství) přes hranice zemské, na Vltavě mezi Štěchovicemi (jižně od Zbraslavi) a Prahou, a na Visle; pak na jezerech gardském, bodamském, travěnském, blatenském a vrbském.

Nejrozsáhlejší soustava průplavní jest na východní nížině v Banátě, kde průplavy počtem sice jsou skrovnější, ale za to těžností a délkou znamenitější. Těžnost nejvyšší (loď až s 8000 ct. nákladu) má průplav Františkový mezi Dunajem a Tisou; průplav palatinský, jímž se tok Blatné upravuje, jest nejdelší (46 m. r.).

*) Na 1 □ míli počítá se 0·09 míle žel. dráhy, kterýžto poměr u porovnání s jinými říšemi evropskými dosti jest nepříznivý. Majít totiž jenom Švédsko a Rusko ještě méně železnic, t. na 1 □ míli po 0·08 a 0·02 mílech dráhy, kdežto téměř všichni ostatní státové u věci té říši naší daleko předčí. Velká Británie má 0·86, Belgie 0·64, Sasko 0·49, Badensko 0·39, Hessenské Darmstadtsko 0·33, Württembersko 0·27, Švýcarsy 0·24, Hollandsko 0·24, Francie 0·22, Prusko 0·21 a Itálie 0·18 míle žel. dráhy na 1 □ míli.

Domácí loďstvo námořské v obchodě počítalo koncem roku 1870:

1. parolodí	91
2. plachetních lodí do dálky*)	574
3. větších lodí pobřežných	128
4. menších " "	2337
5. bárek a člunů " "	4831
úhrnem	7961
1. o tůnech (po 2000 celních liber)	49.977
2. " "	266.562
3. " "	12.838
4. " "	37.695
5. " "	12.093
úhrnem	379.165.

K obsluze loďstva toho potřeby bylo přes 28.000 osob.

Nejhlavněji zastupují loďstvo rakouské po moři parolodě společnosti terštanské rakouského Lloydů. Kromě lodí domácích plaví se po moři adriackém, pokud pobřeží jeho náleží k říši, nejvíce lodě vlašské a řecké. R. 1869 vynášel počet lodí v rakouských přístavech přistálých 56.462 o 4,079.567 tůnech, odestálých pak 57.590 o 4,155.405 tůnech.

Přístavy cizozemské od lodí rakouských nejčastěji navštěvované jsou: Cárhrad, Smyrna, Alexandria, Hermúpolis na kykladském ostrově Syře, Pytry nad zálivem Lepantským, Pyraeus, Soluň, Korfús, Oděsa, Ankóna, Livorno, Janov, Marseille, Liverpool, Antwerpy, Amsterdam, Bahía, Rio de Janeiro a Nový York. Nejméně lodí rakouských přichází do přístavů východní Indie a Číny.

Cizích lodí zahrnutých v počtu přistálých bývá ročně kolem 9000 asi o 700.000 tůnech.

§. 119. Doprava zprav poštou a telegrafem vyhrazena jest státu. První telegrafy zřízeny jsou u nás koncem r. 1846; koncem r. 1870 měla telegrafní čára kolem 2.200 m. z. v zemích předlítaavských a kolem 1.300 m. z. v zemích uherských, tedy celkem asi 3.500 m. z. zdělí; avšak ustavičně se prodlužuje. I drah pošty listovní pořád přibývá. L. 1860 dopraveno bylo více než 79 milionův listů soukromých, přes 1.845 milionů zlatých na penězích, a kolem 1/2 milionu telegrammů; ale r. 1869 napočítáno pouze na poštách předlítaavských soukromých listů přes 100 mil., záslepek peněžných o 1.921 mil. zl. a přes 1 1/2 milionů telegrammů.

*) Lodě do dálky (di lungo corso) oprávněny jsou k plavbě do všech přístavů domácích i zahraničních. Větší lodě pobřežné (di grande cabottaggio) obmezuji se plavením po vodách středomořských, menší (di piccolo cabottaggio) nenavštěvují některých přístavů cizích. Přístavů rakouských jest nyní 100, a to dalmatských 54, uhersko-charvatských 11 a v Přímoří 35. Terst a Řeka jsou přístavy nejdůležitější. Do Terstu ročně přichází kolem 10.000 lodí, do Řeky kolem 3.000 až 6.000.

Hlava devátá.

O s v ě t a.

Část první.

Poměry náboženské.

§. 120. *Různost ve vyznání náboženském.*

V příčině náboženství dělí se obyvatelstvo říšské na vyznavače učení křesťanského a na židy; jenom nepatrná část (570 osob) nehlásí se ani k onomu ani k tomuto náboženství, anobrž k rozdílným jiným.

Židů počítá se 1,375.220 čili 3·8% všeho obyvatelstva.

Křesťané jsou buď vyznání římskokatolického, buď pravoslavného, buď evangelického aneb unitářského. Římskokatolických jest 27,914.599 čili 77·7%. Touto převahou nabývá říše ráz státu katolického. Pravoslavných počítá se 3,063.319 čili 8·5%, evangelíků 3,504.262 čili 9·8% a unitářů 54.648 čili 0·2%.

Křesťané římskokatoličtí mají při službách božích obřady buď latinské, aneb řecké a armenské; prvých je 23,964.185, druhých 3,942.168 a třetích 8246.

Evangelíci hlásí se buď k augsburskému buď k helvetskému vyznání, k onomu jich 1,362.327, k tomuto pak 2,141.935.

Zajímavé jest pozorovati stýčnost vyznání náboženských s národnostmi. Vlaši, Ladini, Slovinci, Charvaté a Poláci výhradně jsou katolíci obřadu latinského, k němuž náležejí i Němci v souvislých sídlech severozápadních. Rusinů větší část jest katolická obřadu řeckého, ostatek jsou pravoslavní čili nesjednocení;

právě naopak jest tomu u Rumunů. Srbové všickni téměř jsou pravoslavní. Maďaři jsou katolíci, evangelíci i unitáři; Čechoslované na západě velikou většinou jsou katolíci, na jihovýchodě slovenském pak protestanti.

Následkem toho jsou země západní, alpské a českomoravské a pak Halič země katolické. Největší sjednocenost u víře panuje v Tyrolích, Solnohradech, Horních Rakousích, Korutanech a Štýrsku, nejmenší pak v Bukovině a v Sibiňsku. Uhry leží v prostředku mezi krajnostmi těmi i v této příčině. Něco podobného jeví se se strany sídel židů, kterých v Haliči jest nejvíce (10·6%), v Dalmácii a v zemích západoalpských nejméně. Pravoslavných počítá se poměrně nejvíce v Bukovině (73%) a ve Voj. Hranici (54%) mimo to pak v Sibiňsku (31%). Unitáři nejčetnější jsou v Sibiňsku (53.539).

§. 121. *Správa církevní.* Katolíci obřadu latinského stojí pod 12 arcibiskupy. Varšavský, jemuž podřízen jest biskup Krakovský, nemá sídla vnitř území říšského. Biskup vratislavský, samostatný, t. j. nepodřízený žádnému arcibiskupu, počítá k diecési své onu část Šlezska rakouského, která nepatřila původně k Moravě, tedy severozápadní trojhran za Sněžnými Horami a městem Cukmantlem a pak Těšínsko; v Těšíně má svého generálního vikáře. Domácím arcibiskupům (11) stojí po straně 43 domácích biskupů. Jsouť pak tato sídla jejich:

arcibiskupská:	biskupská:
Praha	{ Litoměřice Hradec Králové Budějovice
Olomouc	Brno
Lvov	{ Tarnov Přemyšl
Vídeň	{ Sv. Hipolyt Líneč
Solnohrad	{ Brixen, Trident Celovec Maribor (Sv. Ondřej) Hradec (pro Sekov a Luben)
Gorice	{ Lublaň Terst, Poreč, Kérk
Zadar	{ Šibeník, Split ostrov Hvar Dubrovník, Kotor
Záhřeb	{ Senj Djakovo

Ostřehom	{ Nitra, B. Bystřice Vácov, Ráb Kamenec, Bezprem Kr. Bělehrad Pětikostelí Sibiňský Bělehrad
Jáger	{ Rožnava, Levoč Košice, Satmár
Kaloča	{ Velký Varad Temešvár.

Biskup brixenský má vikáře ve Feldkirchu a primas uherský čili arcibiskup ostřehomský v Trnavě. Benediktinský arcio-
opat svatomartinský ve stolici rábské opatřen jest právomocností
biskupskou. Katolické vojsko spravuje zvláštní vikář polní.

Arcibiskup Pražský má v Kladsku, arcibiskup olomúcký pak v Zá-
opavsku vikáře cizozemské.

Kromě duchovenstva světského, počítajícího vesměs kolem
28.000 osob, zabývají se správou duchovní také řeholníci, jichž
žije v říši asi po 800 klášterích kolem 8500 mnichů, náležejících
k 28 rozličným řádům. Poměrně nejvíce řeholníků nalézá se
v obojích Rakousích, v Tyrolích o potom v Čechách. Řádů žen-
ských, zaměstnávajících se nejvíce učením a pak opatrováním
nemocných, máme 37, asi o 150 klášterích a přes 5700 osobách.
Tyroly a Rakousy dolní mají jich nejvíce.

Katolíci sjednocení obřadu řeckého mají dva arci-
biskupy, a tož ve Lvově a v Blažejově nad soutokem kokel-
ským, a pak 7 biskupů totiž v Přemyšli, Prešově, Muka-
čově (Užhorodě), Ujvaru nad Samoši, Vel. Varadě, Lu-
goši a Křiževcích. Ve Lvově sídlí též arcibiskup sje-
dnocených armenských.

Pravoslavní mají 2 arcibiskupy, 1 v Karlovičích a 1
v Sibini. Oběma podřízeno jest 9 biskupů, karlovickému, jenž
má titul patriarchy a od srbské synody volen bývá, 7, a sibiň-
skému (rumunskému) 2, totiž v Černovicích, v Zadru, Ko-
toře, Pakraci, Plaškách (Karlovci), Vršci, Nov. Sadě,
Temešváru a St. Aradě, a pak kromě menšího duchovenstva
světského, asi o 4000 osobách, ještě přes kolem 300 řeholníků
ve 40 klášterích.

Protestanti zemí slovansko-německých mají společnou
konsistoř ve Vídni; v Uhrách a v Sibiňsku mají zvláštní super-
intendenty, konsistoře a synody. Duchovních obojího vyznání jest
asi 3500.

Unitáři stojí pod superintendentem a konsistoří klužskými.

Židé mají rabiny a kazatele.

Ve východních částech říše žije porůznu také několik mahomedánů.

Část druhá.

Školstvo.*)

§. 122. Školy obecné (veřejné i soukromé) mají poskytovat dětem vedle potřebného vychování mravního a společenského oněch známostí a zběhlostí, kterých potřebí jest i v nejnižších vrstvách národů vzdělaných. Jsou jedno-, dvou-, troj- až šestitřídní. K nim druží se školy měšťanské, samostatné, trojtřídní, aneb obecné školy osmitřídní, jejichž účelem jest poskytnouti těm, kteří nechodí doškoly střední, vzdělání vyššího, než dosfci lze na škole obecné, a to realného i jazykového.

Školou obecnou povinny jsou dítky mezi 6. a 14. rokem věku svého, ač nechodí-li do škol měšťanských neb kteréhokoli druhu škol vyšších. Obecných škol v Předlitavsku jest přes 16.000, jež navštěvuje kolem 1,700.000 dítek (na místo 2,220.000). Nejvíce se navštěvují školy obecné v Tyrolích. V zemích koruny české máme jich přes 6.110**) a do nich chodí dítek přes 950.000. Poměr ten k celku jest zajisté velmi příznivý. Do škol uherských chodí jen o něco málo více dětí nežli do škol českých; Morava má méně obyvatelstva nežli Sibiňsko, nicméně navštěvuje školy moravské o plných 100.000 dítek více nežli školy sibiňské. Slezské obyvatelstvo nedosahuje počtu obyvatelstva bukovinského, a však školáků slezských jest devětkrát tolik co v Bukovině. V krajinách příliš hornatých, kde bydliště lidská daleko od sebe jsou rozestřena, nalezá navštěvování škol i chrámu Páně velikých překážek, zvláště je-li počet škol slabý, jako na př. ve Štýrsku, jež má o 1000 škol méně než stejně rozlehlá Morava. Školy měšťanské teprv se zřizují. Podobně zrůstá i počet vyšších dívčích škol.

V zemích uherských počítá se sice také přes 16.000 škol obecných, ale kdežto u nás počet učitelů nad 35.000 vystupuje,

*) Jakožto řeč vyučovací nabývají jazykové národní znenáhla na všech téměř učilištích slušnějšího postavení. Nově upravili školstvo obecné zákonové říšští (v zemích neuherských) ze dne 25. m. května l. 1868 a dno 14. m. května l. 1869.

**) Československých škol v zemích českých je asi 3.400, dítek přes 600.000, poměr to nepřiznivý, zvláště v příčině Slezska.

dosahuje tam týž počet sotva 28.000. Dítěk školou povinných napočítalo se v zemích uherských 1,400.000, skutečně jich však chodilo do školy jenom 1,100.000. *)

Domácí vzdělávání dítek nahrazovati mají školky mateřské (dětské zahrádky), jichž počet neznám jest.

Katolíci mají kromě toho asi 50 dívčích škol klášterských.

Zvláštní druh škol obecných činí sirotčince, ústavy pro hluchoněmé, slepé, blbě atd.

§. 123. Ku vzdělání učitelů pro školy obecné a měštánské zařízeny jsou zvláštní ústavy učitelské troj- až čtyřtřídní, mužské i ženské, kterých jest vůbec asi 109, 54 před Lítavou; v Čechách 12 (6 čes. a 6 něm.), na Moravě 3 (1 český, 1 něm. státní a 1 něm. soukromý) a ve Slezsku 2 (něm.).

Ústavy takovými spojeny bývají vzorné školy, které zároveň cvičnými jsou pro kandidáty nejvyššího ročníku. Kandidátův uč. počítá se přes 3000 ročně.

§. 124. Škol středních, gymnasií totiž a reálék, zvláště však reálék a realních gymnasií kolem 20, za doby nejnovější přibývá. Gymnasií počítá se přes 100, reálék asi o polovici méně. V zemích koruny české jest středních škol vůbec 80 (v Č. 48, na M. 24 a ve Sl. 8). V zemích uherských jest 142 gymnasií a mimo 1 gymn. realné 25 reálék. Počet žáků gymnasiálních obnáší přes 57.000, realních pak kolem 17.000 (z nichž náleží zemím uherským oněch asi 30.000, těchto pak něco přes 3.000).

§. 125. Vysoké školy čili university úplné, o 4 totiž fakultách (bohoslovecké, právnické, lékařské a filosofické) jsou ve Vídni, v Praze, v Krakově, v Pešti, v Hradci Štýrském a v Innsbrucku; Lvovským schází fakulta lékařská. Asi k 3,373.700 obyvatelů hledí 1 universita (v sz. zemích evropských má asi 1,500.000 obyv. 1 univ.). Počet všech posluchačův universitních blíží se k 10.000.

Vyšších ústavů technických jest 7, t. polytechniky ve Vídni a v Praze (český a německý), ústav technický v Brně, akademie technická ve Lvově, technika v Krakově, polytechnikum Josefovské v Budíně a Joanneum v Štýrském Hradci. Žáků technických jest kolem 3000.

§. 126. Kromě ústavů hledících ku zvelebení hornictví (§ 77.), lesnictví a hospodářství obecného vůbec (§ 90.) anebo

*) Při školách obecných zříditi se mohou mimo školky mateřské také kursy odborné pro polní hospodářství aneb řemesla.

průmyslu (§ 107.), obchodu (§ 114.) a zvláštních škol vojenských (§ 127.) jest několikero škol speciálních, jakož jsou: biskupské latinské školy seminářské, biskupské a klášterní, katolické ústavy bohoslovecké, (přes 80), c. k. fakulta evangelická ve Vídni vedle 5 učilišť vyznání helvetského a 8 vyznání augsburškého; 1 bohoslovecký ústav unitářský a 9 pravoslavných; 9 pak právnických akademií v zemích uherských (t. v Prešpurku, v Košici, Vel. Varadě, Rabě, Jágru, Pětikostelí, Záhřebě, Sibíni a Kluzi), 5 učilišť chirurgických, ústav dobytčího lékařství ve Vídni a ústav veterinárky v Pešti; škola diplomatická a akademie umělecká ve Vídni, akademie umělců v Praze, malířská akademie ve Št. Hradci, škola krásných umění v Krakově, konservatoria hudby ve Vídni a v Praze, dvorní operní škola ve Vídni a t. d.; hydrografický ústav v Terstě; dále mnoho škol pro jazyky, pro hudbu, kreslení, krasopis, těsnopis a tělocvik.

§. 127. Vojsko má své zvláštní školy, a tož ke vzdělání důstojníkův nižších; 2 nižší (jako v Přerově) a 5 vyšších ústavův vychovacích (jako v Kutné Hoře) a 2 setniny pěchotní (v Olomouci a Hainburku blíž ústí řeky Moravy), 4 setniny dělostřelecké (v Praze, v Olomouci, v Krakově a ve Štýr. Liebenavě), 1 setninu inženýrské školy v Kremži, 1 setninu školy pionirské v Tulnu, a školu pro učitele vojenské (v Nov. Městě za Vídní); ke vzdělání důstojníků vyšších jsou ústavy kadetské v Hainburku, v Železném Městě na z. straně jezera neziderského, v Mariboru, ve Řece, setniny kadetské v Olomouci a ve Štýrském Hradci, akademie v Novém Městě za Vídní, akademie dělostřelecká a vojenská technická škola v Hranicích nad Bečvou a akademie inženýrská v Lukách nad Dyjí u Znojma. Zvláštní účely na zřeteli mají akademie Josefínská ke vzdělání lékařů vojenských; kurs administrace vojenské k odchování úředníků vojenských, vyšší kurs dělostřelecký a inženýrský, škola vojenská k dalšímu vzdělávání vyšších důstojníků, ústav pro lékaře dobytčí a ústřední škola jezdecká, ježto všecky ve Vídni se nalézají.

§. 128. Znamenitou pakou osvěty jest vedle spisovnictví vůbec (§ 112.) za novější doby chvalně zmáhající se časopisectvo, jakož i volnost v zařizování veřejných schůzek a spolků. Také navštěvování veřejných knihoven nyní mnohem čilejší jest, nežli v dobách předešlých. Největší knihovna v říši jest dvorská ve Vídni o 400.000 svazcích; daleko přes 100.000 svazků mají universitní knihovny v Praze, v Krakově a v Pešti.

Hlava desátá.

Ústrojí státní.

Část první.

Historický úvod.

§. 129. Dne 7. února l. 1522 postoupil Karel V. mladšímu bratru svému Ferdinandovi I. habsburské země východní, náležející k říši německé, v níž činily zvláštní krajské souzemí. Říkalo se jim „dědičné země německé.“

Po smrti českuoherského krále Ludvíka (před Muháčem dne 29. srpna l. 1526) přijat jest též Ferdinand I. dne 24. října na sněmě českém za krále českého, i dostaly se tím způsobem „země koruny české“ v dědictví domu jeho.

Událost ta rozhodně působila v to, že dne 16. pros. téhož roku i Uhři, jsouce po zákoně shromážděni v Břetislavi, Ferdinanda vyvolili za pravého krále proti Janu Zápolskému, jenž po křivých cestách v Bělehradě Kr. byl se dal vyhlásiti za panovníka v Uhrách již dne 10. list. Války proto svedené stvrdily právo Ferdinandovo ke všem „zemím koruny Sv. Štěpána“, jež až na Banát (přivtělený k říši teprv r. 1718) vesměs stály v moci nástupců Ferdinandových ještě před vypršením století XVII.

Ke spojení koruny české s korunou uherskou a se zeměmi německými učinil první přípravy český král Karel IV. úmluvami zvláště zřízenými s panovníky rakouskými a králi uherskými, následkem kterých úmluv skutečně položen jest kámen základní k budově státu habsburskorakouského právě na konci prvního čtvrtletí století XVI., t. j. tehdy, když se

byla objevila nutnost postaviti proti turecké povodni hráz novou a pevnější, nežli se byla ukázala říše byzantská, a hájiti křesťanstva před návaem mahomedánství.

§. 130. Svazek mezi zeměmi habsburskými utužila císaře Karla VI. pragmatická sankcí (6. pros. l. 1724) o poslušnosti v rodu panovníčím, přijatá svobodně ode všech národů tehdejšího souzemí.

K tomuto souzemí připojila Maria Teresia l. 1782 Halič, l. 1777 Bukovinu a léta 1779 hornorakouskou čtvrt Insko u.

František I. nabyl za doby válek s Napoleonem I., nejvíce na výměnu za jiné země, mírem kampo-formienským l. 1797 Benátek, benátské části v Istrii, a Dalmácie, mírem lunevilským l. 1804 knížetství tridentského a brixenského, mírem pak břeťislavským l. 1805 vojvodství solnohradského, přijav dne 11. srpna l. 1804 (v. str. 5.) název císaře rakouského.

Na základě akty spolku německých států, schválené na kongressu vídeňském dne 8. června l. 1815 přistoupil císař František se zeměmi „německými“, jakož i se zeměmi koruny české ke spolku německému.

Od té doby přidáno jest k říši naší l. 1846 velkovojevodství krakovské.

Když r. 1859 císař francouzský Napoleon III. pod záminkou sjednocení Italie v jeden politický celek spůsobil válku proti Rakousku a vojsko říšské poraženo bylo u Solferina, vykoupen míru puštěním Lombardie ze svazků říšských.

Následkem řevnivostí mezi Pruskem a Rakouskem u věcech spolku německého vznikla mezi oběma státy válka roku 1866, ve které Prušané stále vítězíce po bitvě u Hradce Králové (dne 3. čce) zaplavili zvláště země koruny české a spůsobili tolik, že říše naše svazků německých se zřekla mírem pražským, avšak mimo to spojenci pruskému, t. králi italskému, prostřednictvím císaře Napoleona III. vydala ještě Benátsko.

Z doby Marie Teresie vzdávaly se zvláště země severní a západní více méně dobrovolně různých svých práv na prospěch dobra a řádu společného, o jehož. zdravé upravení pokouší se však posud doba naše.

Část druhá.

Zřízení nynější.

§. 131. Na základě císařského diplómu vynešeného dne 20. října l. 1860 a pak císařského patentu daného dne 26. února l. 1861 vstoupila říše naše do řady evropských státův ústavných

čili konstitučních. V prosinci r. 1867 schváleno jest šestero tak řečených „základních zákonův říšských“ a vyměřeno postavení „zemí uherských“ k „ostatním královstvím a zemím“ pod žezlem císařským. Dílo nového tohoto dualistického upravení ústavního však pro rozmanité příčiny posud nedokonáno. (O novém názvu říše viz § 3 str. 3.).

§. 132. Ve vykonávání státní moci zákonodárské mají účast státní národové na „sněmích zemských“, v „říšské radě“, na „říšském sněmě uherském“ a v „delegacích“, kteréžto delegace, každá o 60 členech, celkem tedy o 120 osobách střídavě ve Vídni a v Pešti se scházejí k vyřizování věcí oběma částem říšským společných. Členové delegační v „říšské radě“ a na „říšském sněmě uherském“ se volí a to na dobu 1 roku. Porady své konají delegace ve zvláštních zasedáních, každá sama o sobě, o sneseních si dopisujíce. Počet sněmů větší jest než počet zemí v §§. 5—21 uvedených, poněvadž Vorarlbersko vedle tyrolského svůj zvláštní sněm má, a poněvadž v Přímoří trojí sněm zasedává, t. 1 v Terstě samém, 1 v Istrii a jeden v knížecím hrabství Goricko-Gradištském.

Naproti tomu splynulo Sibiňsko se zemí uherskou v příčině zákonodárné a správní docela, má sice v Kluži zvláštní zemský kommissariát, avšak úřad tento nepožívá žádné samostatnosti, jsa povahy pouze dozorské, a to jenom na tak dlouho, pokud se potřebným býti vidí uher. ministerstvu.

Sněmovníci v zemích předlítauských voleni jsou na 6 let, někteří od velkých statkářů, jiní od měst (městysů) a komor obchodních, a jiní od obcí „venkovských“. U prvních dvou tříd koná se volba přímá, na venkově nepřímá. Mimo osoby takto vyvolené zasedají však na sněmích arcibiskupové, biskupové a rektori universit.

Počet sněmovníkův ovšem podlé zemí rozdílný jest; sněm český počítá jich 241, sněm haličský 151, moravský 100; v jiných zemích nikde jich není ani 70, nejméně však ve Vorarlbersku (20), v knížetství gor.-gradištském (22), v Solnohradsku (26), v Bukovině (30) a ve Slezsku (31).

Sněmy zasedají ročně. Činnost jejich hledí k věcem zemským, po zákoně daném dne 26. února r. 1861 výslovně ustanoveným. V době nezasedání zastoupeni jsou sněmové výbory zemskými. Sněmům, jakož i výborům předsedá v Čechách „nejvyšší maršálek zemský“, v Rakousích Dol. a v Haliči „maršálek zemský“, v Dalmácii „sněmovní předseda“, jinde „hejtmanové zemští“, všichni jmenovaní císařem.

„Říšská rada“ rozchází se do dvou komor, panské totiž a komory poslanců. Údy komory panské jmenuje sám císař pán, počet jejich není obmezený; údové komory poslanců vo-

leni jsou od sněmův aneb i pomocí voleb přímých. Jest jich zplna 203. Předsedu komory panské jmenuje císař, předsedu komory poslanců volí si poslancové sami.

Zástupců rady říšské vyměřeno jest pro Čechy 54, pro Moravu 22 a pro Slezsko 6.

„Říšský sněm uherský“ skládá se podobně ze dvou sněmoven, z tabule magnátů a z komory poslanců (435). Sněm charvatsko-slavonský vysílá do sněmu uherského 29 osob (Řeka mimo to 1). Kdo volen býti chce, musí býti kromě poslu charvatských mocen jazyka maďarského. Právo jeho trvá na dobu 3 let. Na sněmě charvatském zasedá (i s Voj. Hranic) 90 poslu vedle arcibiskupů, biskupů, vrchních županův a plnoletých magnátů. Do delegace uherské vysílá „říšský sněm uh.“ 5 poslu ze sněmu charvatského.

§. 133. Správu říše vykonávají jmenem císaře a krále odpovědná ministerstva (obou částí, a to v zemích předl. 7, t. m. vnitra, m. osvěty a vyučování, m. obchodu, m. orby a m. zemské obrany, ministr spravedlnosti a m. policie, v zemích uh. 9, t. m. vnitra, m. osvěty a vyučování, m. orby, průmyslu a obchodu, m. veřejných prací a komunikací, m. obrany zemské, m. spravedlnosti, m. financí, m. charvatsko-slavonský a m. při dvoře král.), pak trojí společné ministerstvo, t. m. císařského dvoru a věcí zahraničních, m. říšského vojenství a m. říšských financí. V poradách předsedá buď císař sám, buď zvláštní předseda ministerský aneb v příčině veškerého ministerstva říšský kancléř, jenž jest zároveň ministrem věcí zahraničních. Císaři samému přímo slouží kabinetní kancelář u věcech občanských a vojenská kancelář u věcech vojska.

Ministru spravedlnosti stojí po boku co nejvyšší soud pro země neuherské zrušovací dvůr ve Vídni; nejvyšší soud pro Uhry jest kurie královská v Pešti.

Na rovni s úřady jednotlivých ministerií stojí c. k. nejvyšší komora účetní, jejíž úkolem jest prohlížeti všechny státní účty.

Dotčeným nejvyšším úřadům podřízeny jsou v jednotlivých zemích zvláštní úřadové političtí, školní, soudní, finanční, vojenští a t. d., jako: místodržitelstva s úřady okresními (stoličními, župními, provincialními); vrchní soudy zemské (bánský stůl v Charvatsku) s krajskými a okresními soudy; finanční zemské direkce s okresními správami a inspekcemi a finanční stráží; policejní direkce; zemská generální komanda (ve Vídni, Zádru, v Praze, Brně, Lvově, Budíně, Sibini, Temešváře a Záhřebě). Ministeriu vojenskému podřízena jest Voj. Hranice i v příčině věcí občanských. Některé ze zemí předlítauských t. Čechy, Slezsko, Halič, Bukovina, Štýrsko a Tyroly hájí a vyřizují obecné věci svých okresů zastupitelsvem okresním samostatným,

podobajícím se zastupitelstvu obyčejnému v župách a stolicích zemí uherských. Správu obecní vykonávají obce výbory (zastupitelstvem, radami, municipálními výbory, magistráty) volenými na jistou dobu (3, 6 let), a to správu samostatnou v příčině dobra přímo obce se týkajícího, a přenesenou, pokud představený obce zavázán jest působiti k účelům státním.

§. 134. Zřízení vojenské. Branná moc říšská v obou částech říše spořádána jest na novo r. 1868. Každý občan povinen jest po 20. roce věku svého službou vojenskou až na výminky nejpotřebnější podpory rodičů, bratří a p. Služba trvá 10 let, a to řadová 3 léta a po ostatní dobu záložná. Studující, kteří dokonali studia gymn. aneb vyšších škol realných a p., mohou dobrovolně vstoupiti v službu řadovou, kterou pak konají na své útraty jenom 1 rok ve volné době před uplynutím 25. roku jich věku; chudým s výbornými vysvědčeními poskytne se kromě toho výživa, a čeho jinak potřebí, ze společného vydání vojenského. Všechna branná moc dělí se na stálé vojsko pozemské a válečné loďstvo, pak na obranu a na hotovost zemskou. Stálé vojsko pozemské (řadové i záložné) a loďstvo válečné činí společné vojsko říšské, podřízené společnému ministerii vojenskému, kdežto ostatní části branné moci stojí pod ministry zemské obrany v příčině správní, v příčině válečné však pod zvláštními kommandanty a vojevůdci válečnými. Pozemské stálé vojsko řadové („pěchota“, „myšlivi“, jezdecko: [„husaři, huláni, kyrysníci a dragóni“], „dělostřelci“, plukové „ženijní“, „pionéři“, vojsko „vozné“ a t. d.) v čas míru nečítá ani 300.000 mužů, kdežto v čas války se zálohou dostoupiti může k 850.000 a s obranou zemskou (v Tyrolích se „střelci zemskými“, v uherských zemích s „honvédy“) až přes 1,000.000 mužů. Válečných lodí bylo r. 1871 celkem 67, z nich 44 parní a s 16.000 mužů. Pevností, tvrzí a opevněných přístavů jest 48. Největší pevnosti jsou: Olomouc a Komárno, nejpevnější přístavy Pulja, Terst a Kotor.

§. 135. *Finance státní.* Po zákonech z r. 1867, kterými nabyta říše povahu dualistickou, rozeznávají se v příčině říšských příjmův a vydání finance společné oběma hlavním částem a finance různé. Dávky jedné každé části k vydáním společným mají se ob čas ustanoviti zvláštními obou částí úmluvami. Po takovéto úmluvě nyní platné na 10 let (od 1. m. ledna l. 1868 do 31. m. pros. 1877) zavázány jsou země předlitavské k společným vydáním pomáhati 70%, země uherské pak summou toliko 30%, pokud neuhradí se vydání řečená ze společných státních příjmův celních.

Vydání společná týkají se společných ministerií a nejvyšší účetní komory. R. 1871 dosáhla výšky 116,733.014 zl., příjmy z cla 12,199.700, zbylo tedy platiti oběma částem 104,533.314 zl.,

z kterých činila část uherská 31,359.994 zl. 20 kr., část předlitavská tedy 73,173.319 zl. 80 kr.

Vedle těchto dávek k vydáním společným platí země uherské k úrokům ze státních dluhův obecných smluvených před rokem 1868 ročně 29,188.000 zl., kdežto na země mimouherské spadá ostatní část obnášející ročně přes 90,000.000 zl.

Platily tedy k obecným a společným vydáním země mimouherské celkem přes 163 milionů zl., země uherské pak jenom 50 milionů.

V příčině financí u obou říšských částí různých měla vydání v zemích předlitavských r. 1870 výšku 320,739.254 zlatých, příjmy pak z přímých a nepřímých daní, z poštovního a telegrafů 317.195.040 zl.; v zemích uherských obnášela první summa 199,228.287 zl., druhá 184,332.859 zl.

Příjmy z přímých a nepřímých daní vybraných v Čechách vynáší průměrně 20·8%, na Moravě 8·1 a ve Slezsku 2·1%, celkem v zemích koruny české tedy 31%^o, kdežto tytéž příjmy v zemích uherských činily jenom 26·3%, v Haliči a v Bukovině tolik co na jediné Moravě. V obecné summě zemí předlitavských o 73·7% mají tedy země severní účastenství 39·8%.

§. 136. V čele veškeré říše stojí ode dne 2. pros. l. 1848. Jeho císař král. apoštolské Veličenstvo z Boží milosti císař pán František Josef I. (nar. dne 18. srpna r. 1830), jenž má okolo sebe dvořanstvo, nejvíce volené ze šlechty, kteráž od dědičného stavu (kasty) tím se různí, že jí zásluhami nabýti, zločiny však pozbyti lze.

Heslo jeho jest: Viribus unitis, t. j. sjednocenými silami.

Prohlášení císařská podle své důležitosti nazývají se buď „nařízení císařská“, buď „patenty“ aneb „manifesty.“ Představeným nejvyšších úřadův oznamuje císař vůli svou tak řečeným „nejvyšším rozhodnutím“, „ručním listem“ aneb „signaturou.“ Nejvyšší rozhodnutí dávají se na „nejponíženější přednesení“ úřadův, ruční listy samostatně. Signaturami vyzývají se úřadové k objasnění žádosti osob soukromých. Nařízení císaře jakožto nejvyššího velitele vojska slovou „nejvyšší rozkazy armádní.“

Po zákoně odsouzeným udílí císař milost, kdykoliv to uzná za dobré.

Zvláštní zásluhy v pohledávání obecného dobra odměňuje udělováním řádů, čestných znaků (záslužných křížů) aneb slavným uznáním.

K řádům starším přidal císař nyní panující v den nastoupení svého panování „řád Františka Josefa“ vedle čestných znaků zlatého a stříbrného kříže s korunou i bez koruny za všelijaké zásluhy bez rozdílu rodu, náboženství a stavu, a pak dne 22. října l. 1849 uvedl ku povzbuzení činnosti skutečných důstojníků znak „kříže za vojenské zásluhy.“

Dodavek k §. 68.

Při posledním popsání obyvatelstva říšského shledáno, že pohyblivost v obyvatelstvu domácím, pokud t. jednotlivé osoby za příčinami výživy místa, kam přísluší, mění, v průměru v zemích předlítavských obnáší asi 20%. Nejvyššího stupně dosahuje v zemích severozápadních, celkem asi 30%, na nejnižším stojí v Haliči a Bukovině a pak v Dalmácii, t. o 8%.

Hledí-li však se k tomu, kterak obyvatelé jedné země vycházejí do jiných říšských zemí hledat si výživy, nedosahuje pohyblivost nikde ani 10%. Největší jeví se ve Slezsku (o 9·67%), v Krajině (o 7·31%), na Moravě (o 7·23%), v Čechách (o 6·65%) a v Horních Rakousích (o 6·12%); naproti tomu nejmenší v Dalmácii (o 3·71%), v Přímoří (o 3·16%), v Bukovině (o 2·25%) a v Haliči (o 1·10%).

Nejvíce vystěhovalců měli Čechy (r. 1870 bylo jich 4.519 českých mezi 5.920 vůbec); z těch pak pochází největší část z Táborska, Plzeňska, Budějovicka a Písecka.

D. Výroba nejznamenitějších nerostí v zemích předlitavských* dle počtu z r. 1870 (cení se vůbec na 50 mil. zl. r. č.).

Jméno nerostí	země, v kterých se nejvíce nerosty dobývají	váha výroby ve vřd. cent.	průměrná místní cena jednoho vřd. centu v r. č.			cena vůbec		
ruda zláta	Solnohřady (Tyroly)	38.262	—	zl.	77	kr.	29.402	zl.
stříbra	Čechy	92.543	20	"	56	"	1,902.668	"
" rtuťi	Krajina	430.380	—	"	42	"	182.680	"
" železa	země alpské a koruny české	14,913.407	—	"	18	"	2,724.017	"
" mědi	země alpské	463.887	—	"	77	"	358.238	"
" olova	země alpské, Čechy	156.515	6	"	10	"	955.127	"
" chru	Čechy	41.218	1	"	7	"	44.103	"
" zinku	Halič, země alpské	244.545	—	"	60	"	148.290	"
" tuhy	Čechy (Morava)	445.489	—	"	93	"	413.149	"
černého uhlí	Čechy (dávají víc než polovici) a pak všdec země severní	67,118.268	—	"	22	"	14,774.876	"
hnědého uhlí	Čechy (dávají víc než polovici)	61,753.349	—	"	12	"	7,788.085	"
soli křušné	Halič, Bukovina (a severozápadní země alpské)	1,488.792	—	"	—	"	—	"
" varné	severozáp. země alpské a Halič	2,515.403	—	"	—	"	—	"
" mořské	Primoři (Dalmácie)	682.432	—	"	—	"	—	"
" průmyslové	Halič, severozáp. země alpské, Primoři	212.389	—	"	—	"	—	"

* Výroba nerostí v zemích uherských dle počtu nejnovějších zveřejněné není známa, páčí však se celkem na 25 mil. zl. r. č.

A. Přehled obyvatelstva dle sepsání dne 31. m. prosince l. 1869.

Jméno země	Obyvatelé bez vojska		vojsko		Obyvatelé dle pohlaví		Obyvatelé vůbec	lidskost na 1 □ míle	Plocha v zeměpisných mílich □	Plocha ve myriametrech □	lidskost na 1 □ myriametr
	mužské	ženské									
Čechy	5,106,069	2,468,104	2,672,440	5,140,544	5,445	944	519,56	9,894			
Morava	1,997,897	967,583	1,049,691	2,017,274	4,998	404	222,29	9,075			
Slezsko	5,115,81	244,346	269,007	513,352	5,520	98	51,47	9,978			
Halič	5,418,016	2,687,191	2,757,498	5,444,689	8,818	1,426	784,96	6,936			
Bukovina	511,964	257,359	256,045	513,404	2,702	190	104,51	4,912			
Rakousy dolní	1,954,251	1,008,544	987,164	1,990,708	5,580	360	198,24	10,637			
Rakousy horní	781,579	363,095	373,462	736,557	3,888	218	119,97	6,140			
Solnohrady	151,410	75,217	77,942	153,159	1,178	130	71,65	2,137			
Štýrsko	1,131,309	561,970	576,020	1,137,990	2,789	408	224,54	5,068			
Tyroly	878,907	436,123	449,666	885,789	1,662	538	293,27	3,020			
Korutany	336,400	162,813	174,881	337,694	1,796	188	103,74	3,255			
Krajina	463,273	233,070	243,264	466,334	2,576	181	99,88	4,669			
Přimorí	582,079	306,739	298,786	600,525	4,141	145	79,88	7,768			
Dalmácie	442,796	234,334	232,627	456,961	1,969	232	127,93	3,572			
Uhry	18,659,372	6,857,332	6,837,609	13,744,941	2,669	5,150	2835,02	4,848			
Slavonsko-Charvatsko	1,770,825	902,144	877,425	1,779,569	2,528	704	387,81	4,589			
Říše celá	35,647,728	17,750,963	18,168,527	35,919,490	3,177	11,306	6224,73	5,770			

Seznam

názvů v němčině značně jinak znějících než v češtině.

Adiže Etsch
Albrechtice Olbersdorf

Bag Pago
Bakar Buccari
Báňská Bystřice Neusohl
Benátky Venedig
Bělá (ř. kor.) Möll
Bělák Villach
Bělehrad Královský Stuhlweissenburg
Bělehrad Sedmíhradský Karlsburg
Bílé jezero Weissensee
Bilovec Wagstadt
Bilsko Bielitz
Biskupský chlum Bischofskoppe
Bitov Vötau
Blatná Sárviz
Blatenské jezero Plattensee
Blažejov Blasendorf (Balasfalva)
Bledské jezero Wörther See
Bodmanské jezero Bodensee
Bohumín Oderberg
Bochyňská Sáva Wocheiner Save
Boleslav Bunzlau
Bolzano Botzen
Borovany Forhes
Borovlje Ferlach
Boží Dar Gottesgab
Brač Brazza
Brašov Kronstadt
Broumov Braunau
Brno Brünn
Braná Bord
Břeclav Lundenburg
Břetislav Pressburg

Březno Briesen
Budějovice Budweis
Budín Ofen
Bystřické pohoří Habelschwerter
Gebirge
Bylany Pillna

Celje Cilly
Cele Mariánské Maria-Zell
Celovec Klagenfurt
Cres Cherso

Čechy Böhmen
Černohrad Csongrad
Černé Hory (v Karp. rus.) Karpa-
tisches Waldgebirge
Česká Lípa Böhmisch Leipa

Děčín Tetschen
Děd (h.) Grossvater
Děsná Thess
Děvín Theben
Dívčí hora Maidberg
Dobrné Neuhaus
Dolensko Unterkrain
Doly Thallern
Domažlice Taus
Doupové Hory Duppauer Gebirge
Dovina Duino
Dráva Drau
Dravina Drann
Drážďany Dresden
Dubrovnik Ragusa

Dunaj Donau
 Dunajovský Hrbet Danowitzer Rücken
 Dvorec Hof
 Dvůr Králové Königinhof
 Dyje Thaja
 Dyleň Dillenberg

Enže Enns

Františkovy Lázně Franzensbad
 Frušice Birnbaumer Wald
 Furlansko Friaul

Golovec Koralpe
 Golník Gölnitz
 Gorensko Oberkrain
 Gorice Görz
 Gorjanec Uskokengebirge
 Gosposvetsko Polje Zolifeld
 Gradiška Gradiska
 Grintovec Grintouz

Halič (země) Galizien
 Halštrávské pohoří Elstergebirge
 Hermanice (sl.) Hermansstadt
 Hlohovec Freistadt, Galgocz
 Hlubčice Leobschütz
 Hodonín Göding
 Hodslavice Hotzensdorf
 Holasovice Kreuzendorf
 Horní Dolina (sl.) Obergrund
 Hradec Jindřichův Neuhaus
 Hradec Králové Königgrätz
 Hranice Weisskirchen
 Hron Gran
 Hřensko Herrenkretschen
 Hvar Lessina
 Hvozdnice Hosdnitz

Charvatsko-Slavonsko Kroatien und
 Slavonien

Cheb Eger

Ivančice Eibenschütz
 Ivnice Eibiswald

Jablonec Něm. v Č. Gablenz
 Jäger Erlau
 Jáchymov Joachimsthal
 Janské Lázně Johannesbrunn
 Javor (v Šum.) Arber
 Jeseníky Gesenke

Ještěd Jeschken
 Jevišovice Jaispitz
 Jezernice Lieser
 Jezerní Hora Osserberg
 Jičín (mor.) Titschein
 Jihlava (Iglau) (ř. Iгла)
 Jín Inn
 Jinomost Innsbruck
 Jířetín Horní Ober-Georgenthal
 Jizera Iser

Kamenec Steinamanger
 Kamenné Moře Steinernes Meer
 Kamnické Hory Steiner Alpen
 Karlovec Karlstadt
 Karlovy Lázně Karlsbrunn
 Karlovy Vary Karlsbad
 Kašperské Hory Karlsbergo
 Kateřinky Katharein
 Kerk Veglia
 Kladsko Glatz
 Klášterec Klösterle
 Kluz Klausenburg
 Kobeláfov Fekete Patak
 Kolík Vysoký Hoher Golling
 Korčula Curzola
 Korénské jezero Wurzner See
 Koroš Kärnthen
 Korutany Kärnthen
 Kotor Cattaro
 Kouba Kamp
 Krajina Krain
 Kralčevice Portorè
 Králupy Grulich
 Kras Karst
 Krk Gurk
 Krkonoše Riesengebirge
 Krňov Jägerndorf
 Krumlov (v Č.) Krummau
 Krupka Graupen
 Krušné Hory Erzgebirge
 Křivoklát Pürglitz
 Křiževce Kreuz
 Kupa Kulpa
 Kutná Hora Kuttendorf
 Kysek Güns
 Kyjov (mor.) Gaya

Labo Elbe
 Labnice Laßnitz
 Labuda Lavant
 Lašsko Tüffer
 Lava Laa
 Lek Lech
 Levoč Leutschau
 Liberec Reichenberg
 Lišeň Lösch

Lítava Leitha
 Litoměřice Leitmeritz
 Litovel Littau
 Litvinov Horní Oberleitersdorf
 Loket Ellbogen
 Losín Ullersdorf
 Lošín Lussin
 Louky Klosterbruck
 Lubětov Libethen
 Lublaň Laibach
 Lubno Leoben
 Lubovné Lublau
 Lučeneč Losoncz
 Lúžice Lausitz
 Lvov Lemberg
 Lysohoří Kahlengebirge

Makolské Hory Matzelgebirge
 Mariánské Lázně Marienbad
 Maribor Marburg
 Medlice Mölk
 Metuje Mettau
 Mhla Mühel
 Mikulov Nikolsburg
 Milešovka Donnersberg
 Miskovec Miskolcz
 Mléč Meleda
 Morava (řeka) March, (země) Mähren
 Moravské Pole Marchfeld
 Mořkovský Les Murker Wald
 Most Brüx
 Mošůň Wieselburg
 Multany (z.) Moldau
 Murice Mürz
 Myslívna Jägerhüttenberg

Neziderské jezero Neusiedler See
 Nisa Neisse
 Nitra Neitra
 Nokleřov Nollendorf
 Nová Ves (uh.) Igló
 Nové Zámky Neuhäusel
 Novohrad Neograd
 Nový Sad Neusatz
 Novýtrh Neumarkt

Ogruň Wagram
 Ohře (ř.) Eger
 Olomouc Olmütz
 Opava (z.) Troppau, (ř.) Oppa
 Opavice Goldoppa
 Orava Arva
 Orlice (ř.) die Adler, Erlitz
 Orlová (ř.) Erlaff
 Osejan Ossiach
 Osék Essegg

Osoblaha Hotzenplotz
 Ostřehom Gran
 Osvětim Auschwitz
 Otava Wattava

Packý Hřbet Packer Alpe
 Pád Po
 Pálavské Hory Polauer Berge
 Panská Dolina Herrengrund
 Pešť Pest
 Pětikostelí Fünfkirchen
 Pivka (ř.) Poik
 Ploučnice Polzen
 Plzeň Pilsen
 Podkorénská Sáva Wurzner Save
 Podivín Kostl
 Pohořské Kopce Bachergebirge
 Poříčí PARCHÜTZ
 Postojna Adelsberg
 Poreč Parenzo
 Praděd Altvater
 Praha Prag
 Prešov Eperies
 Prostějov Prossnitz
 Předěl Vys. Hoher Priel
 Přední Alpa Voralpe
 Přerov Prerau
 Příbor Freiberg
 Příčná (h.) Querberg
 Příměticé Brenditz
 Přímoří Küstenland
 Paří Hřbet Fichtlichberg
 Ptuj Pettau
 Pulja Pola

Rab Arbe
 Radgona Radgersburg
 Radlo Vysoké Hochscharr
 Rajhrad Raigern
 Rakous Raabs
 Rasa Arsa
 Řeka (město) Fiume
 Rokle Rachel
 Rousínov Rausnitz
 Ršava Orsova
 Rudná Hora Rautenberg
 Rychlebské Hory Reichensteiner
 Gebirge

Rychnov Reichenau
 Rýn Rhein

Řečice Kardašova Kardasch-Řečitz
 Řířůvec Dreisesselberg

Sącz Sandez
 Sala Salzach
 Salice Salza

Savina Sann
 Sedlec Zettlitz
 Seň Zengg
 Severník Semmering
 Sibiňsko Siebenbürgen
 Slatinský obyvod Schlattner Enklave
 Slaný Kámen Salankemen
 Slavkov v Č. Schlaggenwald
 Slavkov na M. Austerlitz
 Slezsko Schlesien
 Slovinské Gorice Windische Bühel
 Sobotín Zöptau
 Soča Isonzo
 Solnohrad (m.) Salzburg
 Solnohrady (z.) Salzburg
 Smolník Schmölnitz
 Smrčiny Fichtelgebirge
 Smržovka Morchenstern
 Sněžka Schneekoppe
 Spiš Zips
 Split (Splět) Spalato
 Spréva Spree
 Stará Báňská Bystřice Altsohl
 Starý les Altvaterwald
 Stolec Královský Königsstuhl
 Stráň Travenská Traunstein
 Struměň Schwarzwasser
 Střibro Mies
 Subotica Maria-Theresiopel
 Suchý Vrch Dürre Koppe
 Sušice Schüttenhofen
 Sv. Hippolyt (m.) St. Pölten
 Sv. Martin (m.) Sz. Marton
 Sv. Vid St. Veit
 Světlá Zwettel
 Svinská planina Saualpe
 Svítavy (m.) Zittau
 Svratkava Schwarzawa

 Šahy nad Ipolou Ipoly-Ság
 Šajava Sajó
 Šariš Sáros
 Štávnice Schemnitz
 Štít Třípanský Dreiherrnspitze
 Štýrsko Steiermark
 Štýry (m.) Steier
 Sumava Böhmerwald

 Tereziň Theresienstadt
 Terst Triest
 Těkov Bars
 Těšín Teschen
 Tisa Theiss
 Travná Traun
 Třeboň Wittingau

Třiblav Tergloul
 Túry Tauern

Uh. Hradiště Ung. Hradisch
 Úhlava Angel
 Uhry Ungarn
 Unčov. Mährisch Neustadt
 Ůpa Aupe
 Usov Aussee
 Ůže Ungl
 Ůžhorod Unglvár

Vácov Waizen
 Váh Waag
 Velká Báně Nagy Bányá
 Věčný Sněh Ewiger Schnee
 Vídeň Wien
 Vidná Weidenau
 Visla Weichsel
 Vitkov Wigstadtí
 Vladiměř (z.) Lodomerien
 Vltava Moldau
 Voj. Hranice Militärgränze
 Vranov (mor.) Frain
 Vratislav Breslau
 Vrcholet Vihorlet
 Vysoké Mýto Hohenmaut
 Vyšší Brod Hohenfurt

Zábřeh Hohenstadt
 Zadar Zara
 Záhřeb Agram
 Zaječice Saidschitz
 Zbraslav Königssaal
 Zhruč Podgorze
 Zděný Most Steinbruck
 Zelená Hora Grünberg
 Zemno Zemplin
 Zhořelice Görlitz
 Zilje Gail
 Zlatná (sedm.) Schlatten, Zalathna
 Znojmo Znaim
 Zvoleň Altsohl
 Zvon Vysoký Grossglockner

Žacléf Schatzlar
 Žandov Sandau
 Zatec Saaz
 Ždánické Lesy Steinizer Wälder
 Žďáry Saar
 Židlichovice Gross Selowitz
 Žitava Zittau
 Žitný ostrov Schüttinsel
 Živec Scypusch.